

DOKTORI (PHD) ÉRTEKEZÉS

KÖNIG GÁBOR

**KAPOSVÁR
2006**

KAPOSVÁRI EGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR

Ökonómiai és Szervezési Intézet
Piacgazdasági és Marketing Tanszék

Doktori iskola vezetője:
Dr. SZÉLES GYULA, MTA doktora

Témavezető:
Dr. habil. SZAKÁLY ZOLTÁN
a mezőgazdasági tudomány kandidátusa

MAGYARORSZÁG EURÓPAI UNIÓVAL FOLYTATOTT
AGRÁRKERESKEDELMÉNEK ALAKULÁSA ÉS
FEJLESZTÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI

Készítette:
KÖNIG GÁBOR

KAPOSVÁR
2006

TARTALOMJEGYZÉK

<u>1. BEVEZETÉS</u>	3
<u>2. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITÚZÉSEI</u>	5
<u>3. IRODALMI ÁTTEKINTÉS</u>	7
<u>3.1. A KERESKEDELEM JELENTŐSÉGE</u>	7
<u>3.2. AGRÁR-KÜLKERESKEDELMÜNK ÉS AZ EU</u>	10
<u>3.3. AGRÁRKERESKEDELMÜNK VERSENYHELYZETE</u>	13
<u>3.4. A SZÁLLÍTÁSI RÁDIUSZ</u>	15
<u>3.5. A CSATLAKOZÓ ORSZÁGOK MEGITÉLÉSE AZ EU RÉSZÉRŐL</u>	16
<u>3.6. A CSEREARÁNY VÁLTOZÁSA</u>	18
<u>3.7. A KERESKEDELMİ LEHETŐSÉGEK ÉRTÉKELÉSE</u>	20
<u>3.8. A KERESKEDELEM NYITOTTSÁGA ÉS AZ AGRÁRNYITOTTSÁG</u>	21
<u>4. ANYAG ÉS MÓDSZER</u>	23
<u>4.1. AZ INTRA-TRADE ÉS AZ INTRASTAT</u>	28
<u>4.2. A DEVIZASZERKEZET VÁLTOZÁSA</u>	30
<u>5. EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK</u>	33
<u>5.1. AGRÁRKIVITELÜNK SZERKEZETE, STRATÉGIA ÉS A FÜGGŐSÉGI MUTATÓ</u>	33
<u>5.2. AGRÁRKERESKEDELMÜNK AZ EU-15-TEL</u>	41
<u>5.2.1. Az EU-15-tel folytatott agrárkereskedelmünk jelentősége</u>	41
<u>5.2.2. Az EU-15 és Magyarország közötti agrárkereskedelem termékösszetétele</u>	47
<u>5.3. HELYZETÜNK A CEFTA-7 ÉS EU-15 KÖZÖTTI KERESKEDELEMBEN</u>	50
<u>5.4. AGRÁRKERESKEDELMÜNK A CEFTA ORSZÁGOKKAL</u>	56
<u>5.4.1. Agrárkereskedelmünk a 2004-ben csatlakozott 4 CEFTA országgal</u>	59
<u>5.4.2. Agrárkereskedelmünk a második körben csatlakozó CEFTA országokkal</u>	62
<u>5.5. AGRÁRKERESKEDELMÜNK A HARMADIK ORSZÁGOKKAL</u>	65
<u>5.6. A CSATLAKOZÁSSAL VÁLTOZÓ FORGALOM</u>	67
<u>5.7. AGRÁRKERESKEDELMÜNKET ALAKÍTÓ EGYÉB TÉNYEZŐK</u>	70
<u>5.7.1. A jelentősebb kereskedelmi megállapodások</u>	71
<u>5.7.2. A megváltozó exporttámogatások és vámok</u>	76
<u>5.7.3. A közvetítő kereskedelem szerepe kivitelünkben</u>	81
<u>5.7.4. A kereslet alakulása</u>	83
<u>5.7.5. A kínálat, az árualapok alakulása</u>	88
<u>5.7.6. A piacrajutási esélyeket befolyásoló fő tényezők értékelése</u>	91
<u>5.8. AGRÁRKERESKEDELMÜNK VÁRHATÓ VÁLTOZÁSA (PROGNÓZISKÉSZÍTÉS)</u>	97
<u>6. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK</u>	102
<u>7. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK</u>	108
<u>8. ÖSSZEFOGLALÁS</u>	110
<u>9. SUMMARY</u>	115
<u>10. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS</u>	117
<u>11. IRODALOMJEGYZÉK</u>	118
<u>12. MELLÉKLETEK</u>	127
<u>13. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK</u>	143
<u>14. SZAKMAI ÖNÉLETRAJZ</u>	146

1. BEVEZETÉS

A stratégia az idő és a tér kihasználásának a művészete.

Az utóbbi miatt kevésbé aggódom.

*Egy elvesztett területet vissza lehet hódítani,
de az elvesztett időt visszaszerezni nem lehet, soha.*

- Bonaparte Napóleon -

A téma vizsgálatát különösen aktuálissá teszi Magyarország 2004-es EU tagsága. Az EU-t jelenleg alkotó tagországok már több száz évvel az integráció létrejötte előtt meghatározták hazánk agrár-külkapcsolatainak fejlődését, s ez a piac ma is sok lehetőséget rejt magában. Az **Unió fennállásának közel 50 éve bizonyította az integráció életképességét**, ezt a közgazdasági mutatók is igazolják. A mintegy 20 éve kezdődő fokozott figyelem, mely a magyar-EU kapcsolatokra irányult, mára meghozta gyümölcsét, s Magyarország immár a világ egyik legerősebb gazdasági szereplőjének, az EU-nak a része. A 2004. május 1-i **EU-hoz való csatlakozásunkkal kapcsolataink új dimenziókat kapnak**, és sokkal határozottabb alakot öltenek. A csatlakozásra való felkészülésünk idején már túljutottunk, ezután a cél az, hogy **az EU nyújtotta lehetőségeket minél jobban kihasználjuk, és a csatlakozással jelentkező veszélyeket mérsékeljük**. Fontos, hogy részletes vizsgálat alá vessük agrárgazdaságunk állapotát, s ennek kiemelt területét: agrárkereskedelmünket.

Magyarország nem először szembesül a gazdasági integráció támasztotta kihívásokkal. 1867-től 1918-ig Magyarország az **Osztrák-Magyar Monarchia** részeként biztosította az élelmiszert a birodalom tagországai részére. 1949-től 1990-ig, a **KGST** keretén belül kellett megfelelni az elvárásoknak. Magyarország mindkét integrációban – *Horn* (2004) szerint is – jól teljesített, s az agrárium soha nem látott fejlődésen ment keresztül. Az integrációk közötti bizonytalan időszakok (1914-1949, 1990-2004) azonban, visszafogottan értékelve is a pangás időszakát hozták az agráriumban. **EU csatlakozásunkkal**, ha most még több is a vészjósló viharfelhő, remélhetőleg megismétlődhet majd a siker, és a magyar agrárium – kitűnő adottságainál fogva – ismét jól integrálódhat az EU-ba, és elfoglalhatja kiemelkedő helyét a világ élelmiszergazdaságában. Az agrárium jövője attól függ, hogy mennyire tud megfelelni az elvárásoknak, hogy megfelelő jövedelemszintet biztosít-e a termelőknek, hogy egészséges élelmiszert ad-e a fogyasztó asztalára és, hogy mennyire járul hozzá a föld, a levegő és a víz egészséges állapotban való tartásához, az emberiség életkörülményeinek a javításához. E dolgozat is szeretne az agrárkereskedelem vizsgálatával, a lehetőségek felkutatásával szerényen hozzájárulni ahhoz, hogy a magyar agrárgazdaság ismét (és mielőbb) sikeres

időszakába lépjen, és az elkövetkező évekre az agrárium fellendülő időszakaként emlékezzenek a jövő agrárközgazdászai.

A **magyar agrárium nemzetgazdasági jelentősége erősen csökkent** az 1989-es rendszerváltozástól a 2004-es EU-csatlakozásig eltelt 15 évben. Az agrárium részesedése a GDP-ből 13-ról 4%-ra, a foglalkoztatott munkaerőből 17-ről 6%-ra és az összes kivitelből 26-ról 7%-ra esett vissza. **Az EU-15 nagy szerepet játszik agrárkereskedelmi egyenlegünk alakításában:** exportunkból, importunkból és egyenlegünkben mintegy 50%-kal részesedik. **Az új tagokkal ez tovább nőtt, így 60% fölé emelkedett** ez EU részesedése. Valószínűleg **ez a szerepvállalás a későbbiekben még tovább erősödik, tehát érdemes megvizsgálni az EU és Magyarország külkereskedelmének alakulását.** Bár az agrárium aránya az EU-ba és a világba irányuló összes külkereskedelmünkben egyaránt csökkent (az évtized elején még 23%-os volt az EU-ba irányuló agrárexport részesedése az összes exportunkból, ez mára 5%-ra zuhant), azonban az agrár- külkereskedelem egyenlege mindig pozitív, így csökkenő mértékben ugyan, de stabilan hozzájárul EU-s és nemzetgazdasági egyenlegünk javításához. Tehát **agrárkereskedelmünk nemzetgazdasági jelentősége,** egyenleget javító szerepe **megkérdőjelezhetetlen.** Az elmúlt években romlott Magyarország agrár- külkereskedelmi egyenlege, az export és az import aránya. Az összes és az EU-ba irányuló kivitelünk igen szerény javulása és az import töretlen emelkedése miatt egyenlegünk összességében romló trendet mutat (bár 2000-től egyenlegünk szerényen javult). Az import folyamatos növekedését az integráció szorosabbá válása miatt természetes folyamatnak tekinthetjük, ez ellen amúgy is nehéz tenni, míg több a lehetőség az exportnövelésre, hiszen **az exportfejlesztésre gazdagabb, hatékonyabb az eszköztárunk.** Az agrártermékek értékesítésében az agrár- külkereskedelem jelentős szerepet játszik, így biztosítva magasabb termelési színvonalat belföldön, jobb eszközkihasználást, nagyobb hatékonyságot és magasabb foglalkoztatást az agráriumban.

Ahhoz, hogy agrárkereskedelmi stratégiánk kialakítása, s az ezt követő piacépítő tevékenység minél hatékonyabb legyen, érdemes megvizsgálni a **jelenlegi agrárkereskedelmi helyzetig vezető út egyes állomásait,** a pozitív és negatív **tapasztalatokat,** melyek a rendszerváltástól eltelt közel 15 év időszakát jellemezték, s melyek követendő vagy elkerülendő példaként szolgálnak majd az e területen tevékenykedő szakemberek számára. Bár a növekvő importtal szembeni félelmeink megalapozottak, figyelembe véve a 2004-ben és a későbbiekben csatlakozó országok körét, kivitelünk eddigi alakulását, a változó versenyviszonyokat, kivitelünk bővülése **remélhetőleg** ellensúlyozza majd az importnövekedést, s így **pozitív egyenlegünk a csatlakozást követő években is biztosított lesz.**

2. A DISSZERTÁCIÓ CÉLKITŰZÉSEI

Általános célként szeretném felhívni a figyelmet az agrárkereskedelem eredményeire, ezen eredmények megtartásának a fontosságára, s az ennek érdekében szükséges döntések meghozatalának az időszerűségére. Dolgozatommal célom bővíteni az agrárkereskedelmi kutatások tudományos alapjait, oly módon, hogy a kereskedelem teljesítményének fokozásához minél megfelelőbb eszközöket, minél alkalmasabb megoldásokat találjunk. Így bízom benne, hogy agrárkereskedelmi stratégiánk fejlesztésének megalapozásához és a hozzá kapcsolódó marketing-, kereskedelmi-, piacszervezési döntések meghozatalához is szerényen hozzájárulhatok dolgozatommal. Dolgozatom, szándékom szerint segít az agrár(kül-)kereskedelemért felelős intézmények (pl. a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium és a Külügyminisztérium) döntésében, hogy mely pontokon érdemes versenypozíciót erősíteni, azért, hogy agrárkereskedelmünk minél eredményesebb legyen. Eredményeimet remélem, az agrárium más szereplői (termelők, feldolgozók és kereskedők) is jól hasznosíthatják döntéseiknél.

1. **Célom az EU-csatlakozással megváltozó agrárkereskedelem várható alakulásának felmérése, a fő súlypontok meghatározása, amire cselekvési tervet lehet építeni az agrárkereskedelemben rejlő lehetőségek maximális kihasználása érdekében.**¹
2. Igen fontos azon **fő ágazatok és fő régiók meghatározása**, amelyeknél versenyképes kereskedelmet lehet megvalósítani. Emellett, **adott termékeket** is vizsgáltam (hiszen több, a kereskedelem alakulását befolyásoló tényező kutatása is csak termékszinten lehetséges: például az exporttámogatások és a vámok) annak érdekében, hogy az adott ágazat pozíciója jól jellemezhető legyen. **Adott országokat** is vizsgáltam, amikor a CEFTA országok EU-15-tel folytatott kereskedelmét elemeztem, hiszen az itt vizsgált pozíciók, érdekviszonyok Magyarország számára különösen fontosak.
3. Lényegesnek tartom az agrárkereskedelmi környezetet befolyásoló, **meghatározó tényezők** feltárását, azonosítását és a döntések, illetve a szabályozások vizsgálatát. Szeretnék rámutatni arra, hogy melyek azok a **fő gátló tényezők**, amelyek a kivitelünkben rejlő lehetőségek maximális kihasználását korlátozzák, s hol vannak az **erősségek**, amelyek kivitelünk aktívumát eredményezik. Szeretném felszínre hozni azokat a **hiányosságokat**, melyek a nemzetközi és a korábbi hazai színvonaltól

¹ Ennek eszköze a **kereskedelem elemzése fő piacok és termékek szerint**; majd e tendenciák **összevetése a kiválasztott fő kereskedelem-alakító tényezőkkel**, s ezután a **prognóziskészítés**.

való **elmaradást okozzák**. A fentiek figyelembevételével a várható veszélyeket és a lehetőségeket is körvonalazom. Mindezt SWOT táblázatban összegezve. Az agrárkereskedelem fejlődéséhez **szükséges változtatásokra** is szeretnék **javaslatot** tenni.

4. Szándékomban állt a témát érintő kutatások eszköztárát bővítő **új mutató, új módszer bevezetése**, mellyel még árnyaltabban lehet a kereskedelmet jellemezni, így talán jobban megválaszolható a kérdés: hogyan működik valójában a kereskedelem, és ez hogy járul hozzá az egészséges piaci környezet megteremtéséhez.

Dolgozatomban általános következtetéseket vonok le azzal kapcsolatban, hogy a rendszerváltást követő években **milyen irányzatok érvényesültek** az agrárkereskedelemben. Feleletet kívánok adni arra a kérdésre, hogy **vannak-e tartós és törvényszerű tendenciák**, (melyek lehetőséget adnak arra, hogy előre lássuk a jövőbeni eseményeket, így befolyásolhassuk is azokat a jelenben) avagy erősebben hatottak a forgalom alakulására az eseti, nem ismétlődő események és hatások, melyek megghiusíthatják a kereskedelem javítása érdekében hozott erőfeszítések eredményeit. Úgy gondolom, hogy az agrárgazdasági döntések és az ehhez kapcsolódó agrárkutatások még ma is főképp a termelés problémáinak orvoslásával kívánnak javítani az agrárium helyzetén. A túlzott termelésközpontúság, a **piaci szemlélet hiánya**, a marketing szempontok figyelembevételének indokolatlan mellőzése is **hozzájárul ahhoz, hogy az adottságainkból fakadó előnyök messze nem tükröződnek** megnyilvánuló versenyképességünk, a **kereskedelmünk teljesítményében**. **Szándékom enyhíteni az adottságok és a megnyilvánuló versenyképesség teljesítménye között feszülő ellentétet, s dolgozatomban részben feltárni e konfliktus okait is**. Célszerű a **makro-összefüggéseket és a mikro-tényezőket integrált szemléletben vizsgálni**, annak érdekében, hogy ne legyen se túl elvont, se túlságosan részletekbe menő a dolgozat és a kapott eredmények. A **makro- és mikrogazdasági tényezők szintézisének a megteremtését** az árnyaltabb vizsgálat, a jobb eredmény elérésének a szándéka vezérli. A dolgozat így e két pillérre épül, mely „kettőség” megjelenik a dolgozat logikai felépítésében, szerkezetében is.

A vizsgálatra kiválasztott terület, s ennek a problémái nem újak (bár napjainkban különösen változnak a gondok), az újszerűséget a módszer hordozza, ahogy az aktuális problémákat elemzem, jellemzem új adatok alapján. Ez lehetőséget ad arra, hogy új gyógymódot találjunk, új megoldásokat fejlesszünk ki, s alkalmazzunk, ami talán eredményesebb, mint a korábbi módszerek voltak.

3. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Dolgozatom témájából adódóan a szakirodalom feldolgozása jelentős részét adta munkámnak. Könyvek, folyóiratok, tanulmányok, statisztikai kiadványok (elsősorban KSH és EU-adatbázis) segítettek vizsgálataimat. Az EU-val folytatott magyar agrárkereskedelem „pozicionálása” érdekében széles alapokról indulok, melynek során mind a kereskedelem, mind az agrárium fő jellemzőire kitérek. A téma körültekintő megalapozása azért szükséges, hogy az ezt követő vizsgálatok jól értelmezhetőek, a kapott eredmények jobban értékelhetőek legyenek. Az irodalom-feldolgozás jelentőségének hangsúlyozása után mégis úgy tűnhet, hogy e fejezet a dolgozat mondanivalójához, terjedelméhez viszonyítva viszonylag „sovány”. Ennek az oka az, hogy a feldolgozott irodalom jó része szervesen beépült a dolgozat „testébe”, azért, hogy az új eredmények – a régié mellett szerepeltetve – karakteresebben jelenhessenek meg.²

3.1. A KERESKEDELEM JELENTŐSÉGE

Az agrárkereskedelem, (egykor még árucseré formában) az egyik legősibb kereskedelmi tevékenység. A kereskedelem fontosságát már régen felismerte az emberiség. A kínaiak, a föníciaiak, majd a középkori Európa kereskedői, mind jeles képviselői voltak e mesterségnek. Az ókorban, a középkorban, a feudalizmus és a nagy földrajzi felfedezések korában tovább szélesedett a nemzetközi kereskedelem. A XVI. században a **merkantilisták** – a föníciaiak után ismét – felismerték a pénz fontosságát, s azt, hogy a kereskedelmi aktívummal nyert pénz jelenti egy ország gazdagságának az alapját. Míg a merkantilisták az állami kereskedelmi szabályozást tartották üdvöztetőnek, addig a XVIII. század elején kibontakozó **fiziokratizmus** hívei

² Az eredmények azonosításakor problémát jelenthet annak megállapítása, hogy **hol végződik a régi** (szakirodalmi) **eredmények ismertetése** és **hol kezdődik az** ezek feldolgozása, szintézise alapján meghatározott **új eredmények közzélése**. Az elhatárolás nehézségével én is szembesültem, még ha több feldolgozott publikációban társszerzőként vettem is részt. **Az elhatárolást** e dolgozatban **háromféle jelölés szolgálja**: 1. ahol **más szerzők** gondolatait ismertetem, ott arra külön hivatkozom, 2. ahol más szerzők eredményei alapján jutottam önálló gondolatra, vagy mások eredményeit fejlesztettem tovább, vagy **társszerzőként** vettem részt az újszerű eredmények létrehozásában, ott mind a forrást mind a saját szerepet kiemelem, 3. ahol nem támaszkodtam más eredményekre, ott az újszerű eredményt **sajátként** tüntetem fel. Mivel a fejezetek elején már jelölöm az ott felhasznált fontosabb forrásokat, ezért magában a fejezetben a fontos idegen forrásokat említem csupán és a saját eredményt (még ha azt korábban már publikáltam is) hangsúlyozom. Egyszerűsíti a helyzetet, hogy a közös publikációkból az e dolgozatban felhasznált saját eredményt a **társszerzők nyilatkozata** hitelesíti (mellékelve dolgozathoz), így az 1. és a 3. esetre kell koncentrálni. E kérdést még a 4. a 4.1. és az 5.7.2. fejezet lábjegyzeteiben is részletezem.

az állami beavatkozástól mentes, az egyéni kezdeményezések természetes önszabályozó mechanizmusán alapuló kereskedelmet, illetve gazdaságpolitikát vélték helyesnek. Az 1700-as évek második felében *Smith* a gazdaság növekedésének lehetőségét a piacok szabadságának növelésében (a láthatatlan kéz szerepe) és a munkamegosztással egyre fontosabbá váló csere intenzitásának fokozásában látta. *Ricardo* a komparatív költségek, és a nemzetközi munkamegosztás előnyeit hangsúlyozta. A XIX. században *Marx és Engels* e kapitalista eszmék megszűnését jósolta, amelyeket felvált a köztulajdon és a központilag meghatározott piac, de végül ez utóbbi elképzelés bizonyult életképtelennek. *Keynes* látta be, hogy a piaci erők önmagukban nem adnak automatikus megoldást a felmerülő gazdasági problémákra, csak állami közreműködéssel teremthető meg az egészséges gazdasági fejlődés, és a kereskedelem bővülés. A **chicagói iskola** (*Friedman*) szerint a kiegyensúlyozott növekedés feltétele a költségvetési, fiskális vagy állami pénzmennyiség-szabályozás helyett a monetáris vagy banki jövedelem-átcsoportosítás. A hagyományos pénz-központú gazdasági, kereskedelmi politikák mellett, az egyfajta értékváltozást jelző alternatív elméletek is egyre nagyobb teret hódítanak, melyek a természeti környezet értékeit és a fenntartható fejlődést is hangsúlyozzák. Ezek azonban, nem akadályozzák a kereskedelem egyre kiterjedtebb liberalizálását.

A világban a fejlődő országok vannak túlsúlyban, ahol a gyakran gyors népességnövekedés szegénységgel és éhezéssel párosul, bár a lakosság nagy része a mezőgazdaságból él³. A lehetséges fejlődésükhöz négy tényező szerepét hangsúlyozza *Samuelson és Nordhaus* (1995), melyek a következők: a humán-, a természeti erőforrás, a tőke-képződés és a technológia. Ehhez teszem hozzá a külkerkedelem fontosságát, mint a gazdasági növekedést, fejlődést jelentősen elősegítő tényezőt⁴.

A fejlődő és a fejlett országok közötti kereskedelem, az **eltérő fejlettségű, termelékenységű országok közötti kereskedelem, a kereskedelemben résztvevő felek mindegyikének az érdekét szolgálhatja.** Ezt hangsúlyozza *Ricardo* is a komparatív előnyök elméletében. E szerint, **nemcsak akkor előnyös a kereskedelem a kereskedelmi partnerek számára, ha az egyik félnek egy termék előállításában abszolút előnye van a másik félhez képest** (s ezért éri meg az egyik félnek exportálni, s a másiknak importálni), hanem akkor is kölcsönösen előnyös a kereskedelem, ha az egyik ország azt a termékét

³ Az agrárkereskedelemben tapasztalható egyéb paradoxonokról részletesebben lásd *Kartali* (2000) A magyar agrárkülpiacon ható világgazdasági tényezők, AKII.

⁴ A külkerkedelem természetesen csak egy bizonyos fejlettségi szint után lehet a gazdasági növekedést elősegítő tényező: akkor, ha az alapvető feltételek adottak a kereskedelem folytatásához, például ha már az utak, a vasutak kiépültek.

exportálja, melyet a másik országhoz képest kevésbé hatékonyan állít elő, viszont e termék előállításában való lemaradása kisebb, mint egy másik termékének a lemaradása a másik ország termékéhez viszonyítva, vagyis komparatív előnye van az ezt a terméket exportáló országnak. Ez fordítva is igaz: egy országnak megéri importálni, még ha abszolút előnye is van terméke termelékenységben a másik ország termékéhez képest, abban az esetben, ha komparatív hátrányban van e termék termelésében, vagyis, ha az adott termék termelési előnye kisebb, mint a másik termékének az előnye.

Ricardo elméletének továbbfejlesztése a *Heckscher-Ohlin*-féle modell, amely az országok termelési tényezővel való ellátottságától teszi függővé a kereskedelmi folyamatokat. E szerint egy ország azt a terméket exportálja, melynek a bőven rendelkezésre álló termelési tényező felhasználása a legintenzívebb, míg azt importál, amelynek előállítása a szűkösen rendelkezésre álló termelési tényezőtől történik intenzívebben. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a gazdagabb ország tőke-intenzív, míg a szegényebb ország munka-intenzív termelésre szakosodik *Findlay* (1995).

Samuelson és Nordhaus (1995) „nekilendülés-elmélete” szerint, a gyors ütemben bővülő exportpiacok, s az így felfejlődő, nagy volumengazdaságosságot mutató ágazatok lehetnek a fejlődés motorjai. Ez Magyarország esetében kiegészülhet *Gerschenkon* (1995) „elmaradottsági hipotézise” által kínált fejlődési lehetőséggel, mely szerint a fejlettebb térségekből (ez jelen esetben az EU) származó tőke (valamint a szakértelem és a technológia) biztosítja a kevésbé fejlett országok számára (így Magyarország számára is) a fejlettebb országokhoz való konvergenciát, majd a felzárkózást. *Kuznets* (1995) kiegyensúlyozott növekedés-elmélete szerint viszont az országok ugyanolyan sebességgel fejlődnek, így a köztük levő különbség, a lemaradás, vagy előny nagyjából ugyanaz marad, nem változik. Remélhetőleg Magyarország *Gerschenkon* elmélete szerint fejlődik a csatlakozás után, melyben az agrárkereskedelem jelentős szerepet kaphat majd.⁵ *Orbán* (2002) vizsgálatai is az utóbbi elmülethez állnak közelebb, melyek szerint Magyarország (ahogy az EU egy-egy tagországa is) termelői árakban, élelmiszerfogyasztásban és élelmiszerárakban is közeledik majd az EU átlaghoz, de a közeledés csak az elsónél mondható viszonylag gyorsnak. *Mohácsi* (2003) is csatlakozásunkkal agrárár-növekedést jósol. A témával foglalkozott *Fischer-Dornbusch* (1983), *Stigum* (1983) és *Brooks* (2003) is .

⁵ Samuelson, Nordhaus, Gerschenkon és Kuznets elméleteit elemezve kijelenthető, hogy általános modell nem adható Magyarország fejlődésére, mivel az ország speciális időbeli s térbeli helyzete, egyedi jellemzői, sajátosságos erőforrásai és szükségletei, s ezek folytonos változása ezt nem teszik lehetővé. Így csak kellő **óvatossággal szabad kezelni más országok csatlakozási tapasztalatait, más kutatások e témához kapcsolható eredményeit.** E dolgozat vizsgálati szempontjai is csak az adott helyzetre vonatkozhatnak, s az alkalmazott modell, s a kapott eredmény is e korlátokkal vehető csak figyelembe.

3.2. AGRÁR-KÜLKERESKEDELMÜNK ÉS AZ EU

A magyar agrár-külkereskedelem általános helyzetével és tudományosan rendszerezett hátterével kapcsolatban számos anyagot elemeztem. *Palánkai* (2000) például leírja, hogy az EU-val való kapcsolataink normalizálására Magyarország már az 1980-as évek elejétől lépéseket tett, de az érdemi tárgyalások csak 1987 júniusában kezdődtek meg. Az első szakasz lezárásaként, 1988. szeptember 26-án került sor az ún. kereskedelmi és együttműködési egyezmény aláírására, mely előzménye volt a csatlakozásunkkal már valóban foglalkozó, 1991 decemberében elfogadott **Társulási Megállapodásnak**. Tehát az egyre kevésbé biztos keleti piacokról való áttérés előkészítése a stabilabban fizetni tudó nyugati piacokra már viszonylag időben elkezdődött, viszont ez sem tudta mérsékelni a rendszerváltás súlyos megrázkódtatásait. *Buday-Sántha* (2001) az EU és Magyarország közötti első nagyobb jelentőségű **kereskedelmi lépésekből** fakadó sajnálatos importnövekedésünket több okkal magyarázza. Egyrészt, szerinte ez egyenes következménye fejletlen piacvédelmünknek, a külkereskedelem liberalizálásának, valamint annak, hogy megszüntették a szakosodott külkereskedelmi vállalatok engedélyhez kötött behozatalának a rendszerét. Másrészt az EU jobban ki tudta használni a **1991-es Megállapodást**, a jobb külkereskedelmi munka, az importot korlátozó burkolt piacvédelmi intézkedések révén. Ez jelzi azt, hogy az EU sokkal jobban fel volt készülve hazánk zuhanóan romló, majd stagnáló teljesítményt nyújtó agráriumára, mint Magyarország az EU erőteljes támogatásokkal dinamikusabban fejlődő, versenyképesebb agráriumára. A kereskedelmi megállapodásokat elemezte *Kiss* (2002), *Diaz-Bonilla* (2003) és Aksoy (2005 a, b) is.

A **GATT/WTO** tárgyalásokkal kapcsolatban kiemelten foglalkoztam például *Gábor et al.* (2001) és *Kartali* (2000) munkájával, melyben a szerzők úgy vélik, hogy a GATT Uruguay-i fordulója keretében vállalt exporttámogatás-csökkentésünk egészen minimálisra szorította a magyar exportszubszenciákat, miközben a „zöld dobozos” lehetőségekkel pénzügyi és szervezeti korlátok miatt, csak nagyon szerény mértékben tudtunk élni. Nöttek ugyan az agrármarketingre fordítható alapok, de ezek nem kompenzálták az exportszubszenciák csökkentését. A „zöld doboz” irányába való nyitás nem csupán az agrármarketinget jelenti, hanem az általános állami szolgáltatások kiszélesítését is: az oktatás, a kutatás, a szaktanácsadás fejlesztését; a piaci információ-nyújtást, regionális fejlesztést, strukturális igazodást és a reorganizáció elősegítését. A WTO újabb fordulójával foglalkozik például *Sandre* (2004). Magyarország és az EU közötti **agrár-külkereskedelem alakulását** *Kartali* (1998) többféle

nézőpontból vizsgálja, szerinte az EU rendkívül fontos helyet foglal el agrár-külkereskedelmünkben, nemcsak mint távlati, de mint jelenlegi piac is. Részesedése exportunkból 40% felett mozog, az importból képviselt aránya 20-ról közel 50%-ra nőtt a '90-es években. Exportunk hullámzó változása és importunk intenzív növekedése ellenére, az EU-val folytatott agrár-külkereskedelmünk egyenlege tartósan pozitív. Az EU jelentősége a továbbiakban is megmarad, kérdéses azonban, hogy mennyire tudjuk fejleszteni piacunkat az EU-ban, az EU tagországai felé és a harmadik országok felé. *Hajdúné-Lakner* (1999) szerint Magyarország közismerten szegény nyersanyagokban, tőkében, energiahordozókban. A magyar nemzetgazdaság fejlődéséhez elengedhetetlen a külgazdasági kapcsolatok fejlesztése, ez segít abban, hogy szükségleteinket külső partnerek segítségével elégíthessük ki. Külgazdasági kapcsolataink egyik legfontosabb eleme az exportorientált agrárágazatunk. A 2-3 milliárd dolláros éves exportunk eléréséhez differenciált külgazdasági stratégia alkalmazására van szükség az egyes piacokon.

Halm et al. (1999) szerint az integráció legnagyobb kihívása – a nyugati fél számára – a mezőgazdaságban jelentkezik. A kelet-közép-európai országok csak csatlakozásuk után, sőt esetleg csak néhány éves átmeneti időszak múltán kapcsolódhatnak be a közös agrárpolitikába. Távoltartásuk fő oka az, hogy jó **mezőgazdasági adottságaiknak, termelési kultúrájuknak** köszönhetően (kibocsátásuknak a rendszerváltozást követő 30-40%-os visszaesése ellenére is) a régió országai jelentős **agrárfölösleggel** rendelkeznek, akárcsak az Európai Közösség. Bár igaz, hogy az új tagok természetes versenyképessége, termelési potenciálja nagyinak mondható, ezt azonban a közgazdasági és a piaci versenyképességi tényezők fejletlensége, s az EU-15 agráriumának fejlettsége jelentősen ellensúlyozza. *Berke* (1998) úgy véli: az EU-ban a mezőgazdasági ágazat szabályozásának specifikumai két vonatkozásban jelentkezik. Az egyik sajátosság, hogy a tagállamok integrációja a mezőgazdaság területén egyaránt kiterjed a termelés, a forgalmazás, illetve a külkereskedelem kérdéseire. Másrészt a tagállamok már a kezdetek óta tudatában vannak, hogy az agrárágazatot különleges bánásmódban kell részesíteni, számos eszköz, intézmény és szabályozási elv nem érvényesíthető a mezőgazdaságban. Általánosságban megállapítható, hogy a hagyományos kereskedelempolitikai eszközök használata évtizedeken keresztül visszaszorult. Nem minden termékre alkalmaztak importvámokat, és a mezőgazdasági termékek behozatala a mennyiségi korlátozások alól elvileg mentes volt. A nagyfokú integráció és az igen magas támogatásokkal versenyképessé tett agrárium jellemzi az Uniót, mely tényezők lehetőséget teremtenek a kereskedelembővülésre bel- és külpiacon egyaránt. *Rácz* (2004) szerint is a nemzeti határok megszűnése hatalmas előnyököt, biztosít

az EU-tagok vállalatai számára; elsősorban egyszerűbbé válik az EU-n belüli kereskedelem.

Wagner et al. (1999) rámutat arra, hogy a magyar élelmiszergazdaságban elsősorban a mezőgazdasági termékek elsődleges feldolgozását végző szektorok kerülhetnek nehéz helyzetbe a csatlakozás utáni egységes piac létrejöttkor. A Közösség gazdaságába való sikeres integrálódáshoz ezért elsősorban ezekre a szektorokra kell koncentrálni támogatásokkal (SAPARD), és a sikeresebb ágak nyereségének újraelosztásával segíteni fejlődésüket. *Kartali* (1998) agrár-külkereskedelmi EU-érettségünket vizsgálja. Rávilágít versenyképességünk gyenge pontjaira: gond a felaprózódott, szervezetlen külkereskedelmi szervezet, a célpiacokon működtetett logisztikai rendszerek hiánya. Kiemeli az exportmarketing, az exportgaranciák és az exporthitel-biztosítás (burkolt export-támogatás, melyet a GATT még nem tilt), a post harvest tevékenység, az infrastrukturális háttér fontosságát, szükségességét. *Udovecz* (2001) az agrárium versenyképességét vizsgálja. Kiderül, hogy az EU-hoz viszonyított versenyképességünk gyengeségei különösen a marketing és a közgazdasági háttér területén jelentkeznek, kisebb a lemaradásunk termékeink minőségét, beltartalmi értékét, vagyis a természetes versenyképességet tekintve. A témát *Borszéki* (1997), *Halmai* (2000) és *Vajda* (1998) is elemezte.

3.3. AGRÁRKERESKEDELMÜNK VERSENYHELYZETE

Udovecz (2000) szerint, sem a komparatív előnyök általános elmélete, sem pedig a DRC-mutatók (Domestic Resource Cost) nem adnak egyértelmű eligazítást egy-egy termék konkrét piacrajutási esélyeiről. *Fertő* (2003) szintén rámutat a komparatív előnyök mérésének nehézségeire, s megállapítja, hogy egyik komparatív előnyt jellemző indexnek sincs megfelelő elméleti megalapozottsága. Ugyanott megjegyzi, hogy az empirikus kereskedelemelemzésben megfontolandó, hogy egyszerre több indexet is használjunk – például a Balassa által kidolgozott RCA-indexet (Revealed Comparative Advantage) és ennek továbbfejlesztett változatait (RXA, RMP, RTA) –, ugyanakkor még a széleskörű vizsgálat sem ad biztosabb eredményt. Ezt igazolja, hogy bár a különféle indexek vizsgálatára számos statisztikai módszert dolgoztak ki, ezek miközben számos hiányosságot megoldanak, újabb problémákat hoznak napvilágra. Ezért, ahol tudtam, kerültem a fenti módszerek alkalmazását. Ezt a döntésemet erősítette *Lehmann* (1985) és *Giurca és Serbanescu* (2003) publikációja is.

Viszonylag egyszerűbben, életszerűbben közelíti meg a problémát (többek között) az AKII-ban kidolgozott – versenyképesség vizsgálatára alkalmas – módszer, mely felöleli a versenyképesség természetes, közgazdasági és piaci szempontok alapján történő vizsgálatát is. Egy termék eladhatóságát, versenyképességét jellemzi a termék fizikai tulajdonsága, az előállításához szükséges erőforrások felhasználásának határfoka, a termék minősége (**naturális versenyképességi** vizsgálati módszer), a hazai és globális gazdasági környezet az ár, a támogatások, a vámok (**gazdasági** versenyképesség) és a **piaci** versenyképesség tényezői a piacra jutás feltételrendszere: a kereslet-kínálat viszonyai, a marketingmunka, az infrastruktúra és a konkurencia. (*Udovecz, 2001; Bogenfürst et al., 1998; Kartali et al., 1998; Erdész Ferencné et al., 1998*). 1998-tól az AKI-ban *Mészáros, Spitalaszky, Udovecz* koordinálásával **előrejelzések készültek** (1998, 1999, 2000, 2002) a parciális egyensúlyi, statikus HUSIM-moddal **a csatlakozás hatásainak négy csoportjára**, így a termelési, a fogyasztási, a külkereskedelmi és a költségvetési hatásokra. A nagyobb nemzetközi előrejelző műhelyek közül a következőket tanulmányoztam: *European Commission, 2004; USDA, 2004; John et al., 2004 (FAPRI)*.

Orbánné (2002) az EU és Magyarország agrártermék-árainak alakulásáról készített tanulmányában megállapítja, hogy a hazai árak már szinte minden területen elérik EU árakat, így csatlakozásunkkal nem számolhatunk az árversenyképességünk által gerjesztett exportnövekedéssel.

Kartali (2002) tanulmányában a WTO intézkedések agráriumot érintő hatásait elemzi. *Kartali et al.* (2003) a fő exportpiacokról készült tanulmánya szerint, Németország továbbra is legfontosabb piacunk marad, amit alátámasztanak egyrészt a hosszú hagyományokra visszavezethető kereskedelmi kapcsolatok (*Lazarus* (1988) és *McCarthy* (1984) is foglalkozik ezzel), másrészt az a tény, hogy Németország várhatóan nem lesz önellátó zöldség-gyümölcsfélélékből, és továbbra is vásárlója marad a magyar húсокnak, húskészítményeknek.

Kartali et al. (2004) szerint Magyarország közepes, vagy annál gyengébb versenypozícióval érkezik az EU-ba. Ez az EU-csatlakozás során nem biztosít számunkra stabil exportexpansiós lehetőséget, sőt, egyes ágazatoknál exportvisszaesés prognosztizálható. Ugyanakkor egyes ágazatokban várható az import növekedése. Mindezek alapján kisebb piacvesztés is valószínű (ezt az állítást e dolgozat több ponton megerősíti). Az átalakuló piaci körülményekhez nagyban hozzájárulnak a csatlakozással megváltozó exporttámogatások és vámok. Erről olvashatunk bővebben többek között *Bhattacharyanál* (1994), *Monodnál* (1994), *Roe-nál* (2004) és *Fischlernél* (2005) is.

3.4. A SZÁLLÍTÁSI RÁDIUSZ

Az éghajlat és a termőföld mellett igen fontos adottsága, versenyképességi előnye Magyarországnak a földrajzi elhelyezkedése (ami már nem a természetes versenyképesség kategóriába tartozik, hanem a piaci versenyképességet növeli, a piacrajutást segíti). E **központi elhelyezkedés** eredményezi, vagy teszi lehetővé, hogy 10 legnagyobb piacunkat 885 km távolságon belül elérjük. Piacaink nagysága és tőlünk mért távolsága között fordított arányosság áll fenn (*Kartali et al., 2003*).

A magyar agrárexportra – gyenge versenyképességünk miatt is – **rövid szállítási rádiusz** volt jellemző az egész évtizedben: Európába került az agrárkivitel 92-94%-a. Ennek persze természetes földrajzi, történelmi okai vannak, de az Európán kívüli piacok 6-8%-os aránya akkor is egészségtelen világpiaci struktúrát tükröz, ugyanis szinte kimaradtak célpiacaink közül a legnagyobb felvevő-képességű Észak-Amerika és a gyorsan bővülő, fejlődő piacot jelentő Távol-Kelet. Ebben természetesen nem csupán a versenyképességünk, hanem **adottságaink** is szerepet játszottak: hosszú szállítási távolság többletköltségét elviselő áruk csekély aránya, a külpiazi marketing magas költségei és külpiazi szervezeteink adottságai. Agrárexportunk Európa-centrikussága kedvezőtlenül hatott az egyenlegre azért is, mert **Európa nyugati fele** (főként az **EU**) erősen **túlkínálatos piac, keleti felének** jelentős része (a FÁK tagállamai és részben a CEFTA, ill. a délszláv államok) pedig **fizetőképesség** szempontjából **problematikus** piacok (*Kartali és Wagner, 2001*). A szállítási rádiusszal foglalkozott még *Cateora* (1987).

Új célpiac felkutatásánál érdemes figyelembe venni a fenti összefüggéseket. Például, bár a gazdaság szárnyalása nagyon perspektivikussá teszi **Kínát**, mint felvevőpiacot, azonban a távolság nagysága, a célpiacaink között az eddig betöltött szerény pozíciója miatt (és a nagy piacaink fent leírt jellemzőitől való különbözősége következtében) nem remélhető gyors piacszerzés e perspektivikus, de távoli országban. Ettől függetlenül megvannak a stratégiai lehetőségek, melyek alkalmazásával mégiscsak eredményeket érhetünk el, akár még Kínában is. A piackiválasztás problematikájáról *Dillon et al.* (1987) és *Barker* (1981) szintén készített elemzéseket.

3.5. A CSATLAKOZÓ ORSZÁGOK MEGÍTÉLÉSE AZ EU RÉSZÉRŐL

A 90-es évtized elején, az EU a kelet-európai országokkal történő, akkor még rendkívül távoli bővülést egyfajta **tömbszemlélet** alapján képzelte el. Ez azonban a tárgyalási szempontok szerint előbbre tartó országok számára már akkor is kedvezőtlen hozzáállásnak számított. A 90-es évtized folyamán úgy tűnt számunkra, hogy a bővítés tekintetében az EU elszakadt a tömbszemlélettől, és a bővítést kétféle szempont szerinti mérce alapján objektív folyamatként irányozta elő (e két szempont: a harmonizációs tárgyalások előrehaladása, illetve az adott ország gazdasági fejlettsége, beleértve a liberalizáció szintjét is) (*Kartali és Kőnig, 2001*).

A '90-es évek folyamán a leendő tagok tömbként való kezelése 2001-ig oldódni látszott, 2001-ben azonban újra erősödött, pedig az 1998-ban a Luxemburgban tartott Európai Tanács ülésén döntés született a jelöltek egyéni teljesítményei alapján való értékeléséről, így a **legfelkészültebb jelöltek differenciált kezeléséről**. Ezzel szemben, a tömbszemlélet igen markánsan érvényesült az EU részéről. Ez összefügghetett azzal a szándékkal, hogy minél inkább lecsökkentsék a csatlakozási procedúra idejét (népszavazások, ratifikációk, intézményátalakítások minden újabb csatlakozónál) és mérsékeljék a csatlakozási folyamatok költségeit. A jelöltek tömbként való kezelését megtapasztalhattuk például az agrárkereskedelem liberalizálását szolgáló Magyarország és az EU, illetve az EU és a többi tagjelölt ország között kötött szerződések egyes pontjainak uniformizáltságában, megjelent a felvétel menetének alakulásában és megfigyelhető az egyes termékekre vonatkozó kedvezményes kvóták feltűnően egységes megadásában is. Ez hátrányosan érintette az amúgy már felkészültségben, harmonizációban, a csatlakozási fejezetek lezárásában előrehaladottabb országokat, így Magyarországot is (*Kartali és Kőnig, 2001*).

Az adminisztráció hatékonysági megfontolásain és a bővítés pénzügyi kockázatán túl, a csatlakozási folyamat előrehaladása ellenére még megmaradó fejlettségbeli különbségek⁶ is hozzájárultak ahhoz, hogy **az EU bizonytalan volt abban, hogy a jelölteket differenciáltan vagy tömbként kezelje-e. Általában óvakodnunk kell ettől a szemlélettől** a jövőben is, mindent meg kell tennünk, minden eszközt be kell vetni azért, hogy

⁶ Ezeket a fejlettségbeli különbségeket támasztja alá az EU 1997-es elemzése is, mely szerint a bővítéssel az EU területe és a lakossága is körülbelül 30%-kal nő, a GDP csak kilenc százalékkal erősödik, az egy főre jutó GDP pedig 16%-kal csökken. A mezőgazdasági terület 50%-kal nő a bővítéssel, a mezőgazdasági termelők száma pedig kétszeresére emelkedik.

megkülönböztessük hazánkat a környező országoktól, annak érdekében, hogy kihangsúlyozzuk egyéni érdemeinket, s érdekeinket minél hatékonyabban tudjuk a jövőben érvényesíteni. Bizonyos helyzetekben azonban a közös fellépés is hatékony lehet; a Visegrádi Együttműködés sikeres évei is ezt bizonyítják, és néha az sem baj, ha tömbként kezelik Magyarországot – különösen akkor, ha ebből előnyünk származik. A csatlakozó országok hasonló problémáiról írt *Hinners-Tobragel és Heinrich* (2002) is.

3.6. A CSEREARÁNY VÁLTOZÁSA⁷

Külkereskedelmi cserearányok alatt az exportált és az importált áruk árindexének hányadosát, az egységnyi kivitel értékére jutó átlagos behozatalt, illetve fordítva, az egy egységnyi behozatal értékére jutó átlagos kivitelt értjük. A cserearány-mutató akkor kedvezőtlen, ha az importált áruk árindexe emelkedik, miközben az exportált áruk árindexe csökken, vagy változatlan, illetve ha az előbbi árindex emelkedése meghaladja az utóbbi emelkedését. Akkor lehetne a kivitel és behozatal árindexének az alakulásából a struktúraváltás helyességére következtetni, ha a kivitel és a behozatal hasonló árustruktúrában történne, vagy ha a főcsoportok részaránya hasonló lenne. Mivel a magyar agrár-külkereskedelemben az export és az import nemcsak nagyságban, hanem termékstruktúrában is gyökeresen különbözik egymástól, az árindex, s így **a cserearányok számszerű értéke csak a tendenciákra utal**, nem a kereskedelmi feltételek pontos változására (Juhász, Kartali és Wagner, 2002). A cserearányokkal foglalkozott még Cateora (1987).

A '90-es évek elején kedvezően alakult élelmiszer-külkereskedelmi cserearány 1994 és 1998 között 1,136-os értékről 0,923-ra esett vissza és csak 1999 óta tapasztalható újabb javulás. Ennek az az oka, hogy a 90-es évek közepén **élelmiszerimportunk lényegesen nagyobb mértékben drágult, mint amennyiben exportáraink nőttek**. Az export- és az importárak ellentétes alakulásának hatását legjobban a húsexportunkban elért árak és a hústermeléshez szükséges takarmány importárainak összehasonlítása tükrözi. Mivel a takarmány többsége a tengerentúli piacokról származik, a szerződés-kötések és vásárlások többnyire USD-ben történnek. Ezért az importárindexünk alakulására kedvezőtlenül hatott az USD folyamatos felértékelődése a '90-es évek második felében. Az évtized vége felé csökkentek újra a világpiacon a takarmányárak, s mivel a húsexportunkban elért árak is jól alakultak, a cserearány javulást mutatott. **A különböző árarányok alakulása igen kedvezőtlenül hatott a mezőgazdaság jövedelmezőségére**. A termelés input oldalán az energia, a takarmány, a vegyszerek árai az utóbbi években jelentősen emelkedtek. A másik oldalon a hazai termelési, felvásárlási és fogyasztói árak, a világpiacon a '90-es évek közepén lezajló rövid fellendülése óta lényegesen csökkentek.

A magyar exportár tendenciája mellett figyelembe kell venni az **EU-importárak** alakulását is, mert ez mutatja, hogy a magyar árak követik-e a nemzetközi ártendenciákat. A búza, a kukorica, a bor, az alma és a

⁷ E rész megírásánál felhasználtam Juhász - Kartali - Wagner (2002) A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után, AKII tanulmány eredményeit is.

gyorsfagyasztott málna esetében az extra-EU importárak indexének összehasonlítása a magyar export árindex-szel azt mutatja, hogy az áreltérés az első négy termékénél tovább nőtt a '90-es években, tehát a **magyar exportárak kisebb mértékben „drágultak”, mint a harmadik országokból származó importáruinak árai**. Ez azt jelentheti, hogy versenyképes maradt az exportárunk, de azt is, hogy nem tudtuk növelni árainkat. Mivel eközben kivitelünk nem nőtt, ezen árversenyképességgel nem lehetünk elégedettek. Az árversenyképességet meghatározó fő világgazdasági tényezőket elemezte *Dumas* (2002) s ezt vizsgálta kevésbé elméleti síkon *Monod* (1994) is.

3.7. A KERESKEDELMI LEHETŐSÉGEK ÉRTÉKELÉSE⁸

Az **agrárágazat stratégiai fejlesztése** elképzelhető úgy, hogy stratégiai ágazatokat, piacokat jelölünk meg s ezeket fejlesztjük, vagy a piaci szereplők tevékenységét általában segítjük (s a szelekció automatikus lesz), illetve ezek kombinációját alkalmazzuk. A stratégiai ágazat, és piac kiválasztását segítik a következők.

A **piacok maximális felvevőképességét**, és a **termékek** (HS 2-es bontásban vizsgálva) **maximális exportpotenciálját** jelzi piaconként, az adott időszakban elért maximálisan exportált termékmennyiség, az **agrárexport maximuma**. **Ez alapján** megállapítható, hogy 1991 és 1996 között Oroszország volt **legfontosabb exportpiacunk**, majd ezt később megelőzte Németország. **Legfontosabb termékcsoportok** maximumértéke alapján a **hús és vágási termékek, a gabonafélék, illetve a zöldség- és gyümölcskészítmények a legfontosabb kiviteli cikkeink**.

Adott piacon elért exportmaximum és exportminimum hányadosa az **exportpiac stabilitását** mutatja. Ez alapján legstabilabb piacunk Franciaország és Németország. A még inkább széleskörű vizsgálat mutatja, hogy **legnagyobb** (legtöbb terméket felvevő) **piacaink egyben legstabilabb piacaink is**. Ugyanakkor, ezekkel a piacokkal legrosszabb a relatív fontossági mutatónk (lásd lent), e felé a piacok felé legnagyobb az elkötelezettségünk, a kiszolgáltatottságunk. Ez a kiszolgáltatottság azonban csak látszólagos, viszonylagos, mert ezek a legbiztosabb piacaink is. Ez mutatja, hogy a **relatív fontossági mutatót** különös **körütekintéssel** szabad csak értékelni, és egy adott piac felé való **túlzott elkötelezettségünket is körültekintően** érdemes csak bírálni.

A **relatív fontossági mutató** megmutatja, hogy egy országnak mennyire fontos a másik országgal való kereskedelem, és viszont. Például míg Németország részesedése a magyar agrárexportból megközelíti a 17%-ot, addig Magyarország részesedése a német agrárimportból 1,2% körüli, így a mutató 14-en áll. Magyarország szempontjából kedvezőbb a helyzet Szlovákia esetében, ahol a mutató 0,35-öt mutat. Így a mutató versenyképességi helyzetünket is mutatja:

$$\frac{\text{partnerországba irányuló magyar exp.} / \text{magyar összes exp.} \times 100}{\text{partnerországba irányuló magyar imp.} / \text{partnerország össz. imp.} \times 100}$$

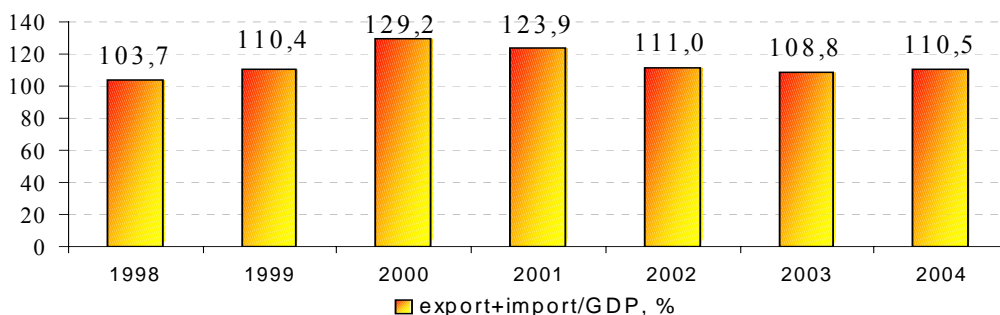
Így Németországnál a mutató 14 (17/1,2), míg Szlovákiánál a mutató 0,35. Ha a kereskedelem nemzetgazdasági egyenleget javító szerepét nézzük, akkor az első eset a kedvezőbb, hiszen Magyarország úgy ér el kedvező helyzetet, hogy az a partnerországnak sem túl kedvezőtlen.

⁸Lásd bővebben *Kartali et al.* (2003). Az itt ismertetett **fontossági mutatót továbbfejlesztve** megkaptam az „Eredmények” fejezetben részletezett **függőségi mutatót**.

3.8. A KERESKEDELEM NYITOTTSÁGA⁹ ÉS AZ AGRÁRNYITOTTSÁG

Egy ország nyitottságának mértékét azzal mérik, hogy mekkora az exportnak vagy (és) az importnak a GDP-hez viszonyított aránya (ahol a GDP-t külkereskedelem nélkül számítják). A nyitottság **megmutatja, hogy egy ország mennyire erősen integrálódott a nemzetközi gazdasági életbe, hogy a gazdaságában mennyire fontos a külkereskedelem**, hogy az országnak érdeke-e az exportösztönzés, az export kereskedelmi, s nemzetgazdasági egyenleget javító szerepe miatt. A nyitottsággal foglalkozott például *Fischer - Dornbusch* (1983).

Magyarország nyitott gazdaság, így nagy arányban vesz részt a nemzetközi árucseré-forgalomban (1. ábra). 2000-ben például az ország nyitottsága megközelítette a 130%-ot, vagyis a 2000. évi GDP-nek 130%-át tette ki a teljes külkereskedelmi forgalom, azaz az export és az import együttes értéke. Ennél magasabb értéket tapasztalhatunk például Belgiumban, ahol e mutató egyes években meghaladta a 150%-ot is és Hong-Kongban 9.000-10.000%-ot is elér a nyitottság.

1. ábra

Magyarország nyitottsága, 1998-2004, %

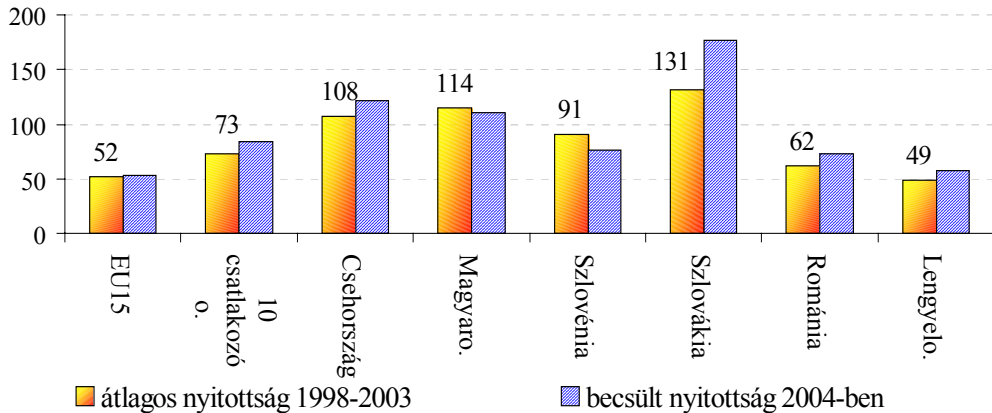
Forrás: www.dree.org/elargissement adatai alapján saját számítás, 2004

Az EU-15-re az 52%-os átlagos nyitottság volt jellemző 1998-tól 2004-ig (2. ábra), amit autarkiának is nevezhetünk. Németországot 81,8%-os, Ausztriát 121%-os mutató jellemezte 2002-ben. A csatlakozott szomszédos országok közül is csak Szlovákia múlta felül 131%-os átlagos értékkel hazánk 114%-os átlagos nyitottságát.

A **gazdaság nyitottabbá válásához**, az export és az import együttes értékének emelkedéséhez, az **agrárkereskedelem bővülése is hozzájárult**, bár **ez kisebb mértékű volt**, mint a többi ágazat kereskedelembővülése. Ez

⁹ E témával foglalkozott még az IMF 2004-es publikációja vagy például *Palánkai* (2000), *Kartali* (2000) és *Kartali et al.* (2003).

a magas érték felhívja a figyelmet a kereskedelem fontosságára, azon belül is az agrárkereskedelmére, mely mind az EU-val folytatott, mind a teljes kereskedelmünk egyenlegét javítja¹⁰. Az összes kereskedelmünk nyitottsága hangsúlyozza az agrárkereskedelem importoldalon jelentkező veszélyeit, s az exportoldalon nyíló lehetőségeit is.

2. ábra

Egyes fontos piacok nyitottsága, %

Forrás: www.dree.org/elargissement alapján saját számítás, 2004

A nyitottság agráriumra való újszerű alkalmazása (s ez tekinthető a dolgozat első módszertani eredményének¹¹) továbbgondolásra érdemes eredményekhez vezet. Az agrárnyitottság az agrárium gazdasági jelentőségére s arra utal, hogy mennyire integrálódott a nemzetközi kereskedelemben. Agrárnyitottságunk (agrárexport + agrárimport / agrár GDP) elmarad az egész gazdaság nyitottságától és **90% körül alakul: 2002-ben 86%, 1999-ben 87% és 1996-ban 78% volt az értéke. Vagyis megtermelt **agrártermékeink viszonylag szerény mértékben kerülnek nemzetközi forgalomba**¹². Tehát – jelentős pozitív agráregyenlegünk ellenére – **még sokat kell tennünk nemzetközi agrárkapcsolataink fejlesztéséért, agráriumunk nyitottságának növeléséért, annak érdekében, hogy versenyképességünk nemzetközi szinten jobban érvényesülhessen.****

¹⁰ A komparatív előnyök szerint a nagyobb nyitottsággal nő a kereskedelem, így nő a GDP.

¹¹ Mivel az agrárnyitottság módszertani eredmény, ezért szerepel itt, nem az eredményeknél.

¹² Az agrárnyitottság nemzetközi összehasonlíthatóságát korlátozza az agrár GDP hazaitól eltérő értelmezése, amit a kereskedelemmel való megfeleltetés nehézsége tovább korlátoz. Az azonban megállapítható, hogy míg nyugaton a piaci viszonyok nyomán, történelmi, racionális okok miatt alakult ki a nyitottság, addig hazánkban a KGST-n belüli kényszerű munkamegosztással kialakuló agrárexport-nyomás, s ipariimport-kényszer alapozta meg a mára jellemző értéket.

4. ANYAG ÉS MÓDSZER

A probléma-megoldás **módszerének** kidolgozása során arra törekedtem, hogy az minél könnyebben, minél gyorsabban, minél jobb eredményhez vezessen. A vizsgálatokat megalapozó módszereket a következőkben ismertetem.

Dolgozati témám **alapvetően makrogazdasági** jellegéből, s a kitűzött célokból adódóan a hozzáférhető legfrissebb irodalmat dolgoztam fel. **Szekunder adatgyűjtés** során a szakirodalom, a statisztikai adatforrások, az interneten fellelhető anyagok, és a tudományos konferenciák ismeretanyaga adta az információgyűjtés alapját. A téma jellegére való tekintettel, a szakirodalmi áttekintés jelentősen támaszkodik Juhász, Kartali, Kürti, Orbánné, Stauder, Szabó, Wagner munkáira¹³. Megkerestem azokat az intézményeket, melyek rendelkeznek a témához kötődő kapcsolatrendszerrel, megfelelő háttérrel, kimutatásokkal, melyek alapján az agrár-külkereskedelmünket direkt módon befolyásoló közvetlen döntések születhetnek, így anyaggyűjtést az Agrárgazdasági Kutató (és Informatikai) Intézetben, az Agrármarketing Centrumban, a Földművelési és Vidékfejlesztési Minisztériumban, a Külügyminisztériumban és a Gazdasági Minisztériumban folytattam. Az elemzés alapjául az AKII által készített élelmiszergazdasági külkereskedelmi adatbázis a Comext Eurostat és a CESTAT adatbázis szolgált. A folyamatok okainak és hátterének vizsgálatához felhasználtam az AKI egyéb tanulmányait, a Kaposvári Egyetem Ökonómiai Intézetének kutatási eredményeit, a KSH, az AKI, az EU, a FAO, az MNB és az USDA statisztikai és publikációs adatbázisait. **Az új mutató kidolgozását is szekunder kutatásra alapoztam**, s arra törekedtem, hogy ez minél jobban jellemezze az adott megvizsgált jelenséget.

Az elsősorban makrogazdasági elemzésekre alkalmas szekunder anyaggyűjtés mellett, fontosnak tartottam, hogy **mikrogazdasági jellemzőkkel is** foglalkozzam, ezért **primer adatgyűjtést is végeztem**,

¹³ Kiemelném a következő, a téma szempontjából meghatározó forrásokat:

Kartali (1998): Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években, AKII, Budapest

Juhász, Kartali és Wagner (2002): A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után, AKII, Budapest

Juhász, König és Orbánné (2003): Magyarország EU-csatlakozásának várható hatása a harmadik országokkal történő agrár-külkereskedelmünkre, kézirat, AKII

Kartali et al. (2003): A magyar agrár-export a fő piacok felvevőképességének tükrében, AKII, Budapest

Kartali et al. (2004): A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU csatlakozás küszöbén I. kötet Növényi termékek, II. kötet Állati termékek, AKII, Budapest

melynek két formáját különböztethetjük meg. A primer adatgyűjtés kvantitatív (mennyiségi) formája a zárt kérdéssel gyűjtött, nagymintás fogyasztói adatok vizsgálatára alkalmas és a „mit” kérdésre keresi a választ. A kvalitatív (minőségi) adatgyűjtés a nyitott kérdéssel gyűjtött általában kismintás fókuszcsoporthoz tartozó adatok kiértékelésére alkalmas és a „miért” kérdésre keresi a választ (Szakály, 2000). A **primer adatgyűjtés kvalitatív formáját** alkalmazva **szakértői mélyinterjút** készítettem a témában releváns személyekkel, gyakorlati külkereskedelmi szakemberekkel (a mélyinterjú vázlatokat lásd a 16. és 17. mellékletben). Interjúk többek között az **FVM, az AKI, a Danone Kft., a Friesland Rt., a Caravanes Kft. és a Jásztej Kft.** szakembereivel készítettem személyesen, de figyelembe vettem a tejágazaton kívüli ágazatok főbb piaci szereplőivel (a mélyinterjú vázlatomhoz hasonló kérdéssor alapján) más szakértők által készített interjúkat is. A makrogazdasági elemzésekhez is készítettem **mélyinterjúkat a gazdaság meghatározó szereplőivel**¹⁴. Ugyanakkor hangsúlyozom, hogy a **dolgozat alapvetően szekunder kutatáson alapul, a primer adatgyűjtés, a mélyinterjúk eredményei csak kiegészítésként szolgálták a dolgozatot**, így ezek részletes kiértékelését mellőzöm, külön fejezetben tételesen nem közlöm ezek eredményeit. Az interjúk eredményei a dolgozatba közvetve beépülve, általánosságban hasznosulnak.¹⁵

A szekunder kutatás makro-szintű összefüggéseinek a primer kutatás mikro-szintű eredményeivel való integrálása, összehangolása olyan szintézishez vezet, mely lehetővé teszi, hogy a vizsgálat minél szélesebb körű legyen, így árnyaltabb, megbízhatóbb eredményeket kapjunk. A makro- és mikrogazdasági tényezők elemzése a dolgozat logikai felépítését, szerkezetét is determinálja, így az első nagy logikai egység az agrárkereskedelem elemzése, a második az egyéb tényezők elemzése, s az átkötő híd szerepét a kereskedelmi megállapodások töltik be.

Az elemzés speciális időszaka, a magyar helyzet jellegzetessége, a vizsgálat egyedi szempontjai miatt releváns nemzetközi források szűkösen, vagy nemigen álltak rendelkezésre, és mivel a külföldi tapasztalatok, egyébként is csak korlátozottan vehetőek figyelembe ezért is főként hazai forrásokra kellett támaszkodnom, ahol a fenti okok miatt ugyancsak szűkös az irodalom. Releváns nemzetközi példa hiányában bench-marking elemzésre is csak néhány területen hagyatkozhattam.

¹⁴ Így például Franz Fischlerrel, Vajda Lászlóval és Erdős André párizsi nagykövettel is készítettem interjút.

¹⁵ A mélyinterjú-készítés szükségességét indokolja, hogy ez napjainkban igen népszerű kutatási módszer, viszont e témához e módszer kevésbé használható, s ez az interjúk részletes elemzésének mellőzését kívánja meg. Lásd például azt, hogy a Franz Fischlerrel készített interjú egyes megállapításai fél év elteltével már idejüket múlták (5.4.2. fejezet).

Vizsgálataimat segítette, hogy a **tanulmányozott időszak (1991-2003)** legtöbb adata 2005. első felében már hozzáférhető volt, így megfelelő adatsorokkal tudtam jellemezni az időszakot, s a bekövetkezett változásokból tanulságokat tudtam megfogalmazni. Vizsgálataim során számos, a következtetések és megállapítások levonásához szükséges adathoz hozzájutottam. Nehezítette vizsgálataimat, hogy **a dolgozat lezárásának időpontjában (2005. augusztus)** termékbontásban, országonként még **nem álltak teljes körűen rendelkezésre a csatlakozást követő időszak külkereskedelmi adatai**, s amelyek mégis rendelkezésre álltak, azok **előzetesek** voltak, így **megbízhatóságuk alacsony** volt.

Igyekeztem, hogy **a fő kereskedelmi partnerországokra**, az **exportra** és a **keresletre fókuszáljon** a vizsgálat. (Tehát kevésbé koncentrálnak a termékekre, az importra és a kínálatra.) Ezt a kutatási irányultságot a fő térségekkel folytatott forgalom nagyobb stabilitása (melyre biztosabban készíthető prognózis), az exportnál rendelkezésre álló eszköztár hatékonyabb volta és a kereslet forgalomalakulásra gyakorolt intenzívebb hatása indokolja.

Első olvasásra úgy tűnhet, hogy a dolgozatban túlságosan **nagy szerepet kap a kereskedelmi tendenciák elemzése**. Ez azonban egyrészt kényszerűség szülte helyzet, másrészt jól megfontolt, tudatos döntés eredménye. A kényszerűséget a dolgozat terjedelmi korlátai jelentik, ez okozza, hogy a kereskedelmet befolyásoló, **keresletet-kínálatot alakító tényezők** jelentős részének elemzését erősen **korlátozzam** (ezek nagy száma miatt) és elsősorban a kereskedelem vizsgálatára koncentrálnak (ami jellemzi a fő tényezők változását) és egyéb fontos, meghatározó tényezőkkel foglalkozzam. A fenti korlátok eredményezik, hogy a mégis figyelembevett tényezőket mélységeiben csak korlátozottan kutassam. Így kompromisszumos megoldásként, a **forgalomelemzés** mellett, néhány jellemző, befolyásoló tényező vizsgálatára koncentráltam (a **keresletet** alakító fogyasztás, a **kínálatot** meghatározó árualapok, a csatlakozással a termelést – a termelők jövedelmét –, az értékesítést segítő **támogatások**, az exporttámogatások, a **vámok**, a közvetítő kereskedelem stb.). E **soktényezős vizsgálat alapján** (forgalom, kereslet-kínálat, egyéb tényezők) megbecsültem a magyar **agrárkereskedelem várható alakulását**.

Így nagy hangsúlyt kap a kereskedelmi forgalom vizsgálata, mert egyrészt a **kereskedelem alakulása** (a versenyelőny megnyilvánulása) maga jellemzi, **tükrözi** egyrészt leginkább a **versenyképességi tényezők alakulását** (beleértve a nem vizsgált tényezőket is), másrészt a kereskedelem alakulása (mint egy versenyképességet alakító tényező) **maga is meghatározza a későbbi forgalmi tendenciákat**. Ezért alapvető elvárás volt a kapott eredményekkel szemben, hogy drasztikusan nem térhetnek el a forgalom eddigi alakulásától. Így a forgalom egyfajta **biztonsági fékként**,

tényezőként is szerepet kapott dolgozatomban, melynek az volt a feladata, hogy elkerüljem a valóságtól elrugaskodott **eredményeket**, ami nem tükrözi a valós kereskedelmi tendenciákat. Így a forgalom garantálta az eredmények megbízhatóságát.

A forgalmat meghatározó **kínálati és keresleti tényezőket** is elemzem. Az export-árualapok termelési hátterét a téma jellege, és a területi korlátok miatt korlátozottan veszem figyelembe, s azt vizsgálom, hogy mennyiben álltak rendelkezésre az exportra szánható és exportképes árualapok a fontosabb termékekből, illetve, hogy a hazai termelés ingadozása mennyiben volt érzékelhető az export változásaiban. A **kereslet** meghatározza, hogy mit lehet eladni, a **kínálat** pedig, hogy ki képes ilyen árut eladni, a **versenyképesség** pedig megmutatja, hogy van-e erre esély. A **kínálat-befolyásolás** kereskedelebővülést eredményező **hatása kérdéses**, ezért inkább a **kereslet a meghatározó**, így feladatunk a kereslet-oldali lehetőségek felkutatása, s fejlesztése, az igények minél teljesebb kielégítése érdekében.

A forgalom és az **exporttámogatás-, vámváltozás elemzése** mellett, az egyéb kereskedelem-alakító tényezőket vettem figyelembe (a kiválasztott térségek és ágazatok alapján). Ez utóbbiak, a dolgozat céljának (mekkora kereskedelmi lehetőség van egy piacon, egy ágazatban) megfelelően, ágazatonként és fő piaconként is csoportosíthatók, de sokszor, a lehatárolás nem lehetséges. Egyéb fontosabb vizsgálati tényezők: a piac általános gazdasági jellemzői (GDP, jövedelmek, árak, nyitottság, önellátottság stb.), az agrárgazdaság alakulása, az agrár-külkereskedelem tendenciái, szerkezete, az adott piac/ország Magyarországgal folytatott kereskedelme. Emellett a kereslet-kínálat tényezőit (termelés, fogyasztás), az export-versenyképességet, a marketing és disztribúciós tevékenységet, a márkapolitikát, az árversenyképességet, a külföldi tőke arányát, a piaci koncentrációt, a közvetítő kereskedelmet is vizsgáltam dolgozatomban a jobb eredmény érdekében.

Felmerült bennem az a dilemma, hogy a **külpiacainkat képviselő országokat egységként vagy külön-külön vizsgáljam-e**. Világossá vált, hogy ezek fejlettségben jobban eltérnek egymástól, hogy egységként kezelhessem őket, viszont ahhoz túl sokan vannak, hogy egyenként foglalkozzam velük. A közgazdasági megfontolások, a dolgozat célkitűzése és a területi korlátok alapján, végül, kompromisszumokkal az első változatnál döntöttem. Emellett, tekintettel a csatlakozás nyomán megváltozó integrációs kapcsolatokra, az emiatt felmerülő új kérdésekre, új problémákra, a **vizsgált térségek lehatárolásánál** a következő szempontokat vettem figyelembe. Bár Magyarország (Lengyelországgal, Csehországgal, Szlovákiával és Szlovéniával együtt) csatlakozott az EU-hoz, fejlettségben mégis közelebb áll a közép-kelet-európai régiót

megközelítőleg jellemző CEFTA-országokhoz. Ezért a fő piacok alapján szükségesnek tartottam, hogy külön-külön foglalkozzam egyrészt (a korábbi állapotokra visszatekintve) az EU-15-el, másrészt az EU-hoz csatlakozott kereskedelmi partnereinket döntően reprezentáló négy volt CEFTA-országgal, és a 3 kimaradt, de tagságra aspiráló volt CEFTA-taggal, Horvátországgal, Romániával és Bulgáriával. Így az EU-15 és a harmadik országok (amibe a 3, kimaradt ország is bele tartozik) vizsgálata megmaradt, de a csatlakozott országok helyett, a Magyarországon kívül az EU-hoz csatlakozott volt négy CEFTA tagot és a csatlakozásból kimaradt három országot különböztettem meg.

A CEFTA országok nem fedik a csatlakozott országok körét, - de az újabb bővítéssel remélhetőleg, taggá válik a hazánk számára fontos CEFTA-tag, Románia és Horvátország (és a számunkra kevésbé jelentős Bulgária) is -, viszont a **csatlakozó országok között is vannak nem CEFTA-országok**, melyek szerepe kereskedelmünkben nem jelentős. Ezért a vizsgált fő piacok köre több esetben nem fedi le a szigorúan vett 2004-es integrációs viszonyokat, az EU-25 által szabott keretet, hanem a kereskedelmünkben meghatározó piacokra, országcsoportokra koncentrálnak. Így a **vizsgálat** magába foglalja a Horvátországgal, Romániával, Bulgáriával, mint CEFTA országokkal folytatott kereskedelmünk vizsgálatát, de **nem foglalkozik a kibővült EU-t alkotó Lettországgal, Litvániával, Észtországgal, Ciprussal és Máltával folytatott magyar agrárkereskedelem vizsgálatával.**

Így a **megfigyelt régiók** a következők maradtak: **EU-15, csatlakozott volt 4 CEFTA ország, a csatlakozásra váró 3 „még-CEFTA” ország és a harmadik országok** (az elemző részben, ahol lehet elkülönítve, de a végső értékelésben és a prognózisban a harmadik országokba beleértve szerepel a csatlakozásra váró 3 „még-CEFTA” ország). Noha a harmadik országokkal folytatott kereskedelmünk vizsgálata szorosan véve nem témája a dolgozatnak (ahogy ezt a dolgozat címe is eleve kizárja), mégis indokoltnak tartottam a vizsgálataim ez irányú kibővítését, hiszen így válik egyértelművé az Európai Unióval folytatott kereskedelmünk szerepe, helye, jelentősége. Az egyes országok, térségek kereskedelmi forgalomból való részesedését vízszintesen csíkozott táblázatokban mutattam be, így jelölésében is megkülönböztetve ezeket a többi táblázattól.

A **vizsgált ágazatok lehatárolásánál** egyik fő **szempont** volt az, hogy, ahogy a térségek esetén az alapegységénél (egy országnál) nagyobb kategóriát vizsgáljak, úgy a termékek esetén sem az adott árut, hanem annak nagyobb halmazát; a termékcsoportokat, az ágazatokat vizsgáljam, amivel jobban jellemezhető az agrárium. Másik fő szempont volt az, hogy a vizsgálat egy fő tényezőjét, az exporttámogatások és vámok

megváltozásának hatásait, az agrárkereskedelmet reprezentáló fő ágazatok¹⁶ esetében két 2004-es AKI tanulmány (2004/1. és 2.) is elemezte¹⁷. Az ágazatokon belül vizsgált egyes termékek az ágazatok kivitelét több, mint 75%-ban reprezentálják és az összes agrárkivitel több, mint 60%-át adják. Az importban is hasonló a reprezentativitás mértéke. Az egyes termékek kereskedelmi forgalomból való részesedését vízszintesen csíkozott táblázatokban mutattam be, így megkülönböztetve a többi táblázattól.

A következőkben fontosnak tartom még a módszertan fejezetben szerepeltetni a dolgozatot megalapozó, a vizsgálati módszer egyik fontos elemének a kereskedelem elemzésének az alapját jelentő új meghatározó tényezők (az INTRA-TRADE és az INTRASTAT) bemutatását és a forgalomvizsgálat devizanemének kiválasztása során figyelembe vett szempontok ismertetését.

4.1. AZ INTRA-TRADE ÉS AZ INTRASTAT¹⁸

Az EU 2004-es bővítésével Magyarország számára megváltozott a külkereskedelem értelmezése. Csatlakozásunkkal megkülönböztethetjük piacainkat, úgymint hazai, vagy belső piac, mint EU-s belső piacok, illetve külön a harmadik országokat, mint külső piacok. Így az eddigi hagyományos kétféle kereskedelem (a határon belüli belkereskedelem és a határokon átlépő külkereskedelem) mellett megjelent egy harmadik kategória, egy **újfajta kereskedelem, az integráción belüli kereskedelem**, amelyet a nemzetközi szakirodalom **intra-EU-trade-ként vagy intra-EU kereskedelemként** aposztrofál. Az intra-kereskedelem alatt az EU

¹⁶ Az **elemzett főbb ágazatok** (HS-kóddal azonosítva) a következők: sertés (0103, 0203-06-09-10, 1601-0602), baromfi (0207, 1601-02), tej (0401-0406), gabona (1001-03-05), bor (2204), zöldség gyümölcs (0701-0703, 0709-10-12-13, 0802-03-05-0811, 2002-04-08-09), olajnövények (1201-02-05-06-07, 1507-11-12-14-16-17).

¹⁷ Az AKI 2004-es tanulmányaiban (2004 1-2.) adott szempontok alapján elemezték a szerzők (köztük magam is) az exporttámogatások és a vámok hatásait. Külön szeretném megemlíteni, hogy bár felhasználtam ezen eredményeket, több jelentős (a módszertanban is ismertetett) pont utal arra, hogy dolgozatom eltér ezen eredményektől, s dolgozatomban egyedi szempontok szerint vizsgáltam a témát! (Természetesen, ahol már **kész kutatási eredményeket** használok, azt **hivatkozással jelzem**, míg a **külön forrással nem jelzett gondolatok saját eredménynek tekinthetők**, illetve, ha az új eredmény különösen fontos, akkor arra külön utalok.) Így egyedi vizsgálati szempontjaim alapvetően megkülönböztetik dolgozatom a fenti tanulmányoktól is: például a csatlakozásból kimaradt országokat külön vizsgálom, más tényezőket is figyelembe veszek (pl. a hosszú időtávra visszatekintő kereskedelmi forgalom elemzése), a hasonló tényezőket más szempont szerint, frissebb adatok alapján elemzem, s elvégzem e hatások összesítését, megfelelő módosítását, kiegészítését majd rendszerezését is e dolgozat egyedi szempontjainak megfelelően.

¹⁸ *Forrás: Hüttl (2004), European Comission (2003b) és mélyinterjú Kartalival (2005).*

tagországok között folyó kereskedelmet értjük. Ez az újfajta kereskedelem magán hordozza mind a bel-, mind a külkereskedelem jellemzőit, mégis átmenetet képvisel a bel- és a külkereskedelem között, mert mindkettőtől különbözik, így vizsgálata is újfajta megközelítést igényel.

Az intra-kereskedelem hátrányainak ellensúlyozása és lehetőségeinek kihasználása (például az exportösztönzés) eddig nem alkalmazott, **újszerű eszközök** bevezetését és alkalmazását igényli. Az importvédelem elsődleges eszközévé válik például a hazai versenyképesség növelése, az exportösztönzése például az árversenyképesség, a marketing, a promóció, s általában a kereskedelmi kapcsolatok, a kereskedelmi-diplomácia újfajta csatornáinak a kiépítése. Az intra-kereskedelem más integrációkban is jellemző, így például a NAFTA-n belül létezik, míg a MERCOSUR-on belül nem. Ezért az intra-trade fogalmának újdonsága csak viszonylagos; pl. Magyarország számára 2004-től valóban újdonsággal bír.

Az intra-trade, az integráción belüli kereskedelem megjelenésével szükségessé vált egy ezt mérni tudó statisztikai rendszer bevezetése. **Az intra-trade módszertani leképeződése az EU belső statisztikája az INTRASTAT.**

A 2004-es bővüléssel hazánk esetében is megváltozott az **EU-val folytatott kereskedelmi forgalom** rögzítésének statisztikai módszere. Az újfajta módszertan az EU által már évek óta használt **INTRASTAT**, mely alkalmas arra, hogy a belső kereskedelmi folyamatokat nyomon kövessük. Sajnos, **megbízhatósága elmarad a korábban alkalmazott vámstatisztikán alapuló hazai módszertől** (2004-ig a vámhatóság rögzítette a határon átlépő forgalmat). A 2004-től Magyarországon is alkalmazott **INTRASTAT megbízhatóságát több tényező is csökkenti**. A kereskedelmet folytató vállalatok **önkéntes alapon**, maguk vallják be az exportált vagy importált mennyiségeket, s ez a bevallás csak **egy bizonyos érték feletti mennyiségre vonatkozik**, bizonyos szint alatt nem is kell bevallani a forgalmat. Az új rendszerre való átállás, a vállalatok és a KSH részéről (a bevallás a bevallott adatok feldolgozása) és az **adatok korábbi évekkal való megbízható összehasonlíthatóságának megteremtése, 1-2 évet is igénybe vehet**. Az INTRASTAT megbízhatósága alacsonyabb, a módszert már régóta, így biztosabban alkalmazó EU-15-ben is, főként a bevallás önkéntes jellege, s a jelentési fegyelem gyengesége miatt. A **hazai vámhatóság drasztikus átszervezése a harmadik országokkal folytatott kereskedelmünk nyomonkövethetőségét is gyengíti**. A **kereskedelmi adatok publikálása a tárgyhót követő 90 nap múlva történik majd, szemben az eddigi 45 nappal**. Az EU-s import esetén ezentúl a származási ország feltüntetése helyett a feladási országot kell jelezni, így a közvetítő kereskedelem előreláthatólag nem lesz vizsgálható 2004 után!

4.2. A DEVIZASZERKEZET VÁLTOZÁSA¹⁹

Kereskedelmünket a forgalom számbavételéhez használt **devizanem** jelentősen meghatározza. A forgalom elemzésénél felmerült, hogy **euróban, vagy USA dollárban történjen-e a vizsgálat** (1-4. melléklet). Ahol nem volt zavaró, ott **dollárban végeztem** a vizsgálatokat. Az árfolyam problémáján túl figyelembe kellett venni, hogy a két fő adatbázis: az **Eurostat és a hazai FOOD** értékei eltértek hazánk és az EU közötti agrárkereskedelemtől. Mindkét adatbázisból merítettem, a minél alaposabb vizsgálat érdekében.

A kiviteli **ügyletek 1998-ig nagyrészt (40 és 50% között) USD-ben** köttettek. **1999-től 2002-ig a német márka** vette át a vezető helyet az összes kivitelünk ügyleteiben, 40%-ot meghaladó részesedéssel, miközben a dollár fokozatosan veszített jelentőségéből. E változásokhoz hozzájárult az orosz piac csökkenő szerepe kivitelünkben. A DEM (német márka) növekvő szerepét agrárexportunkban nemcsak a német piac növekvő aránya, hanem a DEM-nek a közvetítő kereskedelemben, valamint bizonyos térségekben (pl. a balkáni országokban) fizetési eszközként betöltött funkciója eredményezte. **Az euró 2001-ben még csak 18%-kal képviseltette magát a kivitelben, majd 2002-ben és 2003-ban előbb 72%-ot, majd 80%-ot ért el a részesedése.** Eközben a második legfontosabb dollár szerepe 13%-ra csökkent. Bár napjainkban inkább az euró válik az elfogadott értékmérő eszközzé, a **vizsgált időszak nagy részében a forgalom főként USD-ben bonyolódott** (csatlakozásunkig a hazai statisztika is dollárban követte a forgalmat), **így én is főként USD-ben elemeztem a forgalmat** (3. ábra).

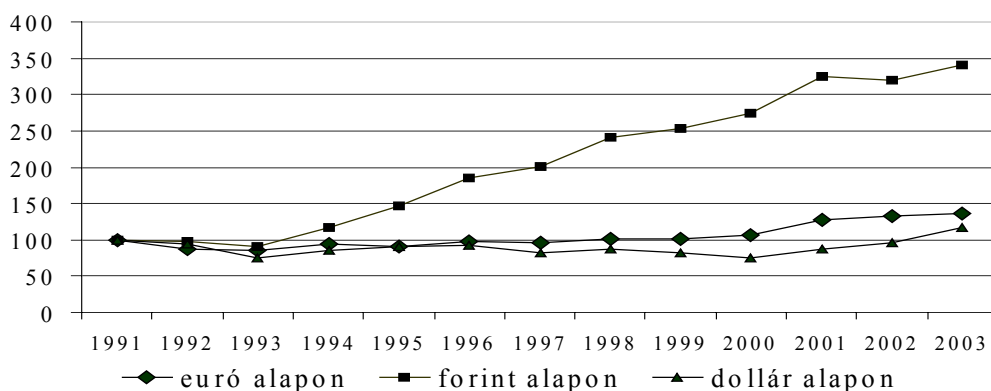
3. ábra

Az EU-15-tel folytatott magyar agrár-külkereskedelem, millió USD

Forrás: Food 98 adatbázis alapján saját számítás, 2004

¹⁹ Forrásként szolgáltak Lámfalussy (2004), Juhász, Kartali és Wagner (2002) publikációi is.

Ezekből következik, hogy a forint helyett, és a 2002-ben és 2003-ban igen jelentőssé váló euró helyett, a **dollár alapon kimutatott kereskedelem mutat igazán reális képet a forgalom alakulásáról**. Ahol az euróban való számítás különös jelentőséget kap, az az **egyenleg** vizsgálata, hiszen 2002-ben és 2003-ban itt a tendenciák ellentétesen alakultak, ha dollár vagy euró alapon számolunk. **Dollárban növekszik, euróban csökken az egyenleg**. A CEFTA országok felé irányuló kivitelünkben nem ilyen markáns a különbség – hiszen e relációban az euró átvétele nem volt evidens –, de a dollárban kifejezett egyenleg itt is jelentősen jobban alakul az euróhoz képest. Mivel az utóbbi két évben a vezérváluta az euró lett az EU-val folytatott kereskedelemben, így ebben az időszakban az euró alapon való számítás tükrözi a reális folyamatokat, ami különösen az egyenleg vizsgálatánál fontos szempont.

4. ábra

Az EU-15-be irányuló magyar agrárkivitel bázisindexei, 1991=100

Forrás: Food 98 adatbázis alapján saját számítás, 2004

A 4. ábrán látható, hogy 1991 és 2003 között **forintban** mérve az **EU-ba irányuló kivitelünk** dinamikusan nőtt: az **1991-es bázisévhez képest 2003-ra 340%-os indexet** ért el. Eközben a valóságot jobban tükröző **USD alapú index 117%-ot** mutatott, míg **euróban számolva az index 136%-ot** ért el 2003-ra. Hasonló tendencia figyelhető meg a CEFTA országokba irányuló, és az összes agrárkivitelünk esetében is (lásd még *Juhász, Kartali és Wagner, 2002*).

A 2001. május 4. és július 5. között bekövetkezett **forint-felértékelődésnek** (az USD-hez képest 3,6%-os, az euróhoz és az ún. euródevizákhoz képest 9,2%-os) **kedvezőtlen hatása volt az ágazat exportjára**, sok exportáló vállalat esetében rövid távú jövedelmezőségi problémák alakultak ki, ezért exporttámogatási kérelmekkel fordultak a Minisztériumhoz. A több mint tíz éven keresztül tartó folyamatos forint-

leértékelés után ez azonban inkább a jelenség szokatlanságával, mint alapvető gazdasági okokkal magyarázható. Ez azért is igaz, mert a nominális árfolyam felértékelődése kedvező hatással volt a dezinflációs folyamatra, mivel egyrészt közvetlenül mérsékelte az inflációt az importált jóságok áremelkedésének visszafogásán keresztül, másrészt a felértékelődés mérsékelően hatott a piaci versenyen keresztül az importtal versengő belföldi előállítású termékek árnövekedése esetében is. Azt is figyelembe kell venni, hogy a dezinfláció esetén a reálárfolyam a csökkenő infláción keresztül korrigálódott, az exportáló vállalatok jövedelmezőségének romlása tehát csak átmeneti jelenségnek bizonyult. Ezen túl, az árstabilitás elérése tartósan javíthatja a vállalkozások hitelhez jutási esélyeit és csökkentheti annak reálkamat-költségeit, hiszen a magas és változó infláció okozta bizonytalanság megszűnésével csökken a banki hitelezés kockázata (erről bővebben ír *Juhász, Kartali és Wagner, 2002*).

A Monetáris Unióhoz való csatlakozásunk egyik feltétele az árfolyam-stabilitás. Magyarország nyitott gazdaságként az árfolyam-ingadozásoknak különösen ki van téve, így már az Unióra való felkészülés, a maastrichti kritériumoknak való megfelelési kényszer is érezteti **kedvező hatását** a stabil árfolyamok, így kiszámítható fizetési körülmények révén.

A módszertant érintő aktuális szempontok áttekintése után összefoglalhatjuk, hogy **most időszerű igazán agrárkereskedelmünk** rendszerváltozástól eltelt időszakra vonatkozó **13 éves folyamatainak vizsgálata. 2004-gyel lezárult egy időszak és egy új kezdődött.** Az **INTRASTAT** bevezetése, az **euró** a kereskedelmi ügyletekben való előtérbe kerülése, az integráció kereskedelemre gyakorolt hatása (az új fogalom az **intra-trade** megjelenése) miatt a későbbiekben a kereskedelem hosszútávra visszatekintő vizsgálatát csak megközelítőleg megbízhatóan lehet elvégezni, miután a korábbi évek adatait sokszor bonyolult átszámításokkal harmonizáltuk a későbbi időszak forgalmi értékeihez. A korábbi, önálló (integráción kívüli) pozíciókkal járó kereskedelmi viszonyok, az USD-ben folytatott kereskedelem és ennek vámstatisztikán alapuló számbavétele, a közvetítő kereskedelem vizsgálhatósága **határozott vonalat húz a 2004-es dátum előtt és az ez után folytatott kereskedelem kutatásai közé.**

5. EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

5.1. AGRÁRKIVITELÜNK SZERKEZETE, STRATÉGIA ÉS A FÜGGŐSÉGI MUTATÓ²⁰

A magyar élelmiszergazdaság exportorientált ágazat, hiszen bruttó termelési értékének évente mintegy 20%-a (16-21%) exportra kerül. Élelmiszergazdasági kivitelünk fele az EU-15 országába irányul, így a magyar agrártermékek termelési értékének 10%-a kerül EU-15 piacra.

Agrártermékeink elsődleges célpiacairól a felvevőpiacok megoszlása ad tájékoztatást. A regionális megoszlás nyilvánvalóvá teszi a súlypontokat: hova érdemes figyelni, mely térséggel érdemes kiemelten foglalkozni. Az **agrárkivitel megoszlásának alakulását** az 1. a, b táblázat mutatja.

1. táblázat, a

A magyar agrárkivitel megoszlása fő piaconként, 1991 és 2003 között,%

év*	<u>EU-12/-15</u>	EU-24	<u>EFTA</u> 7/4	<u>Kelet-Európa</u> CEFTA, FÁK is	Kelet-Európa, új EU tagok nélkül
1991	44,4/ 52,9	62,2	11,5/ 2,8	33,0	23,0
1992	42,0/50,0	59,0	11,3/3,0	40,3	31,3
1993	44,4/53,5	62,5	12,5/3,4	33,7	34,7
1994	43,4/51,8	62,3	11,3/2,7	37,9	26,4
1995	43,3	55,3	2,2	41,4	29,4
1996	47,4	62,6	2,0	44,0	28,8
1997	40,6	56,5	2,0	49,1	33,1
1998	43,7	58,2	2,1	44,7	30,2
1999	49,6	66,8	2,0	40,1	22,9
2000	46,5	62,6	2,0	42,5	26,4
2001	48,0	61,6	2,6	40,3	26,7
2002	50,0	63,7	2,6	39,2	25,5
2003	51,0	63,9	2,9	39,3	26,4

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

*Megjegyzés: 1995-ben az EU bővült Ausztriával, Finnországgal és Svédországgal.

Az aláhúzott és kivastagított térségek adják ki az összes értéket, a 100%-ot.

Mivel a vizsgált időszakban összes agrárkivitelünk volumene, egyes évek ingadozásoktól eltekintve, közel állandó volt, az egyes térségekbe irányuló kivitelünk arányának a változása az oda irányuló kivitelünk volumenváltozását tükrözi.

²⁰ E fejezethez kapcsolódó fontosabb források például a következők: KSH, AKI, ARH, Eurostat-Comext adatbázisok, Benet et al. (1997), Chevassus-Lozza-Gallezot (1995), Dumas (2003), Duponcel (1999), König (2003, 2004, 2005), Kartali - Orbánné (1991), Földi (1991), Kartali (1998, 2001, 2003, 2004), Kiss (2002), Pouliquen (2001, 2002) és Roe (2004).

A magyar agrárkivitel megoszlása fő piaconként, 1991 és 2003 között,%

év	CEFTA-6	CEFTA-7	CEFTA-3 nem csatlakozott	CEFTA-4 csatlakozott	FÁK	<u>Egyéb</u>
1991	10,7	12,9	4,2	8,8	16,5	11,3
1992	12,4	15,3	6,8	8,5	15,1	6,7
1993	11,5	14,3	5,8	8,5	19,5	8,3
1994	12,3	15,2	5,7	9,5	22,0	7,6
1995	14,8	18,2	7,5	10,7	25,0	13,1
1996	14,6	18,3	5,4	12,9	20,0	6,6
1997	17,6	21,5	7,2	14,2	23,1	8,3
1998	19,5	22,7	10,0	12,7	16,1	9,5
1999	20,5	23,6	8,5	15,1	8,9	8,3
2000	21,0	24,1	9,8	14,3	10,4	9,0
2001	21,3	23,7	11,7	12,0	8,3	9,1
2002	18,0	21,8	9,5	12,3	8,3	8,2
2003	19,6	22,9	11,3	11,5	8,6	6,8

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

Az aláhúzott és kivastagított térségek adják ki az összes értéket, a 100%-ot.

Mivel a vizsgált időszakban összes agrárkivitelünk volumene, egyes évek ingadozásoktól eltekintve, közel állandó volt, az egyes térségekbe irányuló kivitelünk arányának a változása az oda irányuló kivitelünk volumenváltozását tükrözi.

Az 1. táblázatban a magyar agrárgazdaság exportjának **regionális megoszlását** vizsgálva látható, hogy az export mintegy 90 százaléka európai piacokra kerül. 1991-ben exportunk megoszlása a földrész keleti-nyugati része között 56:33 volt, ez 1995-re 46:41-re változott majd 2002-re Nyugat-Európa szerepe újra erősödött (50:39) és ez folytatódott 2003-ban is (51:39). Az Unió részesedése 51%, Kelet-Európa részesedése 39% (ebből 50%-kal részesedtek a CEFTA államok), a CEFTA részesedése 20% volt, míg a távolabbi piacok részesedése 7% körül alakult 2003-ban.

Ezek alapján nyilvánvaló, hogy hazánk számára az **Európai Unió és Kelet-Közép-Európa országai – különösen a CEFTA országok – jelentik a fő felvevőpiacot.** Míg az EU részesedése, így kivitelünk volumene a vizsgált időszakban megközelítőleg állandó volt (nem tudtuk növelni az oda irányuló exportunkat – a Társulási Egyezmény ellenére vagy éppen emiatt –), a CEFTA országok felé irányuló kivitelünk volumene és részesedése az összes agrárkivitelből növekedett. Mivel a keleti piacaink felvevőképességének jelentős növekedésére nem számíthatunk, várható, hogy az EU szerepe kivitelünkben tovább nő, mely folyamatot az EU bővülése tovább erősíti.

Bár a **kibővült EU-t** – az **egységes elvek** megvalósítását lehetővé tevő **közös szabályok** miatt – **egységes piacnak** kell tartani, az EU-25 mégis, egymástól fejlettségben, üzletkultúrában igencsak **eltérő tagországból áll.** Bár politikailag az Unió egységnek tekinthető, azonban

gazdaságilag több – noha vámhatároktól mentes de mégis – széttagolt országból áll. Csatlakozásunkkal megkülönböztethetjük piacainkat úgymint hazai, vagy belső piac, mint EU-s belső piacok, illetve külön a harmadik országokat, mint külső piacok.

2. táblázat

Egyes fő célpiacok részesedése agrárkivitelünkből, %, 1991-2003

év	Német-ország	Ausztria	Olasz-ország	Lengyel-ország	Cseh-ország	Románia	Orosz-ország
1991	21,1	6,1	10,7	3,2	0,9	1,7	11,6
1992	23,2	6,0	9,7	1,9	1,6	3,7	8,3
1993	22,6	7,0	8,9	2,5	1,5	3,8	14,2
1994	22,8	6,3	8,4	2,6	2,3	2,5	14,6
1995	18,9	5,0	7,2	3,1	1,9	3,8	13,9
1996	19,4	6,1	7,2	4,4	3,2	1,5	11,9
1997	16,9	5,0	5,9	5,5	3,1	2,7	15,3
1998	17,8	5,9	5,4	4,9	3,0	6,4	11,4
1999	19,7	6,9	6,0	5,1	3,5	4,9	6,4
2000	19,2	6,6	6,1	5,2	3,3	6,2	7,3
2001	16,2	6,2	7,8	3,7	2,6	7,5	6,3
2002	19,8	7,3	6,2	4,1	3,3	4,9	6,2
2003	17,8	8,3	6,3	3,6	3,4	7,4	6,3

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

Agrárkivitelünk tartósan legnagyobb **felvevőpiaca** egy EU tagország: Németország, közel 20%-os részesedéssel (2. táblázat). Németország az EU-15-be irányuló kivitelünkből 35%-kal részesedik, Ausztria a második helyen áll, ezt követi Románia, Oroszország és Olaszország. Összes kivitelünkből Románia 7,4%-kal (!), a CEFTA országokba irányuló kivitelünkből 38%-kal részesedik. A Németországot követő 4 állam – Németországot meghaladó mértékben – 30%-kal részesedik összes kivitelünkből. Így ezen 5 állam képviseli összes kivitelünk 46%-át. Ami Németország az Unióba irányuló kivitelünkben (közel 40%-os részesedéssel), az Románia a CEFTA-ba irányuló exportunkban (40%-os részesedéssel). Amíg azonban 2003-ban a Romániába irányuló exportunk közel 8-szorosa volt az onnan érkező behozatalnak, így egyenlegünk 200 millió USD pozitívummal zárt, addig a Németországba irányuló kivitelünk csak 2,5-szerese volt az onnan érkező behozatalnak, ez viszont 340 millió USD pozitív egyenleget jelent. Az EU-hoz nem tartozó államok közül Románia még Oroszországot is megelőzi kivitelünk volumenében.

Összességében elmondható, hogy a vizsgált, **1991-től 2003-ig** terjedő időszakban **exportunk ingadozott, importunk nőtt, egyenlegünk szerényen romlott**, de tartósan pozitív volt. E folyamatok igazak az EU-ba irányuló agrár-külkereskedelmünk arányának változására is, de összes agrár-külkereskedelmünk vonatkozásában is. Bár a CEFTA országokba irányuló kivitelünk volumene kétszerese az innen érkező behozatalnak, az

exportnövekedés csak fele az importbővülésnek az 1996-tól vizsgált időszakban. Különösen fontos, hogy a pozitív agráregyenlegünk egyedülálló a régióban. Az **exportot befolyásolta** a privatizáció és kárpótlás miatti termelésesökkenés, az ezt meghaladó mértékű fogyasztás-csökkenés, ami a lakosság romló jövedelmi helyzete nyomán a következett be. Így a romló hatékonysággal és termelési háttérrel csökkent a termelés, s egyre inkább bizonytalanabbá váltak az exportárualapok, mégis **a termelésromlást meghaladó mértékű fogyasztás-visszaesés biztosította azt a termékmennyiséget, amely az exportot szinten tudta tartani.** A romló jövedelmezőség és tőkehelyzet, az EU három taggal való bővülése, a telített piacok, versenyképességünk romlása, a termékpályák szervezetlensége, az integráció hiánya hozzájárult ahhoz, hogy kivitelünk teljesítménye messze elmaradt attól a szinttől, mely a termelési adottságaink és az igazán jónak mondható természetes versenyképességünk alapján elvárható lett volna. Az **importot befolyásolta**, hogy a piacvédelem gyenge, a régi szakosodott vállalatok kereskedelmének engedélyhez való kötése megszűnt, a multinacionális vállalatoknak nagy az import-igénye és az importtermék árban és minőségben is versenyképes.

Az elmúlt mintegy húsz évben **agrárkereskedelmi kapcsolataink alakulását**, hazánk közeledését az EU-hoz leginkább az alábbi **kulcsfontosságú események befolyásolták** (irodalomkutatás alapján saját eredmények):

1. 1986-ban a szovjet gazdaságpolitika markáns irányváltása,
2. 1988-ban a Kereskedelmi és Együtműködési Egyezmény aláírása az EU-val, majd 1989-ben a PHARE-program beindítása, a GSP-kiterjesztése Magyarországra,
3. 1989-ben **Magyarország politikai rendszerváltása**,
4. 1991-ben a **KGST megszűnése és a Szovjetunió 15 államra való széthullása**,
5. 1991. december 16-án a Csatlakozási Szerződés/Társulási Megállapodás aláírása az EU-val, ami csak 1994-ben lép életbe a tagállamok elhúzódo ratifikációja miatt,
6. **1991-től kezdve a közép-és kelet-európai országok átalakulási válsága, Jugoszlávia széthullása**,
7. 1991-ben a Visegrádi Együtműködés kibontakozása,
8. 1994. április 1-én a magyar Csatlakozási Kérelem benyújtása,
9. 1995 WTO-megállapodás,
10. 1998-ban az EU-csatlakozási tárgyalások beindulása Magyarországgal,
11. 1998-ban az **orosz gazdasági válság** hatására még inkább tudatosul, hogy a jövőben hazánk számára az EU jelenti a biztos piacot,
12. 2000-ben beindul a SAPARD és az ISPA,

13. 2000-ben és 2002-ben az agrárkereskedelmet liberalizáló megállapodások megkötése Magyarország és az EU között,
14. 2002 decemberében a Csatlakozási Szerződés aláírása,
15. 2003 júniusában KAP-reform,
16. 2004. május 1-én **csatlakozás az EU-hoz.**

Major és Hajdúné (2002) megállapítja, hogy „A rendszerváltás után a hazai piacok nyitottabbá váltak, és az addig biztos belföldi piacra termelő élelmiszeripari vállalatok létbiztonsága megszűnt. Elkerülhetetlenné vált számukra, piaci részesedésük megőrzése és javítása érdekében az ár-, minőség- és szerkezeti felzárkózás a külföldi, az esetek döntő részében multinacionális élelmiszeripari vállalatokhoz.” Ebben a helyzetben, a problémáink leküzdését segítő államközi megállapodások hatása korlátozott, a piaci versenyképesség szerepe meghatározóbb.

Már a rendszerváltozást megelőzően módosult kereskedelmünk orientáltsága. *Kartali és Orbánné* (1991) megállapítja, hogy 1985 és 1990 között a KGST-export indexe 77 százalékos, az EGK exporté 287 százalékos volt. Így gyökeres irányváltás következett be a két tömb felé irányuló magyar agrárexportban: a KGST/EGK arány 1985-ben 268 százalék volt. **Tehát a KGST felé irányuló kivitelünk 2,7-szerese volt az EGK felé irányuló kivitelünknek.** 1990-re ez az arány 72 százalékra változott. Az 1985-től 1990-ig terjedő időszak reorientációja elsősorban a Szovjetunió agrárkivitelünkéből való részesedésének 35 százalékról 17 százalékra való csökkenése, és az NSZK 9 százalékról 18 százalékra való növekedése miatt következett be. Szintén nőtt Olaszország és Ausztria szerepe: körülbelül 80 százalékkal. **Keleti piacaink szerepének mérséklődése már 1990 előtt folyamatos volt. Ezért az 1991-es események** – bár önmagukban hatalmas jelentőségűek voltak, és markánsan befolyásolták a gazdaság egyéb területeit – ekkor már viszonylag **csak kismértékben hatottak a FÁK országokba irányuló agrárkivitelünkre.** 1990 után – jelentős ingadozásokat követően – Kelet-Európa szerepe 40 százalék körül stabilizálódott, ez a szint a FÁK-országok szerepének mérséklődésével és a CEFTA-országok megerősödésével alakult ki. Ezalatt az EU egyre nagyobb szerepet kapott agrárkivitelünkben, míg a harmadik országok folyamatosan marginalizálódtak.

Oroszország nélkül a FÁK egyéb országaiba irányuló exportunknak az összes exportunkból való részesedése igen ingadozó volt, és bár jóval alacsonyabb szintre került kivitelünk, de az ingadozó jelleg 1998 után is megmaradt. **A FÁK országaiba irányuló exportunk részesedésének csökkenése elsősorban orosz kivitelünk gyengülésének, másodsorban ukrán exportunk visszaesésének a következménye.** A FÁK országainak exportunkból való mai részesedése mintegy ötöde a nyolcvanas évek 30 százalékot meghaladó értékének. **1998 után – az orosz válság nyomán –**

kiesett exportmennyiség hozzájárult összes agrárexportunk visszaeséséhez, és így a közép-európai és (elsősorban) a nyugat-európai partnereink összes agrárexportunkban való részesedésének erősödéséhez. Oroszország exportunkból való részesedése, akárcsak az export értéke, közel felére csökkent. Az időben stabil, a termékstruktúrát tekintve koncentrált exportszerkezetünk is a lecsökkent részesedés állandósulását valószínűsíti.

A rendszerváltozásig domináns keleti, KGST partnereket jórészt felváltotta az EU 15 tagországa. Ez több okra vezethető vissza. Egyrészt a túlzott szemléletváltozás vezetett **drasztikus politikai irányváltáshoz**, ami hozzájárult ahhoz, hogy az **irányváltás jóval meghaladta a közgazdaságilag indokolható mértéket**, mind a rendszerváltás, mind az 1998-as orosz válság idején. Ennek eredményeképpen alakult ki a mai disztribúciós szerkezetre is jellemző túlzott EU-centrikusság.

Kivitelünk szerkezetét befolyásolta az is, hogy Ausztria, Finnország, Svédország 1995-ben kivált az **EFTA-ból** és csatlakozott az Unióhoz. E három országgal hazánk meghatározott árumennyiségig kedvezményes vámokat élvezhetett, ez az exportot könnyítő lehetőség azonban nem épült be teljesen az EU kedvezményes kvótáiba. Ez is hozzájárult a három országba irányuló exportunk csökkenéséhez, sőt ezt még az is tetézte, hogy a régebbi tagországoknak most már versenyelőnyük volt velünk szemben, mivel az EU-n belül vámmentesen exportálhattak a 3 új tagországba.

Kivitelünk **földrajzi szerkezetének** a jellege a csatlakozást megelőző időszakra jellemző struktúrától eltér, mert az **újonnan csatlakozó államok** eddig egyenként tudták mérsékelni EU-tól való függőségünket, de ez a szerepük, ezen országok EU-ba való beolvadásával megszűnt. Az **eddig** sokkal inkább diverzifikált, **heterogén**, szórt, így kereskedelmi szempontból bizonyos tekintetben sokkal kiszámíthatóbb, biztonságosabb **disztribúciós szerkezet**, a csatlakozással egy sokkal inkább **homogén, egyirányú célpiaci rendszerré alakult** át. Ez azért probléma, mert **így sokkal inkább ki vagyunk téve fő célpiacunk ingadozásának**, ami a felvevőpiac ideiglenes elvesztésével is járhat. Tőkeszegénységünk miatt folyamatos jelenlétünket nem tudjuk „megfinanszírozni” a fizetéseképtelen piacon, s ez kereskedelmünkben ideiglenes kényszerszünetet okoz, ami könnyen tartóssá válhat (lásd **orosz piacvesztés 1998-ban**). Ezért fontos, hogy a harmadik országok felé irányuló kereskedelmünket, melyet hosszú évek munkájával megalapozott, kialakított gazdasági kapcsolatok jellemeznek, továbbra is fenntartsuk. E kapcsolatok elhanyagolását – az egyoldalú függőséget csökkentő és a több lábon állást megvalósító szerepük miatt – nem engedhetjük meg magunknak. Ezért **fontos, a harmadik országokkal való kereskedelmi kapcsolataink fenntartása**, folytatása és fejlesztése a jövőben is.

Összes agrárkivitelünk termékszintű megoszlásával kapcsolatban azt kell megemlíteni, hogy a hús és vágási termékek végig tartották vezető pozíciójukat, s a részesedés az összes kivitel 20%-át adta. A gabonafélék és a zöldség-, gyümölcskészítmények átlagosan 11-11%-kal részesedtek. Míg az előbbi meglehetősen ingadozott, addig az utóbbi termékcsoport kivitele viszonylag kiegyenlítetten alakult. Ezt mutatja a 3. táblázat.

3. táblázat

Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportja fontosabb termékcsoportok szerint, 1991-2003 (millió dollár),%

év	Hús, vágási mellék termék	Gabona félék	Zölds.-gyüm. készítm.	Ital, szesz ecet	Állati takarmány	Zöldség-félék	Élő-Álla	Olajos mag takarm.	Áll.er.él. készítm./ Hús- és haltermék	Tej-ter-mék	Érték	Össz. exp.
1991	28,8	7,2	8,9	3,2	2,1	6,4	7,1	4,8	5,6	5,2	20,7	2636,2
1992	20,8	18,0	7,6	5,5	2,3	5,9	5,9	4,4	5,3	3,2	21,1	2652,9
1993	22,1	5,4	11,5	9,6	2,1	5,8	6,1	5,6	6,7	3,8	21,3	1972,9
1994	20,5	7,3	14,4	8,0	1,4	6,1	5,7	5,3	5,8	2,6	22,9	2305,3
1995	18,6	16,3	11,1	9,1	1,5	5,3	4,4	5,0	5,0	2,6	21,1	2900,1
1996	23,3	4,6	12,2	8,7	2,6	5,3	5,2	5,6	5,8	3,2	23,5	2745,8
1997	20,9	10,7	11,2	6,5	2,0	4,2	4,7	3,9	6,7	2,6	26,6	2856,8
1998	19,1	14,3	10,2	6,4	2,3	5,0	4,0	3,7	5,2	3,8	26	2772,3
1999	21,2	11,1	10,7	5,1	3,4	6,1	4,2	4,7	4,4	4,0	25,1	2308,1
2000	21,9	9,8	11,5	4,6	4,9	5,5	5,6	5,6	4,3	4,5	21,8	2253,7
2001	22,6	13,2	11,1	3,9	5,4	5,7	6,1	4,3	4,0	5,1	18,6	2541,6
2002	20,4	13,3	11,3	4,0	6,2	5,5	5,1	6,4	3,9	5,0	18,9	2667,8
2003	18,9	12,4	11,3	4,1	8,2	5,0	3,9	6,6	3,4	5,3	20,9	3223,5
átlag	21,5	11,0	11,0	6,0	6,0	5,5	5,2	5,1	5,1	3,9	19,5	2602,85

Forrás: AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

A túlzott specializáltságnak a termékszerkezetben, vagy a túlzott koncentráltáknak a célpiaci szerkezetben megvannak a hátrányai, szemben egy kellően diverzifikált kereskedelmi struktúrával. A fejlett országok kereskedelmi struktúrája általában diverzifikáltabb, nem egy árucikkre, célpiacra specializálódott, így nem annyira kiszolgáltatott például az áringadozásokkal szemben. Ugyanakkor azt le kell szögezni, hogy az EU csatlakozás – minden lehetséges hátránya ellenére – egy sokkal kiszámíthatóbb helyzetet (piacot) jelent az eddig több esetben (1990, 1998) kényszerpályán mozgó agrárkereskedelmünk számára.

Stratégia lehet, hogy Magyarország jelentős EU-felé való elkötelezettségének megtartása mellett Oroszország szerepe is növekedjen. Ez ugródeszka lehet az igazán dinamikusan fejlődő ázsiai piacokra. E

célpiacon viszont a nagy szállítási távolságok, s az ehhez szükséges nagy volumen hiánya miatt általánosságban **tömegtermékekkel nehezen** lehet versenyképes kereskedelmet megvalósítani, helyett **szűkebb szegmensre koncentrálva**, magasan feldolgozott, relatíve kis alapanyag-költségű speciális termékkel lehet a piacra betörni, melyeket megéri nagy távolságra szállítani. Az adott termékhez megfelelő marketingeszköz illesztése ajánlott, így általában a **tömegtermékek inkább árelőnyükkel** lehetnek sikeresek a versenytársak között, míg a **feldolgozott, különleges termékeknél** a nagyobb hozzáadott érték (feldolgozottság, specialitás, minőség, eredet, imázs) által elért magasabb elismertséget lehet sikeresen kihasználni.

A **stratégia meghatározásához** segíthetnek a következők. A relatív fontossági mutatót (lásd kereskedelmi lehetőségek értékelése fejezet) továbbfejlesztettem egy módosítással, s így megkaptam a **függőségi mutatót** (a módszertanban ismertetett agrárnyitottság mellett ez tekinthető a dolgozat másik eredményének). Ez megmutatja egy országnak egy másik országtól való függőségét azzal, hogy feltárja, hogy a kereskedelmi partnerek közül ki van kiszolgáltatottabb helyzetben: az az eladó ország van ilyen helyzetben, amelyik összes eladásainak nagyobb hányadát adja a vevő országnak. Magyarország leginkább Németországnak van kiszolgáltatva, mert Németország Magyarország összes agrárkiviteléből 17%-kal részesedik, míg Magyarország Németország összes kiviteléből való részesedése csak mintegy 1,1%.

$\frac{\text{partnerországba irányuló magyar exp.} / \text{magyar összes exp.} \times 100}{\text{partnerországból hazánkba irányuló exp.} / \text{partnerország össz. exp.} \times 100}$
--

Így például Németország esetében a mutató 15,5 (17/1,1). Így Magyarországnak kiszolgáltatottabb a helyzete, hazánkban nagyobb a függősége, mivel eladásainak nagyobb részét veszi fel a partnerország, mint fordítva.

Ez a mutató követő, kiszolgáltatott pozíciókra is utal, így a stratégia kialakítása során, a helyzetünk meghatározásakor, kereskedelmi viszonyaink feltérképezésekor is használható. A mutató a fő partnerországaink meghatározásakor – a kivitelünkből való részesedés alkalmazása mellett – árnyaltabb képet ad helyzetünkről, s ahol a mutató nagyobb, mint egy, ott valószínűleg jelentős – perspektivikus – vevő országgal van dolgunk, amellyel szemben bátrabban vállalhatjuk eladói elkötelezettségünket s az ezzel együtt járó kiszolgáltatottságot. Annál az országnál, ahol ez a mutató magas, ott a fizetőképességgel valószínű nincs gond, így a közvetítő kereskedelem szerepét célszerű minimálisra leszorítani.

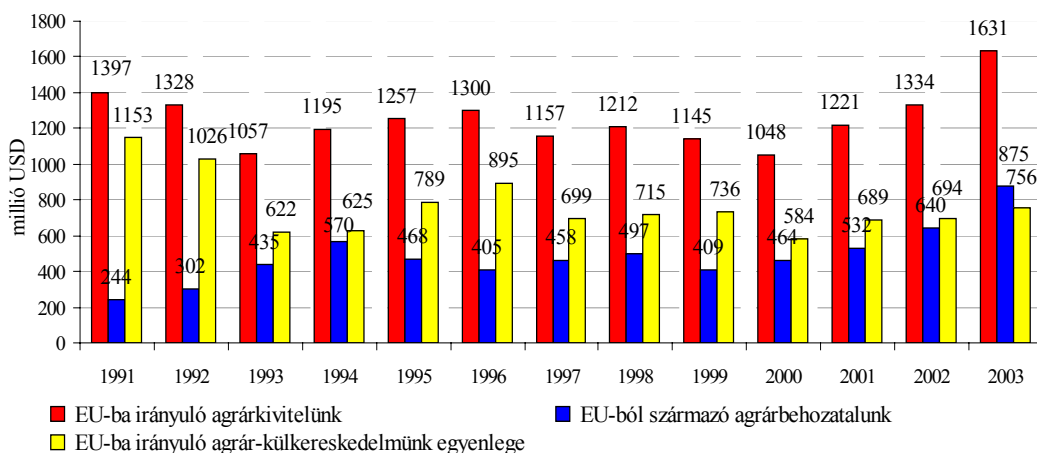
Az e fejezetben feldolgozott témával foglalkoztak még például elemzéseikben *Liefert* (2002), *Shapouri és Rosen* (2001), a *COFACE*, a *MEHIB*, az *EXIMBANK* és az *ERS* (2002a,b) is.

5.2. AGRÁRKERESKEDELMÜNK AZ EU-15-TEL²¹

5.2.1. Az EU-15-tel folytatott agrárkereskedelmünk jelentősége

Az EU agrárkereskedelmi egyenlege **javuló tendenciájú**, különösen igaz ez a **belső (intra-EU) kereskedelemre**. Hazánk és a CEFTA országok nagy részének EU-csatlakozását követően számíthatunk agrárkereskedelmünk reorientációjának folytatódására: a nem csatlakozott országok felé **kereskedelmünk** mérséklődik, míg az **EU felé bővül** majd. Az **EU-ban a termékfeleslegek nagy gondot jelentenek** még ma is, csak néhány terméknél kisebb az EU önellátottsága 100%-nál. Ilyenek például az olajnövények, a méz (csak 50%-os az önellátottság), vagy a juh- és kecskehús (kb. 82%), a dohány, melyből azonban mi is importálunk.

Az EU-ba irányuló agrárkereskedelmünk alakulását mutatja az 5. ábra. Látható, hogy az export ingadozott, de viszonylag állandó volt, míg az import ingadozva szerényen nőtt, így az egyenleg romlott.

5. ábra

Az EU-val folytatott agrárkereskedelmünk, 1991-2003, millió USD

Forrás: ARH, AKII adatok alapján saját számítás, 2003

Ha a 2000. évet, az **újabb liberalizációs egyezmények** életbe lépésének évét tekintjük bázisnak, akkor sokkal kedvezőbb a kép: EU-val folytatott kereskedelmünk egyenlege nemcsak, hogy pozitív, de szerényen nő is, hiszen az exportnövekedésünk meghaladja az importnövekedést. Az exportnövekedés igen figyelemreméltó, mert **2001-ben felértékelődött a forint**, s így az export-versenyképességünk is romlott. **Az Unióból**

²¹ E fejezethez kapcsolódó fontosabb források a következők: *KSH, AKI, ARH, Eurostat-Comext* adatbázisok és *Fertő, Kartali, Meisel, Orbánné* és *Juhász* publikációi.

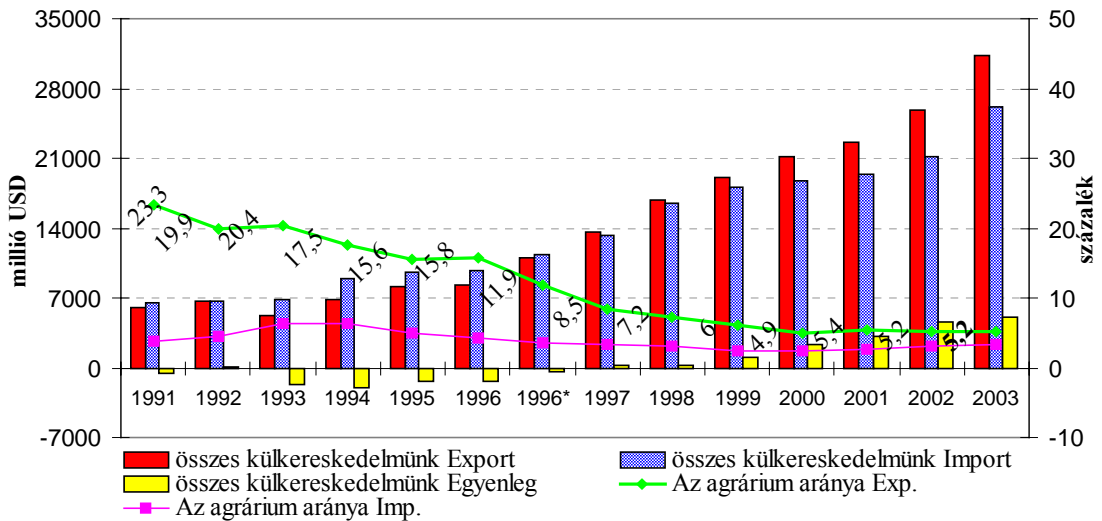
származó magyar agrárimport 1991-ben még csak 244 millió dollárt tett ki, 1994-re viszont már 570 millióra növekedett. A **Bokros-csomag** általánosan restriktív és emellett különösen importkorlátozó intézkedései visszavetették a behozatalt, amely 1995-től 2000-ig 400 és 500 millió dollár között rögzült. 2002-ben már 640 millió dollárra nőtt az import, s 2003-ban tovább erősödött 875 millió dollárig, amiben szerepe volt a 2000 nyarán életbelépett liberalizációs megállapodásnak is. Az import szerény növekedésében a **társulási kedvezmény rendszere** mellett mindenképpen szerepet játszott a behozatal általános – a társulási szerződést megelőző – liberalizálása, amely – bár korlátozottan – az agrárimport rendszerét is érintette. Nehezen állapítható meg azonban közvetlen összefüggés a liberalizáció és az import növekedése között. A behozatal a társulási szerződés életbe lépése előtti években (1988-tól 1992-ig) ugyanis jelentősebb piacra jutási könnyítések nélkül is csaknem megduplázódott (*Meisel és Mohácsi, 1999*).

Az **agrár export-import arányok** alakulását vizsgálva megállapítható, hogy Magyarországnak a mindenkori EU-tagországokkal folytatott agrár-külkereskedelme 1991-ben 1169 millió dolláros exportot és 173 millió dolláros importot jelentett, vagyis az arány 6,7:1 volt. 1991 után az export mérsékelt csökkenése és az import erőteljes növekedése miatt az arány 1994-ig romlott (2,1:1). Az EU három további országgal való bővülésének köszönhetően, exportunk 1995-ben és 1996-ban erősödött (2,7:1-3,2:1). Ez az arány 1999-re mérsékeltten emelkedett 2,8-ra, majd 2002-re 2,1:1-es szintre esett vissza. Az EU-ba irányuló kivitelünk 6 százalékponttal lenne kisebb 2002-ben az évtized elején kapott értékekhez képest, ha a 3 **EFTA** ország nem csatlakozik 1995-ben. A három országgal együtt (különösen Ausztria miatt) azonban már két éve szerény növekedéssel meghaladja az EU-ba irányuló kivitelünk az 1991-es értéket.

A **nemzetgazdasági kivitelből és behozataltól jelentős volt az agrárium szerepvesztése**: az exportból 1991-ben még 26%-kal részesedett az agrárimport, de ez 2003-ra 7,5%-ra csökkent, az import közel 6%-ról csökkent 3,5%-ra (bár ez 0,4 százalékpontos javulás 2000-hez viszonyítva).

Az **agrárium aránya az EU-ba irányuló összes exportunkból** drasztikusan csökkent az évtized folyamán: 1991 és 2003 között az **export részaránya 23,4%-ról csökkent 5,2%-ra** (6. ábra). Meg kell említeni, hogy a kedvezőtlen tendencia mögött elsősorban az EU-ba irányuló összes export 1991-2003-es időszakban való mintegy hatszoros növekedése (a világba irányuló teljes export megháromszorozódott), s nem az agrár-export csökkenése áll. Az **agrárium aránya az EU-ból származó összes importunkból** alacsony: az import csupán 3,8%-ról csökkent 3,3%-ra (bár 1993-ban elérte a 6,4%-ot is). Az évtizedben tapasztalható tendencia sem az agrár import jelentős változása miatt történt, hanem az összes import

markáns növekedése áll a háttérben. (Az agrárium részesedése a GDP-ből hasonló mértékű (7%), mint a részesedése az összes kereskedelemből (6%).

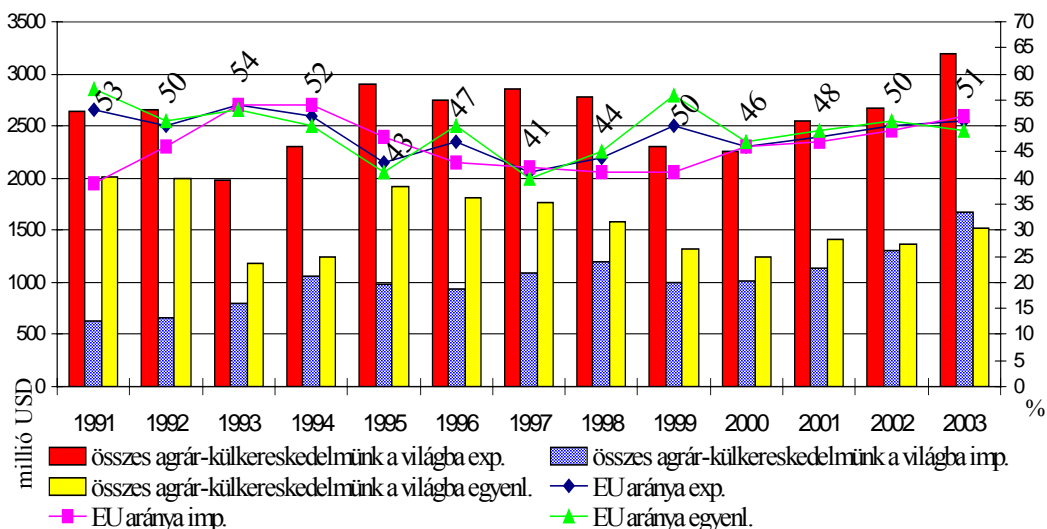
6. ábra

Az EU-ba irányuló teljes külkereskedelem és az agrárium részesedése 1991 és 2003 között, millió USD, %

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás, 2004

Megjegyzés: Az első 1996-os adat nem, a második tartalmazza a vámszabad területeket.

Az agrárium szerepvésztese az összes és az EU-ba irányuló kereskedelmünkben körülbelül azonos mértékű volt, ez a szerepvésztes a nyitott piacgazdaságokban – így az EU-ban és az USA-ban is – lezajló, természetes folyamat. A világméreteken is tapasztalt agrárárány-csökkenés a kereskedelemből elsősorban azzal magyarázható, hogy növekszik a szellemi termékek és a magas szellemi termék tartalmú javak (híradástechnikai ipar, elektronika, közlekedési iparok) aránya a nemzetközi kereskedelemben. Ugyanez a jelenség tükröződik a magyar adatokban is. Ugyanakkor az áralakulásban is tetten érhető az agrárium világkereskedelmi szerepének csökkenése: az agrárárák folyamatosan csökkennek, vagy legjobb esetben stagnálnak, miközben az iparcikkek árai tartós növekedést mutatnak (Kartali és Wagner, 2001). Az agrárium szerepvésztese a nemzetgazdaságban azzal jár, hogy az agráriumban foglalkoztatottak érdekérvényesítő képessége jelentősen csökkenhet. Ez látszik például az EU költségvetésének drasztikus lefaragására irányuló törekvésekben is, mely törekvések ugyan még egy ideig jelentős ellenállásba ütköznek, de az agrárium szerepvésztesével egyre nehezebb lesz fenntartani a költségvetés agrárterheit.

7. ábra

Összes agrárkereskedelmünk alakulása és az EU-ba irányuló agrár-külkereskedelmünk részesedése, 1991-2003, millió USD, %

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás, 2004

Megjegyzés: Az első 1996-os adat nem, a második tartalmazza a vámszabad területeket.

Összes agrár exportunkból és importunkból az EU 2003-ban **51%-kal ill. 52%-kal** részesedett (7. ábra). Az utóbbi 13 évben 41 és 51% között ingadozott az exportból, 39-52% között az importból való részesedés. Kivitelünk dinamikája ingadozó, 2000-től nőtt, míg importunk viszonylag stabilan alakult, 1999-től nő. **Az EU aránya agrárkivitelünkben a KGST-időszak végére jellemző mintegy 30%-os szintről indulva 1991-ben elérte az 53%-os részesedést.** Bár a **reorientációban** 1990-től bizonyos kereskedelempolitikai könnyítések is szerepet játszottak, de a **váltás nem a társulási szerződés** 1992 májusától érvényesülő kedvezményeinek volt a **következménye**. 1994 után az EU aránya agrárkivitelünkben 50% alatt maradt: az 1995-ös, 1996-os ingadozást követően 1997-re 40,7%-ra visszaesett, majd növekedésnek indult és 2002-re újra elérte az 50%-ot. Az EU térnyerése agrárexportunkban nem a közép-kelet európai országok, hanem az időközben csökkenő létszámú EFTA- és az Európán kívüli országok rovására ment végbe. **Az EU-ból származó behozatal aránya** az összes agrárimportban 1990-ig 20% alatt maradt, a kilencvenes évek derekán viszont már folyamatos növekedéssel elérte az 50%-ot. A mutató a kilencvenes évek második felében az export arányához hasonlóan alakult: előbb egyenesen csökkent, majd 2000-től újra nőtt. „Az EU-ból származó import hányadának látványos növekedésében és az import alakulásában a társulási szerződés nyújtotta kedvezmények hatása nem tapintható ki egyértelműen” (Meisel és Mohácsi, 1999). Véleményünk szerint a **társulási**

szerződés hozzájárult az EU-ból érkező importnövekedéshez, de a liberalizációs egyezmények kereskedelebővítő hatása elmaradt a liberalizálással elvárható mértéktől, amint azt e dolgozat eredményei is igazolják. Az EU agrárimportunkban főként az Európán kívüli termékeket szorította ki.

Agrárkereskedelmünkben az EU aránya, mint láttuk jelentős. Agrárexportunk az EU extra importjából szinte mindig 2% alatt maradt az évtized folyamán. Ez jelzi, hogy nem egyformán vagyunk fontosak egymás számára: az **EU számunkra kardinális vevő, mi viszont marginális szállítónak számítunk az EU piacán**. Ezt mutatja a 4. táblázat.

4. táblázat

Agrárkereskedelmünk aránya az EU-15 agrárkereskedelméből, 1991 és 2001 között, millió USD

Év	Magyar export az EU-ba	Az EU össz. imp.-ja	Magyarországról származó import aránya az EU össz.importjából,%	Magyarországra irányuló kivitel	Az EU össz. exp.-ja	Magyarországra irányuló kivitel aránya az EU összes külső exportjából,%
1991	1 397	55 972	2,50	244	42 656	0,57
1993	1 057	51 553	2,05	435	47 241	0,92
1995	1 257	68 593	1,83	468	56 689	0,83
1997	1 162	66 720	1,74	459	58 028	0,79
1999	1 145	64 086	1,79	409	52 595	0,77
2001	1 220	77 263	1,58	532	63 998	0,83

Forrás: Eurostat és Food 98 adatbázis alapján saját számítás, 2004

A Magyarországra irányuló kivitel aránya az EU összes külső agrárexportjából a kilencvenes évek folyamán összességében emelkedett, de nem egyenletes ütemben: az 1991/92-es 0,6 százalékról 1993-ra 0,9 százalékra, majd 1994-ben kiemelkedően magas szintre (1,11%-ra), és az évtized második felére és a végére 0,8 százalék fölé emelkedett. **A Magyarországról származó behozatal aránya az EU összes külső agrárimportjából** a kilencvenes évek folyamán lassan, de **határozottan csökkent**: az 1991. évi viszonylag magas 2,5 százalékról indulva az évtized második felében 1,8 százalék körüli szinten stabilizálódott, majd 1,5%-ra süllyedt (4. táblázat).

A kilencvenes években **az Unióba irányuló magyar agrárexport** növekedésének fő forrása az EU agrárimportjának általános emelkedése volt, miközben a **magyar kivitel azokra a termékcsoportokra koncentrálódott (amelyekre tudott az adottságainak megfelelően – a szerző –), amelyekben az Unió kereslete az átlagosnál alacsonyabb mértékben emelkedett (Fertő I. 2000a, 2004)**. Bár az EU összes importja közel 40 százalékkal nőtt az évtizedben, részesedésünk mégis csökkent (szintén közel 40%-kal), mert közben exportunk szinte nem változott. Tehát

exportnövekedésünk az EU átlagos importnövekedésének a mértékét nem érte el, mert azokra a termékekre koncentrált, ahol az EU kereslete az átlagosnál kisebb volt. EU-ból származó importunk növekedése meghaladta importunk átlagos növekedését, hiszen azokra a termékekre koncentrált, ahol a hazai kereslet az átlagosnál jobban nőtt.

Az EU részesedése az összes (nem csak agrár) kivitelből 1991-től 2003-ig átlagosan 68% volt, ez a részesedés az agrárium esetében 20 százalékponttal kevesebb. 60% volt az EU részesedése az összes importból, míg az agrárimportból 14 százalékponttal kevesebb. **Tehát az agrárium elkötelezettsége kisebb az EU felé, mint összes kivitelünké.** Ezt önmagában kedvező tényként lehet értékelni, hiszen így **heterogénebb** a célpiaci struktúránk. Itt kell figyelembe venni az egy ország célpiaci koncentráltóságának megítéléséről korábban leírtakat. Bár összes kivitelünk elkötelezettsége nagyobb, mint az agráriumunkké, mivel a vizsgált időszakban a kivitelben nem történtek jelentős ingadozások, hanem még dinamikusabban nőtt is az összes forgalom, ezért ez a magas részesedés a szempontok alapján követendő lehet az agrárium számára is.

A kilencvenes évek folyamán a hazánkba irányuló uniós agrárimport párhuzamosan emelkedett az EU összes agrárimportjának erősödésével, de annál nagyobb mértékben: Az EU-s importunk közel 120%-kal nőtt az évtizedben, míg közben az EU összes exportja 20 százalékkal emelkedett. Ez rávilágít gyengeségünkre, az importunk növekedésében sajnálatosan meglevő potenciálra vagy lehetőségre, (részesedésünk az EU összes exportjából közel 50%-kal emelkedett) és az EU erejére, mely megnyilvánul azon képességében, hogy az átlagos exportemelkedésen felül is növekedést volt képes elérni a magyar piacon: az 1991-es bázisévhez képest közel megháromszorozódott az EU-ból származó behozatalunk. **Míg Magyarország összes importja csak közel kétszeresére nőtt a vizsgált időszakban, addig importvonzó képességünket az EU-s importunk jelentősen meghaladta,** közel 120%-kal emelkedett. Az EU hazánk felé irányuló exportja azokra a termékcsoportokra koncentrált, amelyekben hazánk kereslete az átlagosnál nagyobb mértékben emelkedett. Az import struktúra kevésbé stabil és koncentrált, mert az EU rugalmasabban alkalmazkodik hazai igények változásához, így versenyképesebb.

Az EU kereskedelmünkben betöltött szerepét, az agrárkereskedelem és az EU-ba irányuló agrárkereskedelem jelentőségét az 5-10. mellékletben ismertetem részletesen.

5.2.2. Az EU-15 és Magyarország közötti agrárkereskedelem termékösszetétele

A **kivitel szerkezete** fő termékcsoportok szerint (a HS nomenklatúra 24 árucsoportját vizsgálva) **igen koncentrált és nagyfokú stabilitást mutat**, amely talán túlzott mértékűnek is nevezhető. Az **élőállatok, a húsok és a húskészítmények** (01, 02 és 16 árucsoportok) együtt 2002-ben és 2003-ban is a teljes kivitel 34-33 százalékát adták, a **zöldség, a gyümölcs, valamint ezek feldolgozott készítményei** (07., 08. és 20. árucsoportok) pedig együttesen 20-23 százalékát – azaz **e két nagy termékkör alkotta a teljes kivitel több mint felét.**

5. táblázat

A legjelentősebb termékcsoportok részesedése az Európai Unióba irányuló magyar agrárexportból 1991 és 2003 között, %

HS	Termékcsoport	1991	1996	2002	2003
02.	Hús, vágási melléktermékek	30,5	32,2	24,6	24,3
20.	Zöldség-, gyümölcskészítmény	10,0	7,0	9,0	11,3
12.	Olajos mag takarmány	5,8	8,9	11,0	11,2
07.	Zöldség	8,2	7,5	8,0	7,4
10.	Gabonafélék	2,5	3,8	12,0	6,7
04.	Tejtermékek (méz, tojás is)	3,5	2,7	3,8	4,8
16.	Áll.er.él.készit./Hús- és haltermékek	6,3	6,3	5,1	4,6
08.	Gyümölcs	7,8	5,6	3,4	4,3
01.	Élőállatok	8,0	6,3	4,5	4,0

Forrás: Food 98 adatbázis alapján saját számítás, 2004

Az egyes termékcsoportok összes forgalomból való részesedése a kilencvenes évek folyamán alig változott, csupán az élőállatok (01.) és a gyümölcs (08.) visszaesése, illetve az olajos magvak és takarmányok (12.) 2000-ig tartó előretörése érdemel figyelmet. Nem meglepő, hogy – időjárási kitettségé miatt – időben a gabonafélék (10.) részesedése ingadozik a legnagyobb mértékben, 2 és 9 százalék között.

Az uniós import áruszerkezete az exportétól eltérő képet mutat: **jóval kevésbé koncentrált és időben is erősebben változik.** A 2003-ban legnagyobb részesedésű árucsoport, az **elkészített állati takarmányok** (23.) aránya is csupán 11 százalékos volt és hasonló volt e vezető cikksoport aránya a korábbi években is. Az **import áruszerkezete már az évtized elején kiegyenlítettebbé vált**, szemben a nyolcvanas évek végének arányaival, amikor még az összes behozatal egyharmadát az állati takarmányok tették ki. Az egyes termékcsoportok részaránya az összimportban sokkal nagyobb mértékben változott, mint az exportban.

1991 és 1995 között markáns változást jelentett a gyümölcs (08.; döntően déligyümölcs), illetve a kávé, a tea és a fűszerek (09.) súlyának csökkenése, valamint a cukor és cukorárúk (17.) arányának növekedése.

6. táblázat

Fontosabb mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek EU-15-be irányuló exportja főcsoportok szerint, 1991-2003 (% , millió dollár)

év	Hús, vágási melléktermék	Zöldség-gyüm.-készítmény	Olajos magtakarmány	Zöldség-félék	Élő-állatok	Gabonaféle	Állati takarmány	Össz. kivitel értéke
1991	30,5	10,0	5,8	8,2	8,0	2,6		1397,1
1992	31,4	8,9	5,9	8,4	8,8	3,3		1328,0
1993	31,2	7,3	8,3	7,9	8,2	2,5	2,0	1057,2
1994	29,4	8,5	8,5	8,0	8,0	4,3	1,7	1195,4
1995	30,2	7,4	8,4	8,5	7,1	6,8	2,1	1256,9
1996	32,2	7,0	8,9	7,5	6,3	3,8	3,0	1300,2
1997	32,7	7,4	6,4	6,9	7,1	4,7	2,0	1161,5
1998	28,3	7,3	6,3	7,7	4,9	8,3	2,2	1210,8
1999	28,3	9,4	7,6	8,8	4,9	7,4	2,8	1144,3
2000	29,8	9,9	10,0	8,2	5,7	4,3	3,3	1047,8
2001	29,5	8,8	7,5	8,7	5,8	9,5	3,9	1220,8
2002	24,6	9,0	11,0	8,0	4,5	12,0	5,0	1333,7
2003	24,3	8,5	11,2	7,4	4,0	6,7	8,6	1648,3
átlag	29,4	8,4	8,1	8,0	6,4	5,9	3,3	1254,0

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás, 2004

A vizsgált évek folyamán összességében növekedett a tejtermékek (04.), az élő növény (06.), valamint az elkészített állati takarmány (23.) részesedése, miközben csökkent az olajos magvaké (12.), az italoké (22.) és a dohányyé (24.). Erősen ingadozott a hús és a vágási melléktermékek (02.), a gabonafélék (10.) és a zsírok, olajok (15.) részaránya.

Az Unióval folytatott agrárkereskedelmünk egyenlegének többlete 1991-92-ben meghaladta az 1 milliárd USD-t, majd 1993-94-ben igen nagymértékben, 400 millió USD-vel csökkent úgy, hogy az export visszaesett és egyidejűleg az import emelkedett. Az 1995-96. évi javulás (800-900 millió USD) után a magyar kiviteli többlet stabilan alakult (700-740 millió USD), majd 2000-ben az elmúlt másfél évtized legalacsonyabb szintjére, 586 millió dollárra esett vissza. Ezt a képet csak kissé árnyalja az euró értékvesztése a dollárral szemben, hiszen egyenlegünk 2001-2002-ben már az export importnál intenzívebb növekedésének köszönhetően újra elérte, és 2003-ban meg is haladta a közel 700 millió USD értéket.

Az egyenleg romlása 1996-2000 között a magyar export visszaeséséből adódott, miközben az import szintje alig változott. 2001 és

2003 között az exportnövekedés meghaladta importemelkedés mértékét, így javult az egyenleg. Jelentős eredménynek kell tekinteni, hogy az adott körülmények mellett **a csatlakozásra váró közép-kelet európai országok közül egyedül Magyarország volt képes tartós és számottevő kereskedelmi többletet felmutatni az Unióval szemben.**

A kilencvenes évek folyamán a magyar külkereskedelem általános földrajzi reorientációjával összhangban agrár-külkereskedelmünkben hasonló folyamatok mentek végbe, noha az agrárszektor külkereskedelmi beágyazódása a kelet-európai régióba kisebb mértékű volt például az iparénál, mivel a mezőgazdasági és élelmiszeripari cikkek kereskedelmében Magyarország sokkal inkább rá volt utalva a KGST-régió kívüli térségekre (*Meisel és Mohácsi, 1999*).

2001. év külkereskedelmét, mint a liberalizációs megállapodás utáni első teljes évet külön érdemes megvizsgálunk: a teljes agrárkivitel 12 százalékkal, a behozatal 11 százalékkal nőtt az előző évhez képest, amihez a kedvező időjárási körülményeken, a néhány termékkörben javuló értékesítési átlagáron és a javuló termelési körülményeken kívül az egyre inkább nyitottá váló piacok is hozzájárultak. 2001-ben az Unióba irányuló agrárexport közel 20 százalékkal nőtt, jobban, mint a teljes export. A teljes export növekedésének ütemét 2002-ben és 2003-ban szintén meghaladta az EU-ba irányuló agrárkivitel emelkedése.

Exportunkban 2000-ről 2001-re jelentősen emelkedett a következő termékek forgalma: hús, vágási melléktermék (02., 16%-kal), tejtermékek, tojás (04., 50%-kal), gabonafélék (10., 160%-kal). Az importban a hús, vágási melléktermék (02., 48%-kal), az elkészített állati takarmány (23., 28%-kal) növekedése volt jelentős.

Az e fejezetben feldolgozott témával foglalkozott még például *Mészáros (2002)*, *Kartali (1998)*, *Inotai (1998)*, *Kapronczai (2003)* és *Juhász - Szabó (2001)* is.

5.3. HELYZETÜNK A CEFTA-7 ÉS EU-15 KÖZÖTTI KERESKEDELEMBEN

A CEFTA országok EU-ba irányuló **exportjában** Magyarország szerepelt az első helyen, még Lengyelországot is megelőzte 1996-ban. **1997-től kezdve a CEFTA országok közül Lengyelország szerepel az első helyen, majd – a méretbeli különbségtől elvárható lemaradást meghazudtolva, a régióban egyedülálló nettó exportóri pozícióval – rögtön utána hazánk következik a sorban, az összes CEFTA exportból 30%-os részesedéssel.** A két listavezető ország – melyek messze felülmúlják a többi országot – az Unió extra-EU (azaz a harmadik országokból származó) importjából egyenként közel 2%-kal részesednek. Az összes CEFTA országból származó import 1999-ben közel 6%-a volt az EU összes importjának, mely részesedés 2001-re – a növekvő volumen ellenére – 5%-ra csökkent. Az összes EU-ba irányuló CEFTA agrárexport 70%-át az utóbbi két ország adja. Tehát Magyarország jelentősen kiveszi részét a térség EU-ba irányuló kiviteléből.

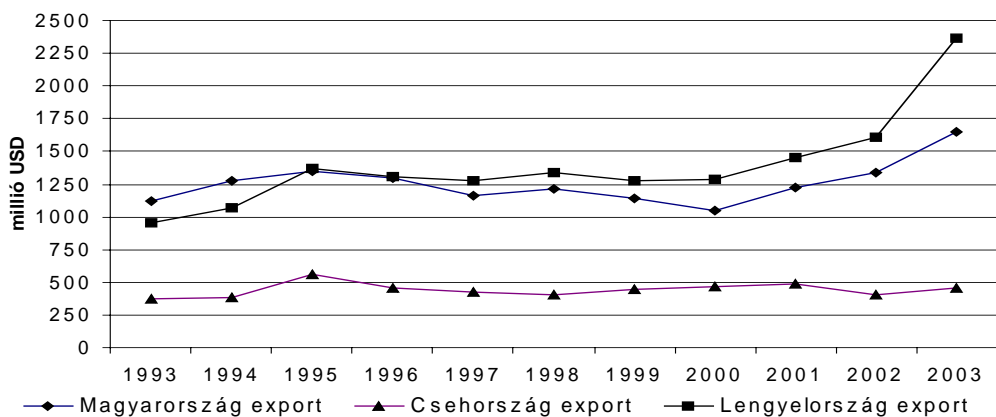
A szlovák kivitel 106, a román 197, a cseh 2,4, a lengyel 75, a magyar 19, a bolgár 40%-ot változott a 2002-2003-ra az 1993-1995-ös bázishoz képest. **Lengyelország, Magyarország és Csehország EU-ba irányuló exportja a legjelentősebb.** A CEFTA export növekedési üteme 1993-1995 átlagához képest, 2000-2001 átlagában és 2002-2003-átlagában, azaz az egyezmények életbelépése után a 7. táblázat, 8. ábra szerint változott.

7. táblázat

A CEFTA országok EU-ba irányuló agrárexportja

Ország	Mill. USD 2000-2001 átlag	Változás 1993-'95 átlaghoz képest (=100), %	Megoszlás az összes forgalomból, 2000-2001 átlag	Mill. USD 2002-2003 átlag	Változás 1993-'95 átlaghoz képest (=100), %	Megoszlás az összes forgalomból 2002-2003 átlag	Változás 2000-'01 2002-'03 %
1. Lengyelo.	1371,4	+21,3	38,1	1985,0	+75,6	40,0	144,7
2. Magyaro.	1134,6	-9,3	31,5	1491,0	+19,2	30,4	131,4
3. Csehország	477,2	+8,7	13,3	428,6	-2,4	8,8	89,8
4. Bulgária	177,2	-22,5	4,9	321,2	+40,5	6,6	181,3
5. Románia	198,0	+115,3	5,4	273,3	+197,3	5,5	138,1
6. Horváto.	81,8	-34,9	2,3	185,1	+47,4	3,7	226,4
7. Szlovákia	98,7	+45,6	2,7	139,6	+106,0	2,9	141,5
8. Szlovénia	64,7	-34,6	1,8	98,8	-0,1	2,0	152,8
Összesen	3603,5	+5,0	100	4922,7	+43,4	100	136,6

Forrás: CESTAT adatok alapján saját számítás, 2004

8. ábra

Egyes CEFTA országok EU-ba irányuló kivitele

Forrás: CESTAT adatok alapján saját számítás, 2004

Összességében elmondható, hogy a CEFTA országok EU-ba irányuló agrárexportja 1993-1995 átlagához képest 5, illetve 43%-kal nőtt az utóbbi 2-2 évhez viszonyítva. Meglepő módon Románia tudta leginkább növelni exportját az EU-ba (ehhez a kis érték nagyobb „mozgékonyasága” is hozzájárult; a román kivitel hatoda a magyarénak). Hazánk exportnövekedése ebben az időszakban alig haladta meg a 19%-ot. Magyarország kivitelének növekedése jelentősen elmarad a CEFTA országok átlagos kivitelének növekedésétől. Így megállapítható, hogy **sajnos, míg az EU-ba irányuló kivitelünk volumene jelentős (a CEFTA országok között), dinamikája; a növekedés üteme jelentősen elmarad a CEFTA országok növekedésétől.**

A CEFTA országok EU-ból származó **importját** vizsgálva megállapítható, hogy **Lengyelország messze a legfontosabb felvevőpiaca az Uniónak. Utána következik igen nagy lemaradással Csehország és a termelők szemszögéből szerencsére csak (vagy a fogyasztók szempontjából sajnos még csak) harmadikként Magyarország, 13%-os részesedéssel az összes CEFTA importból.** A magyar import körülbelül negyede, harmada a Lengyelország Unióból érkező behozatalának. Az Unió összes harmadik országgal folytatott agrárexportjából a CEFTA régió 2000-ben 8,2%-kal, 2001-ben 7%-kal részesedett, ez 1%-os csökkenést jelent a korábbi évekhez – 1999-hez, 2000-hez – képest. Magyarország 1%-kal, Csehország 2%-kal, Lengyelország 3%-kal részesedik az EU összes exportjából. Ki kell emelni Lengyelországot s Csehországot mely két ország az összes Unióból származó import 60%-át szívja fel.

Magyarország esetében a behozatal 56%-ot, Bulgária esetében 66%-ot, Szlovákia esetében 88%-ot, Románia esetében 159%-ot, Csehország esetében 49%-ot, Lengyelország esetében 48%-ot, Szlovénia esetében 23%-

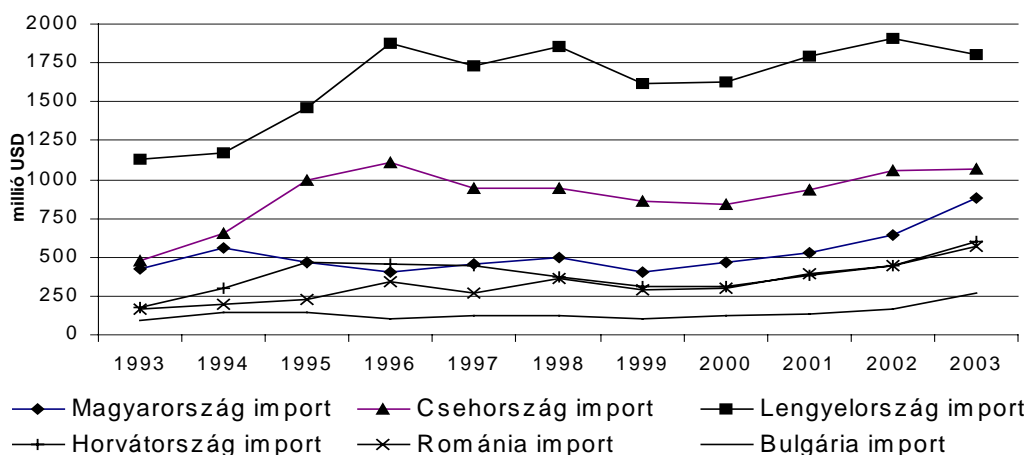
ot növekedett 2002-2003-ra az 1993-1995-ös bázishoz képest. A CEFTA import növekedési üteme 1993-1995 átlagához képest, 2000-2001 átlagában és 2002-2003-átlagában, azaz az egyezmények életbelépése után a 8. táblázatban és a 9. ábrán ismertetettek szerint változott.

8. táblázat

A CEFTA országok EU-ból származó agrárimportja

	Ország	Mill. USD 2000 2001 átlag	Változás '93-'95 átlaghoz képest (=100),%	Megosztás az összes forgalomból 2000-2001 átlag	Mill. USD 2002 2003 átlag	Változás 1993-'95 átlaghoz képest (=100), %	Megosztás az összes forgalomból 2002-2003 átlag	Változás 2000-'01 2002-'03 %
1.	Lengyel.	1705,9	+36,1	37,4	1854,4	+48,0	32,6	108,7
2.	Csehország	477,2	+24,9	19,4	428,6	+49,5	18,6	119,7
3.	Magyar.	498,3	+2,5	10,9	758,0	+55,8	13,2	152,1
4.	Horvát.	349,9	+11,3	7,6	523,7	+66,5	9,1	149,7
5.	Románia	342,3	+74,6	7,5	507,7	+159,0	8,8	148,3
6.	Szlovénia	357,6	+2,1	7,9	431,3	+23,1	7,5	120,6
7.	Szlovákia	299,5	+52,8	6,6	368,2	+87,9	6,5	122,9
8.	Bulgária	129,1	+0,2	2,8	214,1	+66,1	3,7	165,8
	Összesen	4567,2	+25,7	100,0	5716,3	+57,3	100,0	125,2

Forrás: CESTAT adatok alapján saját számítás, 2004

9. ábra

Egyes CEFTA országok EU-ból származó behozatala

Forrás: CESTAT adatok alapján saját számítás, 2004

Összességében a CEFTA régió EU-ból származó agrárimportja 1993-1995 átlagához képest 25, illetve 57%-kal nőtt az utóbbi 2-2 évhez viszonyítva. Igaz viszont, hogy a behozatal 1999-ben, 2000-ben még az 1995-ös szintet sem érte el, így nem nevezhető töretlennek a növekedés, szemben az exportbővülés egyenletesebb növekedésével. Míg az EU-ból érkező **importunk volumene az alacsony részesedésű országok közé sorolja hazánkat**, s a részesedés jelentősen elmarad a kivitelből való részesedéstől is, addig, sajnos az **EU-ból származó importunk dinamikája**, a növekedés üteme **körülbelül azonos a CEFTA országok importnövekedésének az ütemével.**

A CEFTA országok uniós **agrár-egyenlegét** vizsgálva megállapítható, hogy a vizsgált időszakban végig **Magyarország vezetett pozitív egyenlegével, csak Bulgária rendelkezett még igen szerény pozitívummal.** Szlovénia, Lengyelország és Csehország egyenlege mutatta a legnagyobb negatív értéket, bár **Lengyelország helyzete sokat javult 2003-ban.** A kelet-közép európai országok uniós agrár-külkereskedelmi egyenlegének javításához elsősorban Magyarország járul hozzá, de Lengyelország és Bulgária egyenlegében is javulás mutatkozik. Magyarország helyzete a CEFTA országok EU-val folytatott kereskedelmében, a Magyarország és a CEFTA országok között folytatott kereskedelemben tapasztalható hazánk számára kedvezőtlen folyamatokkal párhuzamosan romlik.

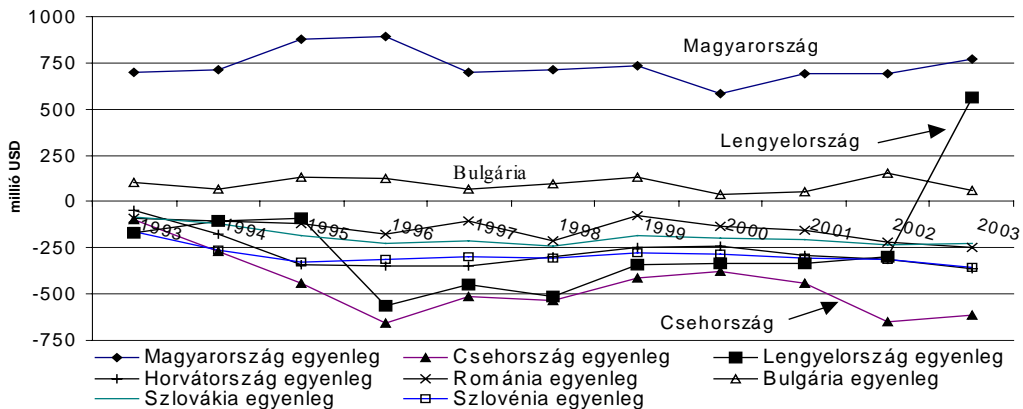
A CEFTA régióknak az EU-val folytatott agrár-külkereskedelmi egyenlege erősen negatív. Az egyenleg változását a 9. táblázat és a 10. ábra mutatja.

9. táblázat

A CEFTA országok EU-val folytatott agrár-külkereskedelmi egyenlege

	Ország	2000-2001 átlag	2002-2003 átlag	Egyenleg- változás
1.	Magyarország	636,3	733,1	96,8
2.	Bulgária	48,1	107,2	59,1
3.	Románia	-144,4	-234,4	-90,0
4.	Szlovákia	-200,8	-228,6	-27,8
5.	Szlovénia	-292,9	-332,5	-39,6
6.	Lengyelország	-334,5	130,6	465,1
7.	Horvátország	-268,2	-338,6	-70,4
7.	Csehország	-407,4	-630,4	-223,0
Összesen, millió USD		-963,8	-793,6	170,2

Forrás: CESTAT adatok alapján saját számítás, 2004

10. ábra

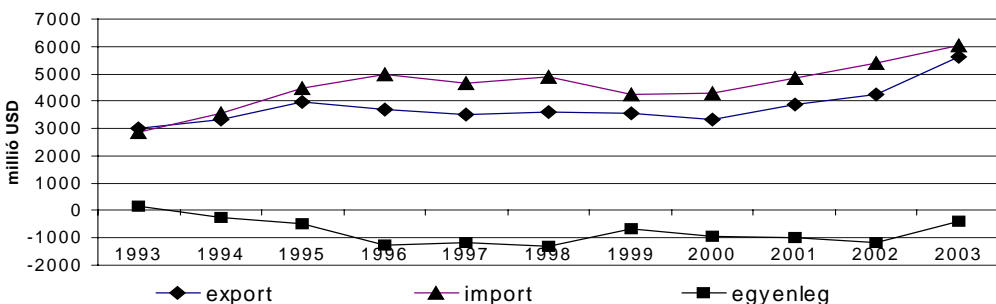
A CEFTA országok EU-val folytatott kereskedelmi egyenlege

Forrás: CESTAT adatok alapján saját számítás, 2004

Összességében az egyenleggel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy az utóbbi 2-2 évben Csehország kivételével, minden CEFTA ország EU-ba irányuló kivitele jelentősen növekedett. Ugyanekkor az import is jelentősen nőtt, s némileg az exportnövekedést is meghaladta. **A kereskedelem intenzitásának növekedése, s az egyenleg 2003-as szerény javulása bizonyára összefügg az EU-val kötött liberalizációs megállapodásokkal is.**

Az agrár export/import arányok alakulása mutatja, hogy mivel a CEFTA az EU-15-tel 1996-ban 2,8 milliárd dolláros exportot és 3,8 milliárd dolláros importot ért el, az arány 1:1,4 volt. 1996 után az export erőteljes és az import mérsékelt emelkedése miatt az arány csökkent, s 2000-ben 1:1,28-ra változott, mely 2001-ben is csak 1:1,23-ra csökkent.

Az EU (Németország) szempontjából Lengyelország a kiemelt jelentőségű célpiacon, de még Csehország, illetve Magyarország is jelentősen kiveszi részét az EU harmadik országokba irányuló exportjából. A CEFTA piacon legnagyobb versenytársunk maga az EU, és különösen Németország.

11. ábra

A CEFTA országok EU-val folytatott kereskedelmének az alakulása

Forrás: CESTAT adatok alapján saját számítás, 2004

A jelölt országok szempontjából Lengyelországról, Magyarországról és Csehországról mondható el (az export értékeinek vizsgálatára irányuló elemzések alapján), hogy alapvetően érdekük kapcsolataikat szorosabbra fűzni az EU-val. Így az EU piacán fő versenytársunk **Lengyelország és Csehország**, mely országok **kivitele** az erős szomszéd, Németország miatt **dél felé** fordul, így a környező, sőt a hazai piacunkon is erősödő versennyel számolhatunk. **Versenyképességünket** az elsőkörös csatlakozó országokkal **mutatja**, hogy **egyedül nekünk jelentősen pozitív az egyenlegünk** az EU felé, viszont míg **hazánk pozitív egyenlege tulajdonképpen stagnál, addig a térség negatív egyenlege javuló**: 1996 óta felére csökkent a negatívum.

A CEFTA országok EU-val folytatott kereskedelmének termékszintű alakulása megmutatja, hogy mely termékek esetében számíthatunk fokozottabb versenyre az EU vagy az adott csatlakozó ország piacán. A következőkben röviden áttekintem, hogy az EU-val folytatott kereskedelemben legfontosabb CEFTA országok Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Románia esetében mely termékcsoportok szignifikánsak. **Lengyelország** exportjában a gyümölcs, dió, citrusfélék termékkört (15%), követte a zöldség, gyümölcs készítmény (14%), majd a hús és vágási melléktermék és a zöldségfélék (12-12%, növekvő) 2001-ben. Jelentős az almale és az élő szarvasmarha kivitel. Importban a gyümölcs, dió, citrusfélék (16%) szerepel az első helyen, majd az állati takarmány és melléktermék (15%), és az egyéb ehető készítmény (8%) következik. **Csehország** exportjában az olajos mag takarmány és az ital, szesz, ecet (20-20%-kal) vezet, majd a tej és egyéb állati eredetű élelmiszer (8%) következik. Az importban az állati takarmány és melléktermék (13%) után a gyümölcs, dió, citrusfélék (11%) következnek. **Szlovákia** exportjában az olajos mag, takarmány, a tejtermékek és az élőállatok adják a kivitel 50%-át, de fontos még az italok és az állati takarmányexport is. Az EU-s importból 20%-kal részesedik az állati takarmány. **Románia** EU-ba irányuló exportjából 30%-kal részesednek az élőállatok, és 15%-kal az olajos magvak. Az importban a húskészítmények dominálnak, 20%-kal, és 10%-kal részesednek a dohánytermékek.

Az e fejezetben feldolgozott témával foglalkozott még publikációjukban *Huges* (1998), *Kiss* (2002a,b) és *Inotai* (1998) és a *WIIW* (2002) is.

A CEFTA országok EU-val folytatott kereskedelmét részletesen a 11. mellékletben mutatom be.

5.4. AGRÁRKERESKEDELMŰNK A CEFTA ORSZÁGOKKAL²²

Az EU-hoz történő csatlakozásunkat előkészítő, az EU-s kapcsolataink elmélyítését szolgáló törekvések mellett, Magyarország szándéka volt kapcsolatainak erősítése a kelet-közép-európai országokkal is. Ennek a törekvésnek volt az első fontos állomása a Visegrádi országok csoportosulása (melynek egyik fontos célkitűzése volt a tagok EU-csatlakozásának megkönnyítése), a Közép Európai Szabadkereskedelmi Egyezmény, a CEFTA aláírása 1992 decemberében és az egyezmény életbelépése 1993 márciusában. A CEFTA-n belül a tagországok megállapodtak a kereskedelem liberalizálásáról, és a személyek szabad áramlásáról. Az Egyezményben a kezdetektől fogva szerepelt Magyarország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, majd 1996-tól Szlovénia, 1997-től Románia, 1999-től Bulgária, és végül 2003 márciusától Horvátország. **A tagországok közötti gyakori ellentétek ellenére** (*Kartali és Kőnig, 2001*, illetve *Kiss, 2002a*), **az Egyezmény jelentős eredményeket ért el a kereskedelem intenzitásának a fokozása terén.** Az egyezmény célja volt egyrészt, hogy a kereskedelem fokozásával biztosított legyen a gazdaságok harmonikus fejlődése, növekedjen a gazdasági aktivitás, a termelékenység, az élet- és munkakörülmények és erősödjön a pénzügyi stabilitás, másrészt, hogy egyenlő versenyfeltételek legyenek a kereskedelemben, harmadrészt, hogy a kereskedelmi akadályok csökkentésével biztosított legyen a világkereskedelem harmonikus fejlődése. Az Egyezmény agrárkérdéseket érintő intézkedései „A, B, C és D” listákban kerültek. Az „A”-lista termékeire a vámokat eltörölték. A „B”-lista termékeinél csökkentett vámokat alkalmaztak. A „C” és a „D”-listában szereplő termékek esetében vagy eltörölték, vagy csökkentették a vámokat, kvótán belül, vagy kvótán felül is. Horvátország csatlakozásáig, az első két lista minden tagországra érvényes volt, míg a másik kettőt bilaterális alapon kellett a tagországnak egyeztetniük egymással.

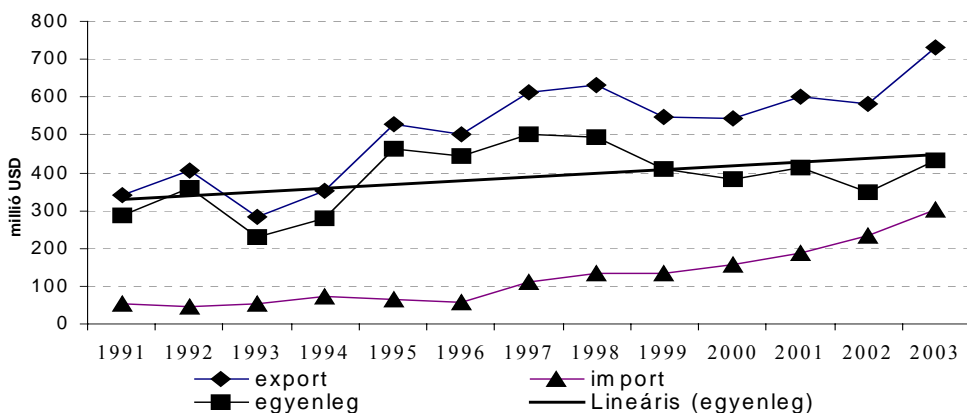
Az EU-hoz történő csatlakozásunkkal megváltozott kelet- és közép-európai piacunk. Fő partnerünk a **CEFTA, nagy részben** – Bulgária, Románia és Horvátország kivételével – beteljesítve küldetését 2004-ben felbomlott és **csatlakozott az EU-hoz.** A tagországok között megszűnő vámok, exporttámogatások és az EU alapokhoz való hozzáférés új helyzetet teremtett, mely abszolút versenyképességünket javítja ugyan, a

²² E fejezethez kapcsolódó fontosabb források a következők voltak: *AKI, KSH, CESTAT adatbázisok, tanulmányok, Kartali és Kőnig (2001), Kiss (2002 a,b), Palánkai (2000) és Pouliquen (2001, 2002).*

A kereskedelem részletes elemzését a 12. mellékletben mutatom be.

tagországokhoz viszonyított versenyképességünk változása viszont nem egyértelműen pozitív irányú. Kérdéses, hogy a kibővült EU-val folytatott kereskedelmünket mennyire jellemzik a korábbi liberalizációs szerződések nyomán formálódó kereskedelmi tendenciák és mennyire a bővülést követően formálódó valódi, erőviszonyok által determinált forgalom. A **várható erőviszonyokra** következtethetünk a jelenlegi versenypozíciókból: Hazánk helyzetéből a CEFTA-EU kereskedelem alakulásában (előző fejezet), és a CEFTA-val eddig folytatott kereskedelmünk alakulásából.

Az 1993-tól 2003-ig terjedő időszakban a CEFTA országokba irányuló kivitelünk szinte folyamatosan nőtt. Az importunk 1997-től kezdődően intenzíven növekedett, így egyenlegünk az 1998-as csúcs után egy kissé alacsonyabb szinten stabilizálódott. **A CEFTA országokkal folytatott kereskedelmünk egyenlege szerényen javuló** (12. ábra). **A CEFTA 7 országával folytatott kereskedelmi egyenlegünk pozitív trendje elsősorban a csatlakozásból kimaradt 3 CEFTA országgal folytatott kereskedelmünknek köszönhető, ezen belül is elsősorban Romániának.**

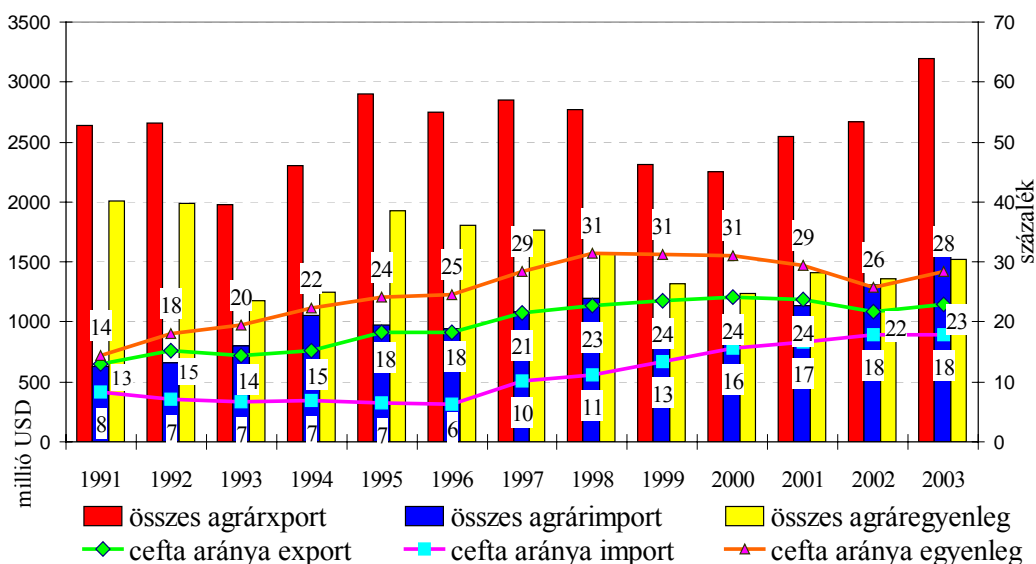

12. ábra

Magyarország 7 CEFTA országgal folytatott kereskedelme

Forrás: AKII adatok alapján saját számítás, 2005

A 13. ábrán látható, hogy a CEFTA országok részesedése összes agrárkivitelünkben 1998-tól kezdve 20% körül alakul, az import csak 2002-re ért el 20%-ot. Így a CEFTA fele annyira fontos agrárkereskedelmünkben, mint az EU, de a pozitív egyenleghez való hozzájárulásukban relatívan meg is haladják az EU-t, és a kereskedelmük tendenciája is kedvezőbb képet ad.

13. ábra

A CEFTA országok részesedése összes agrárkivitelünkben, %

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

A 10. táblázatban látható a **CEFTA-7-be irányuló kivitelünk termékszintű megoszlása**. A gabonafélék termékkör kivitelének 16%-os részesedését követi a hús és vágási melléktermékek 13%-os részesedése. Mindkét termékkör kivitele igen ingadozó, nagyfokú volatilitást mutat.

10. táblázat

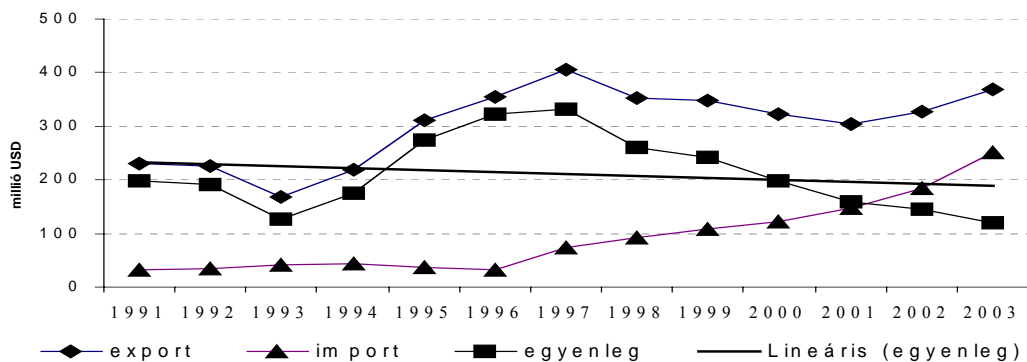
Mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek CEFTA-7-be irányuló exportja főcsoportok szerint, 1991-2003, %, millió dollár

év	Gabonafélék	Hús, vágási mell. term.	Zöldség-, gyümölcs-készítmények	Állati növényi zsír	Egyéb ehető kész.	Ital, szesz, ecet	Össz. export
1993	5,6	14,4	11,0	14,9	5,0	14,3	282,5
1994	6,1	15,3	9,0	15,7	6,1	6,0	350,9
1995	23,3	15,6	7,4	8,2	6,2	4,9	528,9
1996	8,4	17,0	11,5	8,6	7,9	5,1	502,0
1997	21,2	14,1	8,3	8,5	7,7	4,1	612,0
1998	23,0	14,3	7,6	4,1	8,3	3,9	629,8
1999	16,7	13,2	8,1	5,4	8,8	4,6	545,5
2000	15,6	9,9	8,2	5,2	6,1	4,7	543,2
2001	17,0	11,5	8,1	3,0	5,7	4,1	602,1
2002	13,9	10,9	7,7	2,5	7,9	4,7	581,8
2003	21,3	9,2	7,8	3,4	8,0	4,6	731,4
átlag	15,6	13,2	8,6	7,2	7,1	5,54	537,3

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

5.4.1. Agrárkereskedelmünk a 2004-ben csatlakozott 4 CEFTA országgal

2004-ben nemcsak az EU felé ér véget a teljes **liberalizációra** való felkészülésünk, hanem a **velünk együtt** nagyrészt **csatlakozó** CEFTA országok felé is. „CEFTA csatlakozásunk” eredményeként közel félmilliárd eurós exportunk válik szabaddá: **exporttámogatás- és vámmentessé**. A CEFTA országok agrárkereskedelmének harmonizálását szolgáló liberalizációs szerződések arra készítettek fel bennünket, hogy EU tagként minél jobban élhessünk a közös piac nyújtotta lehetőségekkel. Kérdéses azonban mennyire múlik agrár-külkereskedelmünk alakulása a megkötött szerződéseken és mennyire az EU belső piacán uralkodó erőviszonyokon. A **velünk csatlakozó**, kereskedelmünkben fontosabb országok (Lengyelország, Szlovénia, Csehország, Szlovákia) a **CEFTA-ba irányuló agrárkivitelünk 50%-át, összes kivitelünk 11,5%-át adják**.

14. ábra

Magyarország csatlakozó 4 CEFTA országgal folytatott kereskedelme

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

Az 14. ábrán látható, hogy 2004 után a **velünk együtt csatlakozó országok nem javítanak kereskedelmi egyenlegünkön**, hiszen ezzel az országcsoporttal folytatott kereskedelmünk egyenlege csökkenő tendenciájú, elsősorban a Lengyelországgal folytatott kereskedelmi egyenlegünk aktívumának jelentős csökkenése miatt, ami nem hazánk Lengyelországba irányuló kivitelének csökkenése, hanem a Lengyelországból érkező importunk emelkedése miatt alakult ki.

Az EU tagság, amely a belsők számára vámuniót jelent, teljes liberalizációt eredményez. Ez tehát a Magyarországgal együtt csatlakozó CEFTA országok felé irányuló agrárexportunkat megkönnyítheti. Ugyanakkor azonban ellenhatásként azzal is kell számolnunk, hogy a jelenlegi **EU tagállamok**, amelyek igen sok agrártermékből felesleggel

rendelkeznek, a jelenleginél is **erősebb versenytársainkként jelennek meg ezeken a piacokon** (elsősorban Lengyelországban és Csehországban). Így tehát a keleti régióban elért eddigi sikereink, eredményeink folytatása az uniós csatlakozással bizonytalanra válhat, amint az EU erős piaci szereplői hazánkéval megegyező piaci feltételekkel, de megmaradó egyéb versenyképességi előnyök mellett folytathatják tevékenységüket a csatlakozott volt CEFTA országok piacain. A csatlakozással mindenképpen számolhatunk az **EU erőteljes megjelenésével** e piacokon, de az átmenet erősségét mérsékli, a csatlakozást megelőző agrár-kereskedelmi szabadság megközelítően tükrözte a csatlakozás utáni állapotokat. Valószínű, hogy EU és CEFTA csatlakozásunkat követően is **folytatódik** a korábbi **irányzat**, mely szerint hazánk kevésbé tudja növelni exportját a **csatlakozott CEFTA országok felé**, mint azok hazánk felé, hiszen már bebizonyosodott, hogy ha mérsékelt is, de **egyenlegünk romlik**, hazánk versenyképessége gyengül e relációban. Szerény **egyenleg-javító hatású** lehet az, hogy a közös piacon a **volt CEFTA-tagok nem alkalmazhatnak** velünk szemben **importmegszorításokat**, mint tették azt korábban. Természetesen előny lehet számunkra a **helyismeret** és a bejártatott **kereskedelmi kapcsolataink** is, viszont ha ez nem párosul árverseny-képességgel, akkor a fentiek alapján relatív versenyképességünk romlására is számíthatunk (a 2004-es forgalom nem ad okot optimizmusra). Aktívumunk megmarad, de gyengülhet.

Csatlakozásunkkal az **EU-ból érkező támogatások**²³ legnagyobb haszonélvezője hazánk és Lengyelország lesz. Fő piacaink közül még Szlovénia, Csehország és Szlovákia részesül jelentősen az EU-s támogatásokból a csatlakozás után. A fizetőképesség, a vásárlóerő figyelembevételével kiosztott támogatások elsődleges célja a mezőgazdasági termelés segítése, felzárkóztatása az EU színvonalához és az agráriumban dolgozó népesség életszínvonalának fenntartása, növelése. A támogatások elsődleges eredménye a támogatott, így **az árbevételtől kevésbé függő gazdák GOFR-növény-termelésében** mutatkozik majd meg, mely növeli a közép- és kelet-európai régió versenyképességét. Ha abból indulunk ki, hogy a támogatásokból – a felzárkóztatás jegyében – többet kap a kevésbé versenyképes csatlakozó ország, akkor ez azt jelentené, hogy hazánk háttérbe szorul, nemcsak az EU-val hanem az adott ország piacával szemben is. Az EU alapokból a csatlakozók arányosan részesednek, hiszen az EU részéről továbbra is jelentkező tömörszemlélet miatt – ami például a kvóták egységes kiosztásán is megmutatkozik – **nem differenciálták igazán**

²³ Az EU-ból célpiacainkra érkező támogatásoknak csak közvetett eredménye lesz a **fizetőképes kereslet megerősítésére**, ami így rövidtávon nem lehet a térségbe irányuló exportunk növelésének a forrása. Csak 4-5 év múlva érezhetjük a jólét erősödésének kivitelünk növekedésére gyakorolt pozitív, húzó hatását.

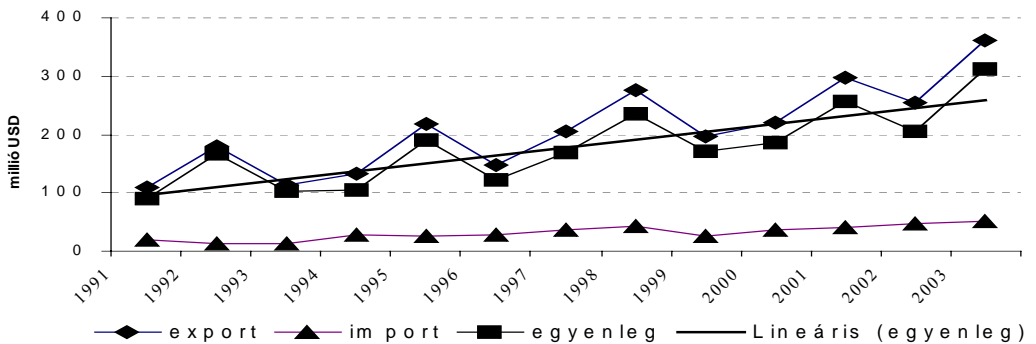
akkurátus módon a **támogatásokat**. Hazánk versenyképessége az **arányosan kiosztott támogatásoknak** köszönhetően a régió országaival megegyező mértékben változik majd. Így a támogatásoknak a régióba irányuló kivitelünkre gyakorolt hatása – mivel fenntartja a korábbi versenyképességi viszonyokat – semleges lesz, míg kereskedelmünk eddigi alakulása – a támogatásokkal ezután is biztosított magas színvonala – a kivitel pozitív irányú változását valószínűsíti a jövőben is. Ezek alapján versenyképességünk a régióban megmarad és az újabb csatlakozással 2007 után, remélhetőleg folytatódhat az az irányzat, miszerint hazánk jobban tudja növelni exportját a CEFTA-7 felé, mint az hazánk felé.

Hazánk első körös csatlakozó országokba irányuló exportjában, a kivitel volumenét vizsgálva, legfontosabb ország Lengyelország. Lengyelország részesedése a CEFTA országokba irányuló kivitelünkben erőteljesen csökkenő (1996-ban 30%, 2001-ben 19% és 2003-ban csak 16% volt), míg az ide irányuló kivitelünk volumene állandó. A részesedés csökkenése elsősorban a második körös Románia előretörésének (volumen és részesedés növekedésének) köszönhető. Az első körös és a CEFTA országokból származó behozatalunkból Lengyelország részesedése egyre nő: 2001-ben 43% volt a részesedése, s 2003-ban is elérte a 39%-ot. A részesedés a volumennel együtt 1996-óta egyre nő, erőteljesen csökkentve pozitív egyenlegünket Lengyelországgal és jelentősen hozzájárulva pozitív CEFTA egyenlegünk növekedésének a mérsékléséhez. Az elmúlt évek irányzatai, a **kivitel dinamikája alapján**, elsősorban a **Szlovéniába és Szlovákiába irányuló kivitelünk növekedésének folytatódásával számolhatunk**, és várható, hogy a lengyel, a cseh és a szlovák behozatalunk nőni fog az EU csatlakozás után. A 2004-es forgalmi adatok ezt igazolják.

Az EU térségünkbe irányuló kivitele egyenletesen nő és az export megoszlása a térség országai között állandó. Fordítva ez nem mondható el. **Az EU – elsősorban Németország – számára legfontosabb piac Lengyelország**, Csehország és Magyarország. Az országok részesedése az EU ide irányuló exportjából 37%, 20% és 13%. 1996-hoz képest Magyarország esetében tudta leginkább növelni exportját az EU (70%-kal), míg Csehország és Lengyelország esetében csupán 30%-os az erősödés. Az EU egyenlege Csehországgal a legkedvezőbb a térségben. **Elsősorban Lengyelország és Csehország esetében kell aggódnunk a már most is magas s egyre növekvő EU jelenlét nyomán erősödő verseny miatt.** Az EU és hazánk számára az első körösökön belül legfőbb kereskedelmi partner Lengyelország, mely agrárkivitelünkéből 4%-kal részesedik (13. melléklet).

5.4.2. Agrárkereskedelmünk a második körben csatlakozó CEFTA országokkal

A 2005 tavaszán hozott döntések szerint Horvátország kimarad a 2007-es bővítésből. 2005 nyarán a konvent és a KAP költségvetése körüli viták miatt még Románia és Bulgária 2007-es felvétele is kétségessé vált²⁴. Mivel e három ország kereskedelmünkben jelentős, a liberalizáció előrehaladott, a politikai szándékok folyton változnak, ezért e három országot, mint csatlakozásra jelölteket vizsgálom. E három ország **CEFTÁ-ba irányuló kivitelünk 50%-át, az összes kivitelünk 11,3%-át adja**. A 15. ábra szerint is bár a kereskedelmi forgalom még viszonylag nem igazán jelentős, azonban a kereskedelem tendenciája bizakodásra ad okot, és **az erőteljesen javuló pozitív egyenlegünk felhívja a figyelmet az e térséggel folytatott kereskedelmünk fejlesztésének a fontosságára**.

15. ábra

Magyarországnak a 2004-es csatlakozásból kimaradt 3 CEFTA országgal folytatott kereskedelme

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

2004-től hazánk is az EU magasabb támogatásaival és erőteljesebb védelmi, protekcionista importpolitikáját alkalmazva folytatja kereskedelmét a nem EU tagországokkal. Az EU előrehaladott liberalizációja a tagjelöttekkel, exportlehetőségeinket is mérsékli és importoldali veszélyeket is csökkenti az e térséggel folytatott kereskedelmünkben.

Csatlakozásunk után az **EU vám- és külkereskedelempolitikáját alkalmazzuk mi is a harmadik országok felé**. Ez az ideiglenesen kívül maradókat **exportunkat megnehezítheti**, hiszen nem érvényesülhetnek a jelenleg fennálló CEFTA kedvezmények, hanem csak azok a kedvezmények, amelyeket az EU 2000-ben ill. 2001-ben ezen országok

²⁴ Ez a Franz Fischlerrel folytatott mélyinterjú során is egyértelműen kiderült.

számára megadott. Megnyugtató azonban, hogy a fontosabb kereskedelmi partnereink nagy része velünk együtt csatlakozik az EU-hoz. A nem első körben csatlakozó agrár-kereskedelmi partnereink (elsősorban Románia, Horvátország és Bulgária) is EU-tagságra jelöltek s remélhetőleg belátható időn belül tagok lesznek. Leendő tagként, az **EU velük szemben** már most **liberálisabb kereskedelempolitikát** folytat, sajnos azonban ez a **liberalizáció nem éri el, a CEFTA-tagként** az e piacokra irányuló exportunkra vonatkozó **szabadságot**, így export-csökkenésre számíthatunk.

Az a lényeges kérdés, hogy **mikor kezdi felülmúlni az EU által nyújtott kereskedelmi szabadság azt, amit a CEFTA-ban eddig élveztünk**, s mi mennyire tudjuk ezt kihasználni – mennyi lesz a vámunió hozadéka –, s ez mennyire kompenzálja majd a kívül maradó országokkal folytatott kereskedelmünk kiesését. Lehet, hogy kapacitásbeli hiányosságaink és versenyképességi hátrányaink miatt exportunkat nem leszünk képesek oly mértékben növelni az újonnan csatlakozott államok felé, mint ahogy az új vámok csökkentik majd exportunkat a tagjelöltek felé. Elképzelhető, hogy kereskedelmi egyenlegünk a maradék CEFTA országokkal romlani fog míg a kibővült EU-val folytatott kereskedelmi szaldónk erősödik. Ezt azonban az intra-EU kereskedelem statisztikájának bevalláson alapuló jellege eltakarhatja. Az egyenleg javulását azonban csak kis mértékűnek lehet prognosztizálni. Hasonló eredmény várható kereskedelmünk alakulásában, mint a három volt EFTA tagország 1995-ös EU-hoz való csatlakozása idején: most is elképzelhető, hogy bár nőni fog a volt CEFTA országokba irányuló exportunk és az egyenleg javul, ez azonban nem lesz oly mértékű, mint a korábbi tendenciák alapján várható lett volna. Igaz, hogy most nem az EU vámok szabnak majd gátat exportunk növekedésének – mint a három EFTA ország esetében –, hanem pusztán az EU tagok – jobb tőke-ellátottsága miatt kialakult – versenyképességi előnyének számunkra kedvezőtlen hatása érvényesül majd.

A második körös csatlakozó országok felvétele az EU-ba 2007-re tehető. Horvátország fele olyan fontos kivitelünkben, mint Románia. Bulgária szerepe kivitelünkben és egyenlegünk alakításában nem jelentős szemben Romániával. **Románia** összes agrárkivitelünkből 7,4%-kal, a CEFTA országokba irányuló kivitelünkből több mint 30%-kal részesedett 2003-ben. A **CEFTA-ba irányuló kivitelünk növekedésének elsődleges forrása Románia volt** az utóbbi 6 évben, míg az innen érkező importunk növekedése nem érte el a CEFTA-ból érkező behozatalunk növekedésének mértékét. Összes agrárkivitelünk 8%-kal csökkent, az országgal kapcsolatos exportunk viszont közel ötszörösére nőtt 1996-hoz képest, folyamatos tendenciával. Románia szerepe 174 millió eurós pozitív egyenlegünkkel, összes és CEFTA egyenlegünk javításában megkérdőjelezhetetlen. Románia EU-val kapcsolatos kereskedelme még alacsony mértékű de a forgalom

egyre nő, mind a behozatalban, mind a kivitelben. Romániában számolhatunk az EU egyelőre még szerény, de egyre növekvő jelenlétével. Bár CEFTA országgént nem (volt) teljesen zavartalan a többi tagországgal kereskedelempolitikánk: fő CEFTA piacunk, Románia is többször egyoldalúan s önkényesen korlátozta kivitelünket, mégis **az EU-hoz 2004-ben nem csatlakozó országok közül, agrárkivitelünk szempontjából, Románia a legnagyobb veszteség.** Ezt mutatja a 14. melléklet.

Mivel Románia **nem első körös csatlakozó ország**, egyelőre még (pár évig) nem kell számolnunk az EU versenytársunkként való hirtelen fellépésével a román piacon, s nem kell a **megnövekedett támogatások** miatt az ország velünk szembeni versenyképességének a növekedésétől sem tartanunk – szemben a többi, velünk együtt csatlakozó CEFTA országgal –. Hazánk esélyei nőnek az extra-EU országokkal való kereskedelemben, hiszen az **EU-s támogatások** növelik exportképességünket, és az EU **protekcionista politikája** gondoskodik az adott országból érkező behozatal megnehezítéséről. Exportképességünk a kívülmaradó országban abban az esetben nő, ha az nem alkalmaz az EU-val szemben, az EU-hoz hasonló erős protekcionista kereskedelempolitikát. Mivel a tárgyalások előrehaladtak már Romániával, ezért feltételezhetjük, hogy a hazánk és az EU közötti – csatlakozásunkat megelőző – előrehaladott liberalizálás érvényesül Románia és az EU kereskedelmében is. Reméljük, hogy csatlakozásunkat követően is folytatódik, más relációban, az a tendencia, amit megtapasztalhattunk, hogy az EU jobban tudta növelni exportját a csatlakozásra váró országok Magyarország, Szlovénia (és Bulgária) felé, mint azok az EU felé, és így **2004-től EU tagként, remélhetőleg, részben mi is élvezhetjük majd azokat az előnyöket Romániával szemben, amelyeket jelöltként elszenvedtünk.**

Kereskedelmünk aktívuma a CEFTA7-tel főként a Romániával folytatott kereskedelmünk pozitívumának köszönhető. Agrárkereskedelmünk szempontjából **fontos Románia EU-taggá válása,** hiszen bár keleti szomszédunk ma még nem EU tag, de **egyenlegünket már a Romániával folytatott kereskedelmünk egyenlege javítja leginkább.**

Versenyképességünket az első körös csatlakozó országokkal mutatja, hogy egyedül nekünk jelentősen pozitív az egyenlegünk az EU felé, viszont míg hazánk aktívuma stagnál addig a térség passzívuma javuló: 1996-tól felére csökkent a negatívum. A csatlakozás tapasztalatai is ezt mutatják.

Az e fejezetben feldolgozott témával foglalkozott még például *Giurca - Serbanescu (2003)* is.

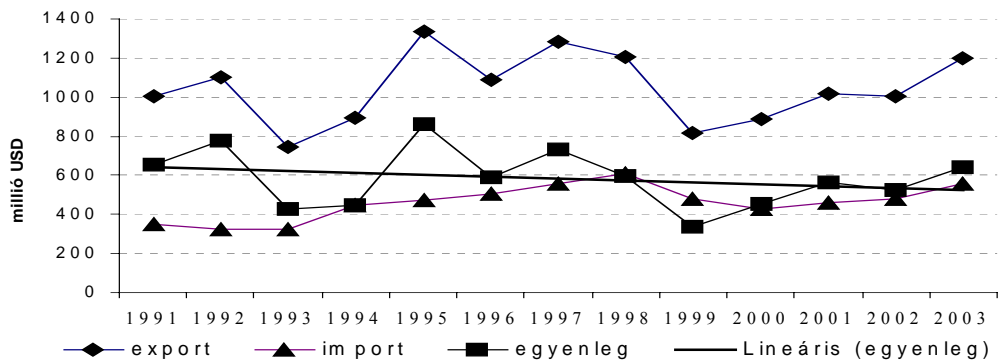
5.5. AGRÁRKERESKEDELMŰNK A HARMADIK ORSZÁGOKKAL²⁵

Csatlakozásunk után a **vámunió kifelé a harmadik országok felé egységes kereskedelempolitika megjelenését is jelenti**, vagyis a harmadik országok felé az EU vám- és külkereskedelem-politikáját alkalmazzuk mi is. Csatlakozásunkat követően előfordulhat, hogy a korábbi partnereink – félve Magyarország EU tagországgént való erőteljesebb fellépésétől – a WTO irányelveivel ellentétesen, **vámemeléssel válaszolnak csatlakozásunkra**. Ez egy megalapozott félelem lehet, hiszen a WTO tagok között is többször előfordult a közös megállapodások eltérő értelmezése, az adott ország érdekeinek megfelelően, és a CEFTA tagtársaink felől is megtapasztalhattuk már a szerződések szellemével ellentétes lépések hazánk számára kedvezőtlen hatásait. **Hazánk az EU védelmi politikáját alkalmazva, elsősorban Ukrajna és Oroszország felől számolhat válaszlépésekkel**. Erre példa csatlakozásunkat követően az az orosz intézkedés, mely egészségügyi, minőségi megfontolásokra hivatkozva, előírta a magyar húsfeldolgozók ellenőrzését, így korlátozva a kivitelünket.

A csatlakozók EU-tagként élvezhetik a harmadik országok felől érkező import elleni hatékony EU-s importvédelmi politika kedvező hatását. Az EU erős érdekérvényesítő képessége, az EU-ból érkező támogatások versenyképességet növelő hatásával kiegészülve, biztosítja majd a harmadik országok felé irányuló kivitelünk bővítésének a lehetőségét. Csatlakozásunkkal a fő problémát az EU-val egyenlő feltételek megjelenése jelenti bel- s külpiacainkon (intra és extra piacokon) egyaránt, mely feltételek drámaian körvonalazzák mozgásterünk határait és kirajzolják versenyképességünk gyenge pontjait külpiacainkon versenytársainkhoz, a többi EU-taghoz képest.

A harmadik országok agrárexportunkból 33%-kal részesednek, a 2007-ben várhatóan csatlakozó országok nélkül ez a részesedés 23% csupán. A 16. ábrán látható, hogy a harmadik országokkal folytatott kereskedelmünk egyenlege mérsékelten csökken. Ezt az EU-s lehetőségek kihasználásával mielőbb javítani kell, annak érdekében, hogy azt az egyenlegromlást, amit a 2007-tel taggá váló volt CEFTA országok harmadik országokkal folytatott kereskedelmünkben betöltött egyenlegjavító szerepének kiesése okoz, azt a többi harmadik országgal folytatott kereskedelmünk egyenlegjavulása kompenzálja 2007 után.

²⁵ E fejezethez kapcsolódó fontosabb forrásként az AKI, ARH, KSH a CESTAT adatbázisait használtam.

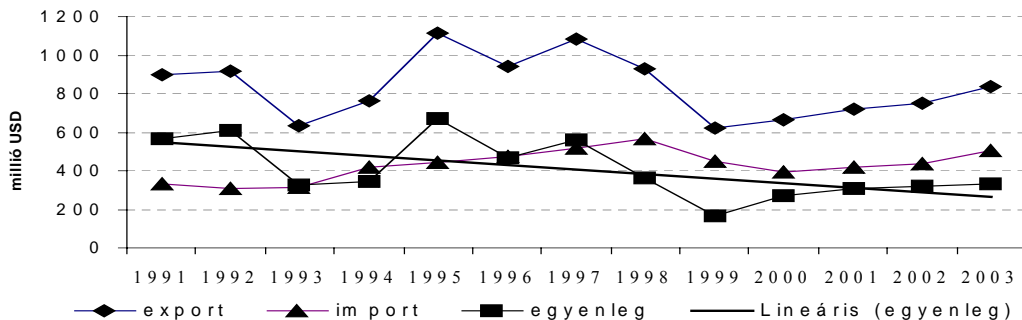

16. ábra

Magyarország harmadik országokkal folytatott agrárkereskedelme (a csatlakozásból kimaradt 3 CEFTA ország is), millió USD, 1991-2003

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

A 16-17. ábrán látható: a csatlakozásból kimaradt országokkal folytatott kereskedelmünk egyenlege jelentősen hozzájárul a harmadik országokkal folytatott kereskedelmünk egyenlegének javításához.

17. ábra

Magyarország harmadik országokkal folytatott agrárkereskedelme (a csatlakozásból kimaradt 3 CEFTA ország nélkül), millió USD

Forrás: KSH és AKII adatbázis alapján saját számítás, 2005

Csatlakozásunkkal számolni kell a harmadik országokba (elsősorban Oroszországba) irányuló exportunk növelésének szükségességével (Boór, 2004). Hogy mely termékekre koncentrálhatunk, arra utal, hogy a volt KGST országok különösen a gabona-, hús-, zöldség-gyümölcsértékesítésből részesednek nagyobb volumenben, míg az EU-felé a feldolgozott és minőségi árukkal van nagyobb értékesítési esélyünk (Németi, 2003). Az e fejezetben feldolgozott témával foglalkozott még például Kartali (2002), Boór (2004), König - Major (2004), Deák (2000), Juhász - König (2003) és az OECD (2002) publikációja is.

5.6. A CSATLAKOZÁSSAL VÁLTOZÓ FORGALOM

Az EU-15-el folytatott kereskedelmünk irányzatai – az aggasztóan egyre növekvő behozatalunk, és ugyanakkor a pozitív egyenlegünk – megmutatták, hogy versenyképességben lemaradásunk jelentős az EU-15-tel szemben, de az elmúlt tíz év alapján mégsem kellene aggódnunk amiatt, hogy 2004-után az EU-15-ből származó import elárasztja hazánkat. Sajnos, abban még kevésbé bízhatunk, hogy a 2002-es megállapodás után szinte teljesen szabaddá vált (a csatlakozás előtt **97%-ig vámmentes**) **exportunk** meredeken emelkedni fog a csatlakozás után. **Ezt a termékszerkezetben, struktúrában stabil, merev, időben s térben – fő piacok felé – koncentrált, az egyes piacok változásának erősen kitett exportszerkezet kétségessé teszi.**

Az importnövekedésben meglevő potenciál a csatlakozásunkkal egyértelművé válik, mert a 2002-es megállapodással is **importunknak csak 85%-a lett vámmentes, az így megmaradó 15%-ot** (a 2004 után kínálkozó lehetőséget) az EU, rugalmasabb, versenyképesebb, alkalmazkodóképesebb hátterével jobban ki tudja használni. Valójában mitől félünk a EU csatlakozást követően? Attól, hogy az **EU-15 importja elárasztja a hazai piacot!?** Mivel az EU-ból érkező import 50%-kal részesedik összes importunkból, és az EU-s **importnak már 85%-a vámmentes** volt a csatlakozás előtt, ezért **összes behozatalunk 7,5% + mintegy 2%-a** (a többi csatlakozóval együtt) van kitéve a teljes liberalizációt követő váratlan növekedésnek (igaz, csak sejteni lehet, hogy a **mintegy 10% mekkora növekedési lehetőséget hordoz**). Lehet, hogy a 7,5% – és a korlátok lebomlásával tovább növekvő néhány százalékos részesedés – néhány ágazatot 100%-ban súlyt majd. A félelem „csak” egyes piaci szereplők, egyes ágazatok képviselői számára indokolt. A hirtelen megnövekvő **importtól** való félelmünket csökkentheti az **egyszerre 10 csatlakozó ország**, mert pl. a Németország felől érkező importfenyegetettségünket a hazánk és Németország között fekvő „**puffer-országok**” mérséklik. Régi kereskedelmi partnereink 2004-es csatlakozása biztosítja kivitelünk kiegyenlített folytatásának lehetőségét.

Az elmúlt időszak tendenciái alapján, az EU-ba irányuló **exportunk** már 2002-ben szinte 100%-os liberalizáltságából kiindulva, **határozott növekedésre** (merevsége, rugalmatlansága miatt) **képtelen, kényszerpályán mozgó exportunk** helyzetét látva, rövid távon **nem számíthatunk áttörésre kivitelünkben a csatlakozást követően sem.** Rugalmas, jobban alkalmazkodó importunk (melynek 2002-es 85%-os liberalizáltsága csak csatlakozásunkkal tűnt el teljesen) növekedésben minden bizonnyal felülmúlja az exportot. Ezt a **2004-es forgalom** is

megerősíti: összes agrárkivitelünk 18%-kal nőtt, a behozatal 40%-kal emelkedett. **A Németországból, Hollandiából, Dániából érkező importunk duplájára nőtt 2004-ben.** Ezek alapján a régióban egyedül álló, régóta stabil **pozitív egyenlegünk még drasztikusan változhat 2004 után.**

Ha az EU-s támogatások nagy részét elnyerjük pályázatainkkal, akkor számolhatunk versenyképességünk javulásával (a kivitelünk erősödése s az import növekedése mellett). Sajnos a krónikus **tőkehiány**, a **hatékonysági problémák** és az EU-ra való felkészültségünk mértéke még markánsan befolyásolja a támogatásokhoz való hozzájutást, a támogatások hatékony felhasználását, és ezeken keresztül kivitelünk alakulását. EU-csatlakozásunkkal megvalósult a szabad kereskedelem, ami bár elvileg egyenlő esélyeken alapul, de **még ha megkapnánk minden** – a tagokat megillető – **támogatást**, még akkor is, hazánk és az EU között feszülő **versenyképességi aszimmetria gátat szabna agrárkereskedelmünk prosperálásának**, immár belső piacunkon, az EU piacán. Ezt a csatlakozás utáni kereskedelmi folyamatok is megerősítik.

A 2004-es csatlakozás hatása kereskedelmünkre

2004-ben agrárexportunk 18%-kal emelkedett, míg az importunk 40%-kal nőtt 2003-hoz képest. A Németországból, Hollandiából, Dániából érkező importunk duplájára nőtt 2004-ben. Ezek alapján a régióban egyedül álló, régóta stabil **pozitív egyenlegünk még drasztikusan változhat 2004 után.** Lengyelországgal, Szlovákiával és Csehországgal folytatott **kereskedelmünk egyenlege negatívvá**, illetve nullszaldóssá vált. 2004-ben felerősödött az a tendencia, miszerint agrárexportunk az előző évekhez képest alig változik, agrárimportunk pedig továbbra is gyors ütemben nő.

A 2004-es forgalom előzetes adatai szerint 2003-hoz képest az EU-15-be irányuló **kivitelünk** 170 millió euróval, 14%-kal emelkedett 1393 millió euróra, ez az újonnan csatlakozottak felé 58 millió eurós, 17%-os 395 millió euróra való növekedést jelentett. **Az EU-15 felé jobban nőtt kivitelünk.** Az importunk az EU-15 felől 35%-kal, 270 millió euróval emelkedett 1038 millió euróra, míg az új tagok felől 112 millió eurós, 49%-os volt a 341 millióra való importbővülés. Az új csatlakozók felőli importnövekedésünk kevésbé marad el, a régi tagoktól, az exporterősödésünkhöz képest. Így **egyenlegünk az új tagokkal relatíve jobban csökkent, mint a régi tagokkal.** Egyenlegünk az EU-15-el 22%-kal, 445 millió euróval csökkent 355-re, míg az újakkal 50%-kal csökkent 54 millió euróra. (*Forrás: KSH, 2005.*)

A 2004-re rendelkezésre álló forgalmi adatok alapján azonban a **rövid intervallum miatt** nem dönthető el, hogy **tendenciáról van-e szó**

vagy eseti jelenséggel állunk szemben. Nem lehet meghatározni az export-import változásának az igazi okát: árualap hiánya (export esetében), vagy a csatlakozással a vámkorlátok alól liberalizált termékek (import esetében) okozzák-e a folyamatokat.

EU-csatlakozásunk óta jelentősen javult a velünk együtt csatlakozott országok (különösen Lengyelország) agrárkereskedelmi egyenlege. Az exportnövekedéshez hozzájárulhattak a következők tényezők is²⁶:

- A lengyel agrárpolitika talán kevésbé követte azt a termelők számára félrevezető irányvonalat, mely Magyarországon érvényesült több termék esetében az **agrártámogatások magas-szinten való tartásával**, mivel ez hazánkban megtévesztette a termelőket, s nem készítette fel őket a várható versenyviszonyokra. Ennek következtében rögzülhetett a kevésbé versenyképes piaci struktúra (s a viszonylag magas árak), melynek hatásaként például a tejágazat igen „zaklatottan” élte meg a csatlakozást. Így az EU-csatlakozás csökkenő árakat (árkiegyenlítődést), értékesítési nehézségeket, s növekvő elégedetlenséget okoz (okozott).
- Lengyelországban az elaprózott kisgazdaságok, (kézimunka-, s élők munkai igényes) **termelési rendszerek** östermelői formában működve, adókedvezményeket élvezve alacsonyabb árakkal tudnak megjelenni. Ez az előny a közeljövőben várhatóan csökken, ahogy az EU és a magyar árszinthez is közelednek majd a lengyel árak.
- Az agráriumba és az infrastruktúrába érkező **külföldi befektetések** szintén javítják a versenyképességet Lengyelországban is. A vállalkozóbarát gazdasági környezet az adórendszeren, adókedvezményeken keresztül szintén érezteti jótékony hatását a versenyképesség javulására (például Szlovákiában).
- A **közösségi marketing** és az exportáló cégek felkészültségének nem elégséges szintje szintén hozzájárulhat hazánk szerényebb teljesítményéhez.
- Az árversenyképes pozíció megerősítését szolgálja a nemzetközi **kiskereskedelmi láncok rugalmas beszerzési politikája**, mely egyértelműen a versenyképes termékek forgalmazását favorizálja.

Azt, hogy nem láttuk előre a velünk együtt csatlakozók előretörését, és így hazánk relatív versenyképességének romlását, nem lehet felróni, hiszen nemcsak hazánkat és az EU-t lepte meg ez az egyenlegjavulás, de még az érintett országok – így Lengyelország – kutatóit is.

Sajnos, azonban még így a csatlakozást követően, utólag azonosított, fent felsorolt okok sem adnak egyértelmű magyarázatot a velünk együtt csatlakozók hazánkhoz képest sokkal jobb kereskedelmi teljesítményére.

²⁶ E témához a saját kutatás mellett *Kartali, Kürti és Wagner* 2005-ös elemzése is alapanyagul szolgált.

5.7. AGRÁRKERESKEDELMÜNKET ALAKÍTÓ EGYÉB TÉNYEZŐK

Bár a kereskedelmi forgalom eddigi elemzése is fontos jelenségeket tárt fel, és bár a kereskedelem maga is tükrözi az ebben a fejezetben kiemelt úgymond egyéb tényezők alakulását (és ez fordítva is igaz), a tisztánlátást szolgálja a **kereskedelmet befolyásoló egyéb tényezők vizsgálata is**. A **kereskedelmi megállapodások** „átkötő fejezetként” való elhelyezése azért is indokolt, mert így **hidat képez az első rész inkább makrogazdasági, és a második rész inkább mikroökonómiai elemzései között**.

Az egyéb **befolyásoló tényezők sorrendjének felállításakor több szempontnak kellett érvényesülnie**. Bár a keresletet, mint **fő forgalom-meghatározó tényezőt** logikailag, tartalmilag az első helyen kellene szerepeltetni, ugyanakkor a formai okok és a jobb olvashatóság, az egyik gondolati egységből (fejezetből) a másikba való átmenet fokozatosságának a megteremtése érdekében a kereskedelmi fejezet után a kereskedelmi megállapodások elemzése következik, s csak ezután térek később a kereslet taglalására.

Így az egyéb vizsgált tényezők sorrendje a következőképpen alakult: a kereskedelmi megállapodások, az exporttámogatások és vámok, a közvetítő kereskedelem, a kereslet és érintőlegesen a kínálat alakulásának vizsgálata, majd a fő tényezők értékelése következett.²⁷

²⁷ További szempontokat adtak a kereskedelem alakulásának vizsgálatához a 2003-ban és 2004-ben az Agrárgazdasági Kutató Intézetben megjelentetett tanulmányok is, melyek a csatlakozás főbb agrárágazatokra gyakorolt hatásait elemezték fő termékekre, illetve fő piacokra vonatkozóan. Az elemzett ágazatokat és az ágazatonként vizsgált tényezőket az anyag és módszer fejezet részletezi.

5.7.1. A jelentősebb kereskedelmi megállapodások²⁸

Az Unió agrár export/import arányokra kedvezőtlenül hatott, hogy 1990-ben az EU a **GSP-t** (Általános Preferencia Rendszer) Magyarországra is kiterjesztette, s így Magyarország is alkalmazta a legnagyobb kedvezmény elvén felüli általános vámpreferenciákat, amelyeket az EU egyoldalúan biztosított az egyes országok számára. Addig a GSP viszonyosság-mentes (egyoldalú) beviteli kedvezményt jelentett Magyarország számára. Az EU-val **1991-ben 2000-ben és 2002-ben kötött liberalizációs megállapodásokat** részletesen elemzem a következőkben és *Juhász és Kőnig 2003-as* publikációban.

A romló export/import arányokhoz hozzájárult az 1991-es Társulási Megállapodás. Az **1991-es liberalizációs megállapodás** – az egyenlőség, a **szimmetrikus** versenyesélyeket megteremtését megcélözva – **háromszoros kedvezményt** biztosított hazánk számára, ami viszont nem tükrözte a valós viszonyokat, mert a méretbeli, fejlettségbeli lemaradásunkból fakadó **versenyképességi hátrányokat csak körülbelül húszszoros kedvezmény nyújtásával lehetett volna valóban ellensúlyozni**. A megállapodás könnyebb bejutási lehetőséget teremtett ugyan az EU piacára, azonban a megállapodás viszonyossági alapon jött létre, azaz Magyarország is nyújtott piacrajutási engedményeket, az EU-nak. Csak nehezen versenyezhattünk az EU-val a tőkeerős vállalatok, a részletes piaci információk, a termékek csomagolása, minősége, reklámja, a szervezett kereskedelmi munka, s főleg az EU agrárexportjának támogatottsága terén. A csatlakozásunkat előkészítő **Társulási Megállapodás** 1991-es aláírásától, az EU-ba irányuló kereskedelmünket vizsgálva megállapítható, hogy exportunk ingadozva csökkent, importunk határozottabban nőtt. Egyenlegünk kb. 50%-kal csökkent 2000-re 1991-hez és 1992-höz képest. A valós egyenlőtleniséget nem ellensúlyozó egyezmény ellenére mégis folyamatosan és jelentősen pozitív az egyenlegünk. Ezt, a régióban egyedülálló helyzetünket nem árt kiemelni, hiszen nemcsak a környező országok vannak tisztában vele, hanem az EU is kiemelt mutatóként kezeli hazánkkal kapcsolatban.

2000. április 14-én új liberalizációs megállapodás jött létre az Európai Unió és Magyarország között az agrár-külkereskedelem további liberalizálása céljából. Az egyezmény, 2000. július 1-én lépett életbe és 2002. június 30-ig volt érvényben. A 2000-es megállapodás eredményeként az EU-ba irányuló 1,1 milliárd dollár értékű **magyar agrárkivitel 72%-a**

²⁸ E fejezethez kapcsolódó fontosabb forrásként használtam az AKI tanulmányai, a saját publikációk, az ágazati szakértők, külügyi szakemberekkel folytatott mélyinterjúk mellett például *Balázs* (2002), *Duponcel* (1998a,b), *European Commission* (2003b), *Bácskai et al.* (1998), *Hoekman et al.* (2002) és *García-Alvarez-Coque* (2002) publikációit is.

élvezett teljes **vámmentességet**. Az EU-ból származó, **Magyarországra szállított áruk 54%-át** (410 millió dollár értékben) érintette ugyanez a kedvezmény. Az aszimmetria (72:54) abból adódik, hogy a felek **kölcsönösen a kieső vámok és megmaradó támogatások tekintetében** igyekeztek költségvetési szimmetriát kialakítani, nem pedig áruforgalmi szimmetriát. Más források szerint az új megállapodás az agrárkivitel értékét mindkét fél vonatkozásában kb. 60%-ban érintette. A **2000. évi liberalizációs megállapodást** követően az EU-ba irányuló exportunk növekedése jelentősen meghaladta az import növekedésének mértékét, így az egyenlegünk is határozottan nőtt. A **2002-es megállapodással exportunk 97%-a, Uniós importunk pedig 84%-a lett vámmentes**. Ezen felül az importunk 12%-a élvezett valamilyen kedvezményt. E Megállapodásban a vámsorok szimmetriája (vámsoronként eltérő feltételekkel) adta a kölcsönösség alapját. A 2002-es megállapodással az EU már szinte 100%-ban szabad piacot jelentett Magyarország számára, importunkban viszont a nyitás csak 2004-ben lett 100%, ez is hozzájárul a magasabb importdinamikához a csatlakozásunkat követően.

Akárcsak a 2000-es, a 2002-es liberalizációs egyezmény is három csoportba sorolta a termékeket. **Az első lista („két nullás”) a kereskedelmi korlátokkal legkevésbé terhelt lista, így a kevésbé érzékeny termékeket tartalmazta.** Itt a vámok, és a kvóták eltörlésével csak az exporttámogatásnak maradt szerény kereskedelmet szabályozó szerepe. Ezek olyan termékek voltak, amelyekre korábban 10 százaléknál alacsonyabb importvám volt érvényes. Ide tartoztak azon termékek, melyeknél az előző megállapodás miatt versenyhátrányba kerültünk: az **almásúrtmény, a méz, feldolgozott zöldség**, és különösen a **gomba** célpiacain, ahol a német, és osztrák piacon szereztek előnyt csatlakozó- és versenytársaink.

A második („négynullás” vagy double profit) listán szereplő termékekre vámkvóták keretéig kölcsönösen felszámolták az importvámokat, és egészében az export-visszatérítést. A közép-kelet európai országok kérésére ebbe a kategóriába csak azokat a termékeket sorolták, amelyeket az EU nem részesít jelentős belső piaci támogatásban, mert így érvényesül leginkább az exporttámogatások tiltásának eredménye, ez vezet az egyenlő kereskedelmi feltételek felé. Ide tartozott a **sertéshús, a baromfi, a sajt, a búza**, valamint egyes **gyümölcs- és zöldségfélések**. **2002-től a gabonafélék** (az egész 10-es HS kód: búza, árpa, rozs, zab, kukorica) és ezek **feldolgozott termékei** (HS 10, 1103 búza liszt-dara, egyéb gabonafélékre (1008) (fénymag, madáreleség), **tej származékok, élőmarha, marhahús, feldolgozott marha, maláta, melasz** került még ide.

A **harmadik listára („klasszikus lista”)** az eredeti Társulási Szerződésben meghatározott feltételekkel az előző két listán nem szereplő

termékek kerültek korlátozott számban. A vámkedvezményes kvótákon túl az exporttámogatások alkalmazása is megengedett e termékek esetében.

Az EU-ból származó mezőgazdasági és élelmiszeripari import növekedésének tényét el kell fogadni, ez a nyitott piacokkal együtt járó folyamat, ezzel a jövőben is számolni kell. Az import csökkentése nem lehet cél, exportesélyeink, exportképességünk növelésére kell koncentrálni, ezzel is javítva versenyképességünket az Európai Unióval szemben.

A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap mellett a legfontosabb szervezet a világkereskedelem szabályozásában a GATT-egyezmény és utódszervezete a **WTO** (World Trade Organisation), amelynek az **Uruguay-fordulón** hozott lépései – vagyis többek között az exportszubvenciók és az import korlátozások mérséklése – az eddigi, a világkereskedelem liberalizálását célzó próbálkozások közül a legsikeresebbnek tekinthetők. Magyarország 1973. szeptember 9-én csatlakozott a GATT-hoz és így 1995. január 1-től automatikusan a jogutód WTO tagjává vált. A rendszerváltás jelentős gazdasági és kereskedelem-liberalizációs intézkedéseket hozott magával, melynek eredményeképpen, hazánk számos bilaterális és multilaterális, illetve szabadkereskedelmi egyezmény részesévé vált, a liberalizációs folyamat fő mozgatórugója az Európai Unióhoz való csatlakozás szándéka volt. A mezőgazdasági termékek – korábban széles körben alkalmazott – **nem-vámjellegű akadályainak teljes felszámolását** írta elő az Uruguay-forduló. A vámok csökkentésével párhuzamosan hazánk 1997-ig megszüntette az importhoz kapcsolódó egyéb díjakat (pl. statisztikai illeték, importengedély illetékek). A mennyiségi korlátok kiterjedt használata mellett a mezőgazdasági termékekre vonatkozó vámtételek viszonylag alacsonyak voltak hazánkban. A WTO-egyezmény értelmében tehát vámosítani kellett az egyéb akadályokat, ami a vámszint emelkedéséhez vezetett. Ennek természetes következménye volt még a vámok kiterjesztése több termékkörre. A **WTO** előírja az **exporttámogatások fokozatos csökkentését** termékkörre és a támogatás mértékére vonatkozóan. Magyarországnak **1995. január 1-től kellett volna alkalmazni a megállapodást**. Az ország széles körben alkalmazott mezőgazdasági exporttámogatásokat, rubel és dollár viszonylatban egyaránt. Mivel azonban számos termékcsoport támogatási kulcsa titkos volt hazánkban, ezért a hiányos bázisadatok miatt olyan vállalási listát készítettünk, amely csak igen **szűk termékkört** (16 terméket) tartalmazott. **Ezen termékeken kívül nem lehetett az exportot támogatni**, és így a lista korrigálásra szorult. Néhány ország (pl. USA, Ausztrália, Argentína és Új-Zéland) hivatalos **vitarendezési** eljárást indított az ezen felüli exporttámogatások miatt, mely hosszas konzultációk után 1997. október 22-én egy megállapodáshoz vezetett. Eszerint Magyarország az **1998. január 1. és 2002. január 1. közötti időszakra felmentést (waiver)** kapott a GATT

Uruguay-fordulója során vállalt, arra vonatkozó kötelezettsége alól, hogy csupán a kötelezettségvállalási listájában szereplő, 16 specifikus termékre ad támogatást az ott meghirdetett mértékben. 2001. január 1-ig 105 - 2002. január 1-ig 78 tágon meghatározott termékkategóriát részesíthetünk exporttámogatásban. Az **1992-es számítások az 1986-1990 évek exporttámogatási adatain alapultak**. Mivel azonban a kivitel érintett termékeinek kb. csak az 50%-ára biztosították a bázisszámítás alapját képező exportkulcsokat, ezen termékek közül is a nyugati piacokra irányuló termékekre vonatkozóan, amelyeknél az exporttámogatás mértéke is alacsonyabb volt és a kivitel mennyisége is jelentősen elmaradt a keleti országokba irányuló kivitelétől, ezért a valós exporttámogatottságnak csak kisebb részét tükrözte a számítás. Ezen túlmenően súlyosbította rossz pozíciónkat az is, hogy az alapszámításban tágon (4-es HS-bontásban, ami például a 0203-sertéshús) meghatározott termékcsoportokat a WTO-felé irányuló dokumentumokban leszűkítették (8-as bontásra, pl. a HS 02031211 a friss vagy hűtött sertéshúsról vonatkozik). **E hibás vállalás** 1995-től 1997-ig, a megállapodás életbelépésétől a waiver kezdetéig az EU-felé és a harmadik országok felé irányuló kivitelünkben **okozhatott problémát**. A vállalás a 2002-es EU-s liberalizációs megállapodás után, 2002-től 2004-ig már csak az EU-kívüli térségek felé irányuló kivitelünket érinthette negatívan. 2004-től már az EU-rezsim szerint támogatjuk exportunkat. E témához felhasználtam *Orbánéval* (2005) folytatott mélyinterjú eredményeit is.

Az **uruguayi fordulót** követően folytatódtak a liberalizációs tárgyalások. A **siettle-i** (1999), a **dohai** (2001) és a **cancúni** (2003) miniszteri konferenciák sikertelenségének okát sokan a fejlődő világ összefogásában látják (*Szabó 2004*). 2004 augusztusában a **WTO** keretszerződés-tervezetet készítette az agrártárgyalások sikere, a **dohai-forduló** folytatása érdekében. Ebben az **EU vállalná, hogy felszámolja az exportösztönző eszközöket**. Ez hazánkat is érzékenyen érintené. Az EU viszonyossági alapon a partnerországok vámvédelmének a csökkentésére számít. Ha ezek az elképzelések megvalósulnak, akkor Magyarországnak is egy szerényebben támogatott exporttal, ugyanakkor kevésbé védett piaccal kell számolnia, illetve piacon kell szerepelnie a jövőben. Még sikeres WTO tárgyalások, új agrárkereskedelmi megállapodás esetén sem várható az agrárkereskedelem teljes liberalizálása (*Halmai és Elekes, 2003*).

Érdeemes összehasonlítani az **EU-val** és a **CEFTA-országokkal kötött egyezményeinket**²⁹, továbbá e vizsgálódást kiterjeszteni a **WTO megállapodásunkra** is. A **három egyezményt az alábbi pontok kötik össze**. A WTO megállapodásunk miatti exporttámogatás-leépítést sikerült

²⁹ Részletesen lásd a CEFTA országokkal foglalkozó fejezetben.

beépítenünk az EU Társulási Megállapodás 2000. évi agrárliberalizációs megállapodásába, így olyan exporttámogatás lebontást is sikerült kedvezményeként „eladnunk” az Uniónak, amelyet az új megállapodást követő másfél éven belül, 2002 január 1-től a WTO waiver lejárta után amúgy is meg kellett szüntetnünk. Így e megállapodással sikerült egyszerre a **WTO támasztotta kötelezettségeinket (waiver) is idő előtt teljesíteni.** A CEFTA és az EU Társulási megállapodás között még inkább egyértelmű a kapcsolat, hiszen a CEFTA – az eredeti szándékok szerint is – az érintett országok Társulási Szerződéseinek mintájára, az azokban megadott kedvezmények alapján készült. A három vizsgált egyezmény közül valós exportnövekedést – és egyenlegjavulást – kizárólag a CEFTA megállapodás eredményezett, az EU-megállapodás kvótáinak jobb uniós kihasználása pedig kifejezetten növekvő uniós importtal, és így egyenleg-romlással járt. A WTO egyezmény hatásai ennyire közvetlenül nem mérhetők, de az tény, hogy szűk vállalás igen korlátozta exporttermékeink versenyképességének kormányzati, pénzügyi eszközökkel való javítását. (*Kartali és Kőnig, 2001*).

Kartali és Kőnig szerint (2001) szkepticizmussal kell kezelni a különböző gazdaságpolitikai döntések hatását a tényleges piaci folyamatokra, mivel ezek gyakran igen gyengék. *Juhász, Kartali és Wagner* szerint (2002) a kereskedelmi egyezmények hatása agrárkivitelünkre igen ellentmondásos volt és számos tényező, amelytől egyértelmű pozitív hatást vártunk, nem csupán előnyeit éreztette velünk. Ezt a kereskedelmi forgalom is bizonyítja. **A liberalizációs lépések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, de még exportcsökkenéssel is jártak.** Exportunk megugrásai nem hozhatók közvetlen kapcsolatba a kereskedelempolitikai könnyítések bővítésével. Ez (is) arra utal, hogy az **agrárexport dinamikáját** alapvetően **a versenyképességi helyzet, a kereslet-kínálat viszonyai határozzák meg.** A versenyképesség elégtelenségeit a kereskedelempolitikai könnyítések csak részben – vagy egyáltalán nem – tudják kompenzálni. Bár a csatlakozás nem hat erősen a külkereskedelemre, hiszen a piaci harmonizációs folyamatok nagyrészt már lejátszódtak, mégis a csatlakozással továbbra is gyors ütemben fog nőni a behozatal (*Viszt, 2004*). Ez is arra utal, **hogy csatlakozásunkkal a liberalizáció elsősorban nem exportesélyeinket növeli, hanem import-fenyegetettségünket erősíti, így a csatlakozással megvalósuló liberalizáció kereskedelem-bővítő-hatása egyoldalú lesz.**

Az e fejezetben feldolgozott témával foglalkozott még például a *WTO* (2004), az *OECD* (2002 és 2005), az *IMF-WB* (2004), az *Agra* (2003), *Young–Abbott* (2003), *Török* (2003), az *Agra* (2004) és az *Official Journal* különböző számai, publikációi.

5.7.2. A megváltozó exporttámogatások és vámok³⁰

A vizsgálatba vont tényezők közül az exporttámogatások és a vámok változásának elemzése különösen fontos, hiszen e tényezők változásával kapcsolatban jelentkeztek leginkább a félelmek a csatlakozás előtt, s az aggodalom még ma is érezhető. Az EU-val kötött kereskedelem-liberalizációs megállapodások már a csatlakozás előtt ízelítőt adtak abból, mi vár ránk 2004 májusa után. Ezért remélhetően több ágazat esetében is a változás kereskedelmünkben nem robbanásszerű, hanem fokozatos lesz. Egyrészt azért, mert a fenti kedvezményekkel az alkalmazkodás már korábban megkezdődött, másrészt mert csak egyes termékkategóriákban várható az import bővülése. **A csatlakozásunkkal változó vámok és exporttámogatások hazánk kereskedelmére gyakorolt közvetlen hatását a 11. táblázatban szintetizáltam** (ez fontos eleme a kutatásnak, új, saját eredmények is tekinthető), mivel ennek **segítségével jól be lehet mutatni e tényezők hatását**. A következőkben kitérek néhány – a táblázat értelmezését segítő – részletre is.

A táblázatban látható, hogy a hazai exporttámogatások és külföldi kereskedelmi partnereink Magyarországgal szemben alkalmazott vámjainak változása (e kereskedelmi szabályozók helyzete, s jellege miatt) **importunk alakulását közvetlenül nem befolyásolja**, a vámok és exporttámogatások változásának hatása semleges.

Hasonló logika alapján, a hazai vámok és a külföldi kereskedelmi partnereink által alkalmazott exporttámogatások **exportunk alakulását közvetlenül nem befolyásolják**.

Az 1-es és a 2-es jelzés arra utal, hogy 2004 után a magyar exporttámogatások és a vámok már az EU-s exporttámogatásokkal és vámokkal együtt lettek vizsgálva, ezért nem a külföldi vámok és exporttámogatások közé kerültek, így ott hatásuk semlegesnek lett feltüntetve.

³⁰ E fejezet megírásánál támaszkodtam *Kartali et al.* (2004a,b): A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU csatlakozás küszöbén (I. kötet Növényi termékek, II. kötet Állati termékek) és *Juhász, Kőnig és Orbánné* (2003): Magyarország EU-csatlakozásának várható hatása a harmadik országokkal történő agrár-külkereskedelmünkre című AKI munkákra, melyek eredményeit (társzerzőként részben saját eredményeket) a dolgozat egyedi szempontjainak megfelelően, az új kutatási eredményeimmel módosítva igyekeztem felhasználni. Alapanyagként szolgáltak még az *Official Journal* különböző számain, *European Commission* (2003a), *European Commission* (2004 a,b), *Juhász-Orbánné* (2003): A vámok és az export visszatérítések várható változása az EU tagság után a harmadik országok felé irányuló magyarországi kivitelben és *Juhász-Orbánné* (2004): A vámok és az export visszatérítések várható változása az EU tagság után a harmadik országok felé irányuló magyar kivitelben II.

Az EU és a csatlakozó országok felé irányuló magyar exporttámogatások megszűnése exportlehetőségeinket gátolja, így változásuk közvetlen **hatása kivitelünk alakulására negatív**.

Az EU-val és a csatlakozó országokkal szemben alkalmazott magyar vámok megszűnése, csökkenti importvédelmünket, így változásuk közvetlen **hatása behozatalunk alakulására negatív**.

Az EU és a csatlakozó országok felől Magyarország felé érvényesített exporttámogatások megszűnése importunk növekedése ellen hat, így közvetlen **hatása** e piacok felől érkező **behozatalunk alakulására pozitív**.

Az EU és a csatlakozó országok felől a magyar kivitelre alkalmazott vámok megszűnése kivitelünk lehetőségeit bővíti, így e változás **hatása** e célpiacon irányuló **kivitelünk alakulására szintén pozitív**.

2004. után a magyar exporttámogatások megszűnése és az EU-s exporttámogatások átvétele – mivel struktúrája és a támogatott termékek köre más – a **harmadik országok felé irányuló kivitelünk alakulását kevésbé befolyásolja**.

Az EU és a csatlakozó országok felé a megszűnő hazai támogatások következtében csökkennek exportlehetőségeink. A hazai és az EU vámsorok összevetése alapján, az **exporttámogatásban** részesíthető termékekre vonatkozó **nomenklátúra** különbözősége miatt, a legtöbb terméknél nem egyértelmű, hogy az EU mennyiben támogatja a hazai termékek harmadik országokba irányuló exportját, pedig például tej- és tejtermékkivitelünk 80%-a (az összes export 40%-a) harmadik országokba irányul. Sok esetben a kedvezmények **nem fedik** le sem a jelentősebb **célországainkat**, sem **volumenhordozó exporttermékeinket**. A tejtermékeknél például az EU-s támogatások a korábbi hazai támogatásoknak – a Terméktanács becslései szerint – csak kb. a 40%-át fedezik. Ebben az esetben is további intézkedések szükségesek azért, hogy az eddig elért exportszintet a továbbiakban is tartani tudjuk.

A tej, a tejtermékek és az élőmarha, marhahús piacrajutási esélyeit elemeztem a fenti módon, a kereskedelmi tendenciák, a **vámváltozások és az exporttámogatások megváltozásának hatásai** alapján. A két ágazatra vonatkozó konkrét saját eredményeim olvashatók: *König (2004) s Kartali et al. (2004,b)* anyagában.

**A vámok és az exporttámogatások EU-csatlakozással való megváltozásának közvetlen hatása
Magyarország kereskedelmének alakulására**

		<i>partnerországaink</i>	MAGYAR KIVITEL	MAGYAR BEHOZATAL
magyar /beleértve 2004 után az EU-ból hazánkra érvényeset is/	-EXPORTTÁMOGATÁSOK	<i>EU-15</i>	<i>negatív</i>	0
		<i>csatlakozók</i>	<i>negatív</i>	0
		<i>harmadik országok</i>	(0) változó (1)	0
	-VÁMOK	<i>EU-15</i>	0	<i>negatív</i>
		<i>csatlakozók</i>	0	<i>negatív</i>
		<i>harmadik országok</i>	0	negatív (2)
külföldi	-EXPORTTÁMOGATÁSOK	<i>EU-15</i>	0	<i>pozitív</i>
		<i>csatlakozók</i>	0	<i>pozitív (?)</i>
		<i>harmadik országok</i>	0 (1)	<i>pozitív, 0, ?</i>
	-VÁMOK	<i>EU-15</i>	<i>pozitív</i>	0
		<i>csatlakozók</i>	<i>pozitív</i>	0
		<i>harmadik országok</i>	<i>negatív</i>	0 (2)
Kiegészítés: az exportban a „negatív” a kivitel csökkenésére, a „pozitív” a kivitel növekedésére utal. Az importban pedig fordítva: a „negatív” az import növekedését, a „pozitív” a csökkenését jelenti.			negatív: csökken	negatív: nő
			pozitív: nő	pozitív: csökken

Forrás: Saját eredmény (mely a Kartali et al. (2004a,b) és a Juhász, Kőnig és Orbánné (2003) publikációk készítése során s más források tanulmányozását követően született), 2005

Megjegyzés: E módszer a többi tényező vizsgálatánál is alkalmazható, például a vámok és exporttámogatások keresleti- kínálati-tényezőkkel való felcserélésével, behelyettesítésével.

Az exporttámogatások azonban csak szerény pozitív változást okoznak kivitelünkben. Kivitelünk támogatásokkal való versenyképessé tételének lehetősége az EU-15 és a csatlakozott 10 ország felé irányuló kivitelünkben megszűnik, ez csak a kívül maradt, harmadik országok felé marad szerény export-versenyképességet javító lehetőség. Tehát **szüksül a kivitelünk ösztönzését, exportunk versenyképességét javító eszköztárunk a fő piacunk (az EU-25) felé.** A változó **exporttámogatási rendszer harmadik országok felé irányuló kivitelünkre gyakorolt kedvező hatásának reményeit is több tényező mérsékli** (irodalomkutatás, mélyinterjúk alapján saját eredmények):

- Egyrészt mivel a KAP költségvetésében az egyre szigorúbb takarékosági szempontok érvényesülnek – ezt az EU legutóbbi, 2004. augusztusi WTO-vállalása is megerősítette, mely az exportösztönzők felszámolására irányul – várhatóan csökken az adható exporttámogatás mértéke.
- Másrészt az újonnan csatlakozókkal együtt már 25 országnak kell osztozkodnia az eddigi 15 országnak juttatott támogatásokon.
- **Több exporttermékünk és célországunk**, melyek eddig támogatásba részesültek, a csatlakozással nem remélhetnek támogatást, még ha azok a harmadik országokkal folytatott kereskedelmünket is érintenék.
- Az EU-s exporttámogatásra való átállás ideje ugyancsak csökkenti az igénybe vehető támogatások kihasználását.
- Az EU-s exporttámogatások állandóan változó termékstruktúrája, a támogatás összege és célpiaca bizonytalanságot okoz, így rontja a tervezhetőséget.

2004. után a magyar vámok megszűnése és az EU-s vámok átvétele importvédelmünk gyengülését okozza, így e változás a harmadik országok felől érkező behozatalunk alakulását negatívan befolyásolja, vagyis importbővülést eredményezhet. Hazánk agrár vámvédelme a hazai termelésben fontos termékkörök és az azokban jelentős exportőr harmadik országok számára a csatlakozás előtt erősebb volt, mint az Unióé, így belépés után nemcsak a többi uniós tagállam, hanem a harmadik országok felé is liberalizáltabb lesz az agrárpiacunk.

A **harmadik országok** Magyarország felé alkalmazott exporttámogatásainak és vámjainak a csatlakozásunkat követő változását és ezek behozatalunk és kivitelünk alakulására gyakorolt hatását, valamint a harmadik országok exporttámogatásaira és vámjaira vonatkozó vizsgálatokat nehezítette ezen adatok nehéz hozzáférhetősége. Ahol az EU-csatlakozás miatt változik a hazánkra vonatkozó vámelbánás, mivel általában preferenciális megállapodásokat kötöttek, ezek az egyezmények kölcsönös kedvezményeket tartalmaznak. Sok esetben kérdéses, hogy

csatlakozásunkkal partnerországaink hazánkkal szemben alkalmazott vámjai változnak-e egyáltalán.

Érdemes megvizsgálni, hogy egyik legfontosabb harmadik országbeli partnerünkkel, Romániával folytatott kereskedelmünkre, hogy hat a csatlakozás; kivitelünkre, behozatalunkra hogyan hat a vám és az exporttámogatás megváltozása. A **Romániába** irányuló **kivitelünket** érintő **vámszintek** változásának vizsgálatánál fontos megjegyezni azt, hogy **mint CEFTA tagállam** kedvezményes vámszinten vihetjük agrár termékeink egy részét a román piacra. A kiemelt termékek esetében **kedvezmények szintje kedvezőbb volt, mint az EU-val szemben érvényes vámcsökkentés. Bár Romániának a EU-val kötött csatlakozási megállapodása, kivitelünk szempontjából kedvezőtlenebb, mint a CEFTA kedvezmények voltak,** de előnyként említhető, hogy míg a CEFTA megállapodást egyoldalú vámemelésekkel rendszeresen megszegették hazánkkal szemben a tagállamok, addig ez az Európai Megállapodás esetében komolyabb nehézségekbe ütközhet, és retorziókkal járhat. Az **exporttámogatásokat** elemezve, a Romániába irányuló **gabonafélék** exportja **kedvezőbb** helyzetbe kerül a csatlakozással, valamint a gabonatartalom függvényében az állatok etetésére szolgáló készítmények támogatottsága is megnőhet. A **húsfélék** exportőreinek még a korábban megkapott exporttámogatásról is le kellett mondaniuk a csatlakozással, és vámkedvezményeket sem élveznek az uniós beszállítók Romániában, ellentétben a CEFTA-megállapodással járó vámkönnyítésekkel, tehát ebben az ágazatban a csatlakozás **csökkentheti** a forgalombővülés reményét. Az **importban** legfontosabb román termékeknél a csatlakozás **nem hoz vámváltozást**. A főbb termékek most és a jövőben is vámentesen érkeznek majd hazánkba (*Juhász, Kőnig és Orbánné, 2003*).

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy a **harmadik országokba irányuló kivitelünkben az EU export-visszatérítési rendszere a gabonafélék exportját ösztönzi, az élősertés és félsertés kivitel a csatlakozás előtti állapothoz képest várhatóan visszafogja.** A magyar hordós bor is kisebb export visszatérítésben részesül. A többi főbb exportcikkre semleges hatással lesz a csatlakozás, mert azok kivitele csatlakozás előtt sem volt és azután sincs támogatva.

A fő piacaink felé irányuló kereskedelem vizsgálatát a csatlakozással **változó vámok és exporttámogatások** elemzése csak korlátozottan segítette. A **hazai vámtarifaszámok** bár egyeznek az **EU rendszerével**, egyes termékek esetében a részletes bontásban nem lehetséges, vagy igen **nehézkés a megfeleltetés.** Ez főleg a specialitásokat is tartalmazó árucsoportokra (bor, sajt) igaz. Az **exporttámogatás célországainak köre** több esetben **nem fedi hazánk fő kereskedelmi partnerországainkat.** A forgalom és a vámok és exporttámogatások együttes elemzése realisabb képet ad.

5.7.3. A közvetítő kereskedelem szerepe kivitelünkben³¹

Először is tisztázni kell **mi is a közvetítő kereskedelem, mikor jelentkezik, mi az előnye, hátránya.** Közvetítő kereskedelemről (triangular trade) beszélünk akkor, ha a származási országból a rendeltetési országba érkező áru közvetítőn (harmadik szereplőn) keresztül ér célba, vagyis ha a származási ország nem közvetlenül a rendeltetési országgal köt szerződést (vagy a rendeltetési ország közvetlenül nem a származási országgal köt szerződést), vagy nem a rendeltetési ország a közvetlen szerződő ország. Közvetített termék az eredeti formában, átalakítás nélkül reexportált vagy reimportált termék. **2003-ban összes agrárkivitelünk 20%-a, az EU-15-be irányuló agrárkivitelünk 11%-a, a csatlakozó országokba irányuló kivitelünk közel 20%-a, míg például az Oroszországba irányuló összes agrárkivitelünk közel 70%-a közvetítő kereskedelemmel jutott el a célpiacokra.** Az egyes térségek közötti jelentős különbségnek több oka van.

A közvetítés kereskedelmünkre gyakorolt kedvező, ill. kedvezőtlen hatásáról megoszlanak a vélemények. A **közvetítő kereskedelem előnye** az, hogy ha a származási ország valamilyen ok miatt nehezen jut be egy piacra, akkor azt a közvetítés **megkönnyítheti.** A nehéz **piacrajutásnak** számos oka lehet, például az EU-ban a régi tagok közötti, stabil, kiépült kereskedelmi kapcsolatok. Megnehezíti a bejutást, ha egy ország nagy **kockázattal** rendelkezik. A kockázat mérhető a különböző minősítő szervezetek³² kimutatásai alapján. Az ország-értékelésben alkalmazott **kockázati mutatók elemzésénél fontos figyelembe venni, hogy ha nagyobb biztonságot mutatnak az adott piacon, az még nem jelent automatikus piacrajutási lehetőséget,** sőt minél nagyobb a biztonság, annál nehezebb az e piacokra való bejutás, hiszen itt még inkább számolhatunk az erős versennyel, és nemcsak a tőkeerős versenytársakkal szemben, hanem a Magyarországhoz hasonló felkészültségű résztvevők felől is. Ugyanakkor, minél rosszabb egy ország mutatója, annál kisebb az adott piacon a konkurencia, viszont a bejutás nehézségei e redukált versenyt nyújtotta előnyöket gyakran felülmúlják. Ezt mutatja hazánk kereskedelmének fő piaconkénti megoszlásának változása is a '90-es években, amikor a keleti piacok szerepének gyengülését a **fizetőképes nyugati piacok erősödése követte.**

A '90-es évek elején külkereskedelmünkben jelentősen nőtt a **közvetítő kereskedelem** aránya, különösen a közép- és kelet-európai térség irányába. A közvetítők elsősorban a nyugati konkurensaik. A közvetítő

³¹ E fejezethez kapcsolódó fontosabb források: Kartali, König, Orbánné AKI-s publikációi.

³² MÉHIB Rt, EXIMBANK, Coface, Political Risk Services. Ezekről, s a témáról részletesebben lásd *König* (2005) *Külgazdaság*.

kereskedők motivációi: finanszírozási megoldások, hitelezés, kockázatkerülés, profítnövelés, állami kedvezmények, támogatások, garanciák igénybe vétele, áru kínálat bővítése, állandó piaci jelenlét biztosítása, versenytársak kiszorítása, a vevő által kívánt ellentétel biztosítása. (*Kartali és Wagner, 2001*). Agrártermékeinket nyugaton közvetítők motivációit is befolyásolják ezek, de a leginkább az, hogy a vevő készpénz-fizetésre nem képes, a magyar fél pedig hitelezni nem igen tud. Ez a közvetítő oldaláról kockázati, illetve árelőnyt jelent, **a magyar exportőr oldaláról pedig nem eredményez** ugyan piacvesztést, de némi **árbevétel-veszteséget** igen.

Az orosz piacon például a közvetítés fontossága, különösen a jobb érdekérvényesítésben és a kockázatátvállaló szerepben jelentkezik, ami nélkül igen nehéz lenne hazánkban egyszerűen csak jelen lenni az orosz piacon. Ez indokolja a közvetítés nagy arányát (70%). Egy ilyen magas érték az EU-felé – ahol a közvetítés 2003-ban 11%-volt – már igencsak megkérdőjelezné kereskedelmünk hatékonyságát, hiszen a közvetítés magas aránya az EU-felé többek között növelné kiszolgáltatottságunkat, csökkentené érdekérvényesítő képességünket és az elérhető profitot. **A közvetítő kereskedelem hátránya,** hogy a származási ország a közvetítéssel rövidtávon jelentős haszontól esik el és hosszútávon elveszíti a piacépítést, a saját termék- és árpolitika alkalmazásának lehetőségét. A kevésbé fizetőképes, nagyobb kockázatú országokban a közvetítő kereskedelem szerepe indokolható. **A fejlettebb piacok (pl. EU) felé a közvetítés inkább versenyhátrányként fogható fel.**³³

2002-ben a magyar **sertéshúsexport** összes közvetítése 46% volt (Spanyolországba 44, Romániába 72%), fő közvetítő Franciaország és Olaszország. A **baromfi** összes közvetítése 11% (Németországba 5, Hong-Kongba 93%), fő közvetítő Németország, Ausztria. A **búza** összes közvetítése 26% (Hollandiába 80, Ausztriába 26%), fő közvetítő Svájc és Németország. A **kukorica** teljes közvetítése 59% (Spanyolországba és Belgiumba 100%), fő közvetítő Svájc és Franciaország. A **tej** összes közvetítése 20% (Japánba 100, Hollandiába 37%), fő közvetítő Belgium és az USA. A **bor** összes közvetítése 2% (Japánba 20, Hollandiába 99%), fő közvetítő USA és Oroszország. A növényolaj és olajosnövények közvetítése 40 és 60%. Jelenleg a csatlakozott országok felé nagyobb a közvetítés aránya. Piacaink fizetőképességének és agráriumunk tőkeellátottságának lassú javulásával a kockázat is csökken így a közvetítés is mérséklődhet.³⁴

³³ Részletesebben lásd például: *Rekettye, Fojtik* (2003) és *Monod* (1994).

³⁴ 2004-től az INTRASTAT-ban nem lesz követhető a közvetítő kereskedelem.

5.7.4. A kereslet alakulása³⁵

A termékek iránti **kereslet** két részből tevődik össze. Számít egyrészt a belső felhasználás (ami importnövelő hatású lehet), másrészt a termékeink iránt megnyilvánuló külföldi kereslet (ez exportnövelő lehet).³⁶

Az alábbiakban ismertetett ágazatonkénti részletes elemzés *Kartali et al.*(2004 a,b), *Popp – Hingyi* (2004) és saját kutatás alapján végeztem.

A **világpiacon a gabona kereslet** szerény erősödésére és a gabonaárak növekedésére, ezzel együtt erősen csökkenő búza- és stagnáló takarmánygabona kereskedelemre számíthatunk. Hosszabb távon a mérsékelt növekszik a kereslet. Jelenleg a búzaexportőrök kínálata fedezi az ételmezési célokra szükséges keresletet, a takarmány célú búza kínálata viszont szűkös. Az **EU**-ban megtermelt gabonamennyiség kevesebb, mint egyharmadát használják fel ételmezési célokra, stagnáló tendenciával. **Magyarországon** a cereália-fogyasztás aránya az ételmiszerfogyasztáson belül hosszú távon csökkent, csak a 90-es évek második felében kezdett ismét nőni. 2001-ben a cereáliák fogyasztása Magyarországon 95,3 kg/fő volt, ami nagyjából megegyezik az EU-tagországok átlagos értékével. A **2004-ben csatlakozó országok** gabonafogyasztása körülbelül megegyezik a termelésükkel, tehát gabonából önellátóak. A 2004 utáni gabonatermelés a kibővült EU keresletétől és a saját állattenyésztés alakulásától függ.

1990 és 2001 között a **világ** olaj- és zsírfelhasználása közel másfélszeresére emelkedett. A **növényolajok** iránti kereslet növekedett, amiből a szójaolaj és a pálmaolaj növelte részesedését elsősorban a repce- és napraforgóolaj kárára. A FAPRI előrejelzése szerint folytatódik a növényi olajok fogyasztásának növekedése, elsősorban a repceolaj, illetve a pálmaolaj, illetve kisebb mértékben a szójaolaj és a napraforgóolaj kereslete növekszik majd. A fogyasztás növekedésében a nagy népességű, mindemellett egyre nagyobb vásárlóerővel rendelkező ázsiai országoké (pl. Kína, India) a főszerep. **Magyarországon** az állati eredetű zsírok a kedveltebbek, de már egyre inkább a **növényi olajok** növelik részesedésüket a fogyasztásban. Az **EU** átlagánál a magyar 18 kg/fő körüli éves növényi zsiradékfogyasztás alacsonyabb. Várhatóan a német és belga 21-23 kg/fő fölé nem emelkedik a közeljövőben a hazai fogyasztás.

³⁵ E témával foglalkoztak többek között az USDA, a FAPRI és az IAMO (2004), *Popp - Hingyi* (2004) és *Mészáros* (2002) tanulmányai is.

³⁶ A kínálat, az árualapok esetében főként a magyar viszonyokat elemzem, a nemzetközi példákat többnyire mellőzöm, mert a túlkínálat általában minden piacra jellemző, s várható, ez a jövőben is így lesz. Egyébként a más országok kínálatát befolyásoló eszköztárunk amúgy is korlátozott, a kínálat-befolyásolás eredményessége is kérdéses, így **feladatunk a kereslet-oldali lehetőségek felkutatása**, ezek fejlesztése marad, az igények minél teljesebb kielégítése érdekében. Az önellátással foglalkozó rész utal a nemzetközi kínálat helyzetére.

A **hazai zöldség- és gyümölcsfogyasztás** még mintegy 20-25%-kal marad el az EU átlagától. A nyugat-európai piacon a konzerv és fagyasztott **zöldség és gyümölcs termékek** közül már csak néhány szegmens – például készételek – esetében beszélhetünk növekvő keresletről. A keleti és a belföldi piacokban rejlő fogyasztásnövekedési tartalékok kielégítésére pedig igen sok helyi, nyugat-európai és ázsiai versenytárs áll készenlétben. A **friss termékek** piacán a legtöbb faj esetében szintén telítődő piacokról beszélhetünk, amelyet erősít a déli félteke országainak bekapcsolódása a külkereskedelemben, szinte megszüntetve a szezonalitást. Önellátottságunk az egyre növekvő import ellenére még mindig igen magas, közel 170%-os.

A **világ borpiacán** erős és növekvő túlkínálat tapasztalható, ez különösen jellemző a fő piacunkat képező EU-ban. A **belföldi** kereslet a bor iránt hosszabb távon vizsgálva ugyancsak **csökkent**, noha a legutóbbi években ez a tendencia megfordulni látszik: szerény növekedés tapasztalható a hazai egy főre jutó borfogyasztásban.

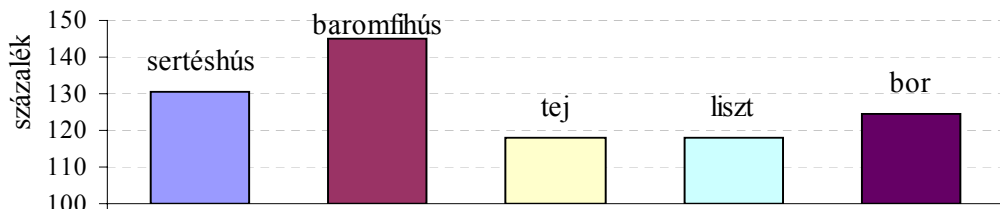
Magyarországon a **baromfihús** az egyetlen húsfajta, amelynek fogyasztása az elmúlt tíz évben csaknem töretlenül fejlődött. 1999-ban a baromfihús fogyasztás mennyisége már elérte a sertéshús fogyasztás szintjét, 2001-ben pedig 10 kilogrammal meg is haladta (34,2 kg/fő). Ez a mutató 50 százalékkal múlja felül az EU átlagos baromfihús fogyasztását. A húsfélék közül a világpiacon a baromfihús iránt a legélénkebb a kereslet, de a túlkínálat miatt az árak nyomottak. Az elkövetkező években mind a belföldi piacon, mind fő exportpiacunkon, az Unióban a **kereslet mérsékelt növekedésére** lehet számítani.

A **sertés világpiacán** némi túlkínálatot prognosztizálható. A **hazai húsfogyasztásban 1999-ig a sertésnek meghatározó szerepe volt**, de 2000-tól már a második helyen szerepel a baromfihús mögött. Az EU egy főre jutó sertéshús fogyasztása a magyarországinál jóval magasabb 43,6 kg volt 2001-ben. A sertéshús kedveltsége az elmúlt 5 évben – ellentétben a baromfival – nem emelkedett.

A **tej és tejtermékek** nemzetközi piaca bővül, de az ágazat gyenge hazai versenypozíciója miatt ez inkább importbővülést fog eredményezni, semmint exportexpanziót. Szerény emelkedést prognosztizálható a tejtermékek fogyasztása esetében, de ezt elsősorban a nemzetközi szinttől való elmaradásunk indokolhatja a **nemzetközi s a hazai fogyasztási tendenciák nem**. A hazai tejtermékfogyasztás az EU fogyasztásnak alig több mint felét éri el. A nemzetközi trendek csak a különleges tejtermékek esetében jósolnak fogyasztásnövekedést.

A keresleti-kínálati tényezők oldaláról vizsgálva a világpiacot megállapítható, hogy az egyes termékkörökben a **világpiacon általában túlkínálat tapasztalható** és csak szerény fogyasztásnövekedés várható.

Markáns eltérés az egyes termékcsoportok között csak a túlkínálat mértékéből fakad. **Kiviteli kényszerünket** jól szemlélteti a 18. ábra.

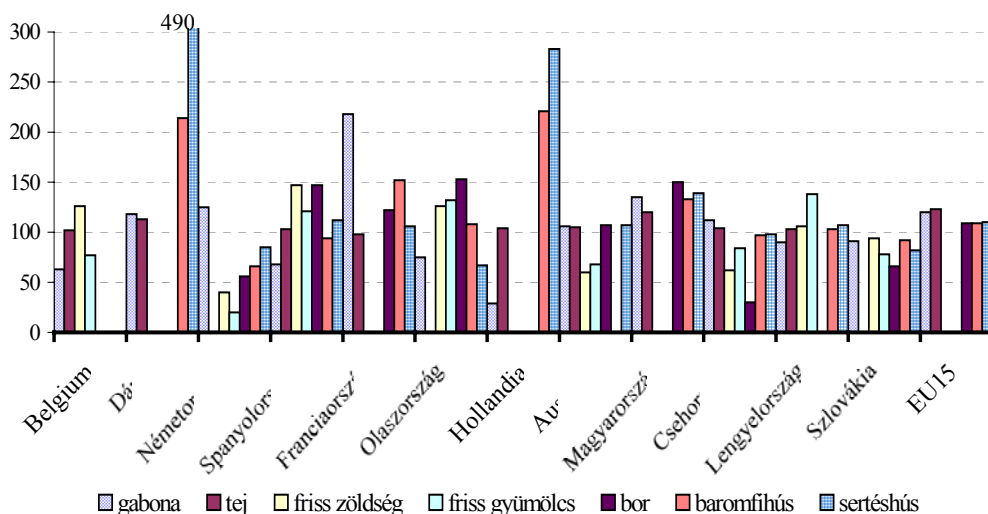

18. ábra

Az önellátottság átlagos mértéke Magyarországon 1991-2002 között, %

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás, 2003

Látható, hogy fontos ágazatok termelése jelentősen meghaladja a hazai igényeket. Az emiatt kialakuló túlzott önellátottság azért probléma, mert így egyes termékeknél Magyarország „ki van szolgáltatva” felvevőpiacainak³⁷. A magyar termékek mennyiségüknél fogva nem gyakorolhatnak érzékelhető hatást még az EU piacára, az ottani keresleti-kínálati, és ár-jövedelem viszonyokra (Bogenfürst et al. 1998), így követő pozícióból kell kiindulni, erre kell stratégiát felépíteni.

19. ábra

Egyes európai országok önellátottsága fő termékeikből, %, 2000

Forrás: CESTAT-2001 alapján saját számítás, 2004

Megjegyzés: országonként nem minden termékre állt rendelkezésre az önellátottságról információ, ezért országonként az oszlopok hiányosak!

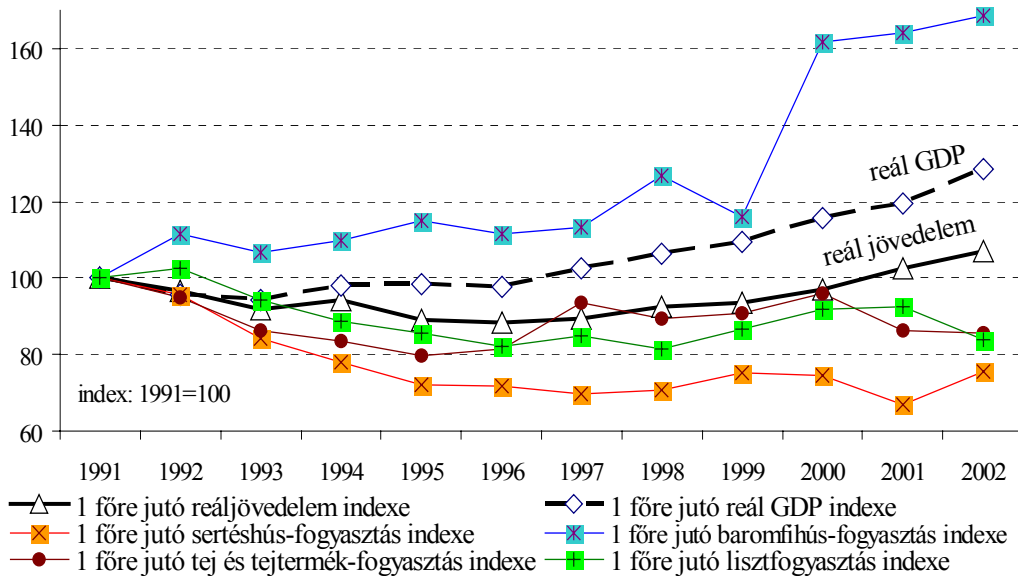
³⁷ Lásd függőségi mutató. Ez analógiát mutat az eladó-szállító-exportáló ország vevő-importáló országgal szembeni kiszolgáltatottsága (makro-szint) és a nagyméretű kiskereskedelmi láncok és beszállítók, a termelők, a feldolgozók között (mikro-szint).

Hazánkkal együtt több túlkínálatos ország (19. ábra) is EU tag lett. Éltető (2003) szerint a cseh, lengyel, szlovén cégek is értékesítési lehetőségeket találhatnak hazánkban, mert hasonló kultúrával, fogyasztói szokásokkal találkoznak.

Bár a természeti **adottságaink lehetővé tennék**, hogy az előállított termékekkel **versenyképes áron jelenhessünk meg a világpiacon**, így támogatások nélkül is felvéve a versenyt a nagy ausztrál, új-zélandi, észak és dél-amerikai szállítókkal, azonban a **naturális, a közgazdasági és a piaci tényezők ezt megghiusítják**. Csupán az tenné lehetővé, hogy felvegyük a versenyt az EU termékeivel, ha termékeink támogatottsága azonos lenne. **A magyar termékek, az eddig kialakult kereskedelmi kapcsolatok, a szállítási távolságok miatt hosszú távon az európai piacokon lehetnek versenyképesek**. Kimaradásunk a csatlakozásból azt eredményezte volna, hogy a Cairns-i csoportot alkotó liberálisnak mondott piacról hatalmas mennyiségben kikerült olcsó áruval kellett volna felvenni hazánknak a versenyt, s ezt sem volumenünk, sem áraink nem teszik esélyessé. **Célunk Európa (különösen az EU) igényeinek való megfelelés**, ezen igények kielégítése termékeinkkel, ami EU-csatlakozás nélkül aligha lenne megvalósítható. **Követő pozíciónknak megfelelően differenciálni kell** célpiacok között, figyelembe véve például az ottani termelői, fogyasztói árakat, az ökonómiai üzemméretet, a fogyasztást és egyéb versenyképességi tényezőket. A témával foglalkozott még *Udovecz* (2001) is. *Antalóczi és Sass* (2004) szerint az exportnövekedés fenntartása megkívánja a diverzifikáltabb, komplexebb termékek gyártását, illetve magasabb hozzáadott értékű termékek piaci réseibe való behatolást.

A fogyasztásunk EU-hoz való lassú konvergenciájára számíthatunk. **Az importnövekedést nem tekinthetjük kedvezőtlennek, ha ezzel a hazai fogyasztás szintje, szerkezete, minősége javul**, közeledve a fejlett országok szintjéhez. Ha az agrárgazdaság teljesítménynövekedése nem követi a nemzetgazdaság fejlődésével együtt járó életszínvonal-emelkedést, jövedelembővülést és általános fogyasztásemelkedést akkor tovább fog erősödni az a tendencia, hogy a **fogyasztók kiadásaikból relatíve egyre kevesebbet költenek élelmiszerek vásárlására**, és amit erre költenek, abból is egyre **nagyobb rész jut a választékbővítő importtermékek vásárlására**. A GDP bővüléssel növekvő vásárlóerő emelkedését, s az így bővülő fogyasztást gátolja az **iparcikkek, szolgáltatások élelmiszerekhez képest intenzívebb választékbővülése**, megújulási képessége, ami szintén korlátozza az élelmiszerek iránti igény fokozódását, az élelmiszerekre fordítható pénzmennyiséget. Ezt mutatja, hogy az **elköltött pénzmennyiség növekedéséből az élelmiszerek részesedtek legkisebb mértékben 1997 és**

2002 között.³⁸ Folyamatos innováció az élelmiszeriparban s az ezt lehetővé tevő investíció fékezheti az import-élelmiszerek és a hazai ipari, szolgáltatási termékek hazai élelmiszerek fogyasztását korlátozó hatását.

20. ábra

A GDP, a reáljövedelmek és az élelmiszerfogyasztás változása, 1991=100

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás, 2005

Bár az EU-csatlakozással növekvő reál GDP-vel számolhatunk, a **jövedelemjavulás fogyasztásnövekedésre gyakorolt kedvező hatása** még a jövedelemrugalmas, illetve ár rugalmas agrártermékek esetében is **kétséges**, hiszen bár olcsóbban jut a fogyasztó a termékhez (mert nagyobb a jövedelme vagy, mert olcsóbb a termék) a felszabaduló **elköltethető pénzmennyiségét nem az agrártermékek többletfogyasztására fordítja.**

³⁸ A háztartások összes hazai fogyasztási kiadásából legnagyobb mértékben, közel egyenlő arányban az élelmiszer, a lakásszolgáltatás (víz, villamos energia, gáz) és a közlekedés és szállítás díja részesedik, összesen 60%-kal. Míg az élelmiszerekre fordított kiadások folyóáron csak 67%-kal nőttek 1997-ről 2002-re, addig a lakásszolgáltatásoknál és a közlekedés és szállítás esetében a növekedés 74% és 130% volt. Legjobban, 241%-kal, a hírközlés kiadásai nőttek, így részesedésük az összes kiadásból 1997-ről 2002-re 2%-kal 5%-ra nőtt. Hasonló mértékben nőtt a közlekedés és szállítás részesedése, míg az élelmiszerekre fordított kiadás részesedése az összes kiadásból több mint 3%-kal csökkent. Ehhez az élelmiszerek relatíve alacsony inflációs szintje is hozzájárul.

5.7.5. A kínálat, az árualapok alakulása³⁹

A magyar agrártermelés 1988-tól kezdve drasztikusan visszaesett. A mélypontot a növénytermelésben az 1993-as év jelentette, bruttó termelése csupán 70 százaléka volt az 1990. évinek, az állattenyésztésben az 1994. év termelése volt 63 százalékos arányával a legalacsonyabb. A jelenlegi helyzet kialakulásához az is hozzájárult, hogy az 1988-90-es évektől kezdődően egy napjainkig elhúzódó tartós integrációs vákuum keletkezett, mely termelési bizonytalanságot idézett elő (Széles, 2003). Az ágazatonkénti elemzést mivel főként irodalom-feldolgozásra támaszkodik, és újszerű saját eredményt mérsékelten tartalmaz, ezért a 15. mellékletben szerepeltettem.

A változások hatására **az exportárualap a '90-es évek második felében is viszonylag szélsőségesen változott, szerkezete módosult.** Emiatt esetenként árualap-hiány alakult ki, illetve a hazai árualapok minősége, szerkezete nem volt összhangban a külpiazi igényekkel. Így gyakran a világpiazi agrárárak általánosságban is csökkenő tendenciájához viszonyítva is árveszteségeket szenvedtünk el. Míg a világ agrártermelése az 1989-1991 bázishoz képest 2002-ig 27%-kal emelkedett, addig a magyar kibocsátás 35%-kal csökkent (Kartali et al., 2005). **Agrártermelésünknel jobban csökkent a fogyasztás,** így a termelés csökkenés ellenére a korábbi **exportszintet jobbra tartottuk.** Termelésünk ingadozásai meghaladják az EU termelésének ingadozását, így ez is rontja általános piaci pozícióinkat.

Nem következett be markáns változás a nyersanyagok és feldolgozott termékek arányában, pedig attól, hogy az élelmiszeripar **közel 70%-a** időközben külföldi tulajdonba került, számos szakértő a magas feldolgozottságú és versenyképes élelmiszeripari termékek kivitelének felfutását várta. Ebből viszont az a következtetés vonható le, hogy a külföldi cégek elsősorban **piacszerzési céllal** vásárolták fel élelmiszeriparunkat, illetve itteni érdekeltségeiket **kiinduló bázisnak** szánták/szánják a kelet felé történő terjeszkedéshez (szerk. Potori és Udovecz, 2004). Importunkban a Nyugat-Európából olcsóbban beszerezhető **alapanyagok és félkész termékek** aránya nőtt a legdinamikusabban.

Csatlakozásunkkal megváltoznak a termelés feltételei, hazánk is rálép a KAP által szabott pályára. A KAP – dolgozat szempontjából fontos – **reformjai** az 1992-es, 1999-es és a 2003-as évekhez köthetőek. Ezek – a világpiazi árakhoz való közeledés jegyében – az **intézményi árak csökkentését** írták elő, s a GOFR növények termelőit, valamint a

³⁹ Az e fejezethez kapcsolódó fontosabb forrás az ágazati elemzés esetében Juhász, Kartali és Wagner 2002-es tanulmánya. Ezenkívül például az European Commission (2003), Nyárs – Papp (2002) és Borbély et al. (2000) publikáció szolgált fontos forrásként, valamint a témával foglalkozott még Tongeren – Meijl (2001), Széles (1996), Udovecz (2001), Popp – Hingyi (2004), Pouliquen (2001, 2002), Kiss (2003) és Palkovics - Csordás (2003) is.

szarvasmarha- és juhtartókat **közvetlen jövedelemtámogatásokkal kompenzálták**. Történt ez annak érdekében, hogy a más nemzetgazdasági ágakban elérhető jövedelmekhez közeledjen a termelők jövedelme is, mivel az agrárium önfinanszírozó képessége alacsony (a sertés-, a baromfi-, a zöldség-gyümölcs ágazatoknál mérsékelten jobb a helyzet). Ennek, a piaci ártól függetlenül járó támogatásnak is köszönhetően az agrárium jövedelemtermelő képessége erősen támogatásfüggő, ami meghatározza a piacrajutás esélyeit is. A kereskedelem **fejlesztésének** alapvető eszközei az agrártermékek támogatásai, melyekkel növelhető a termelő s a termék versenyképessége.

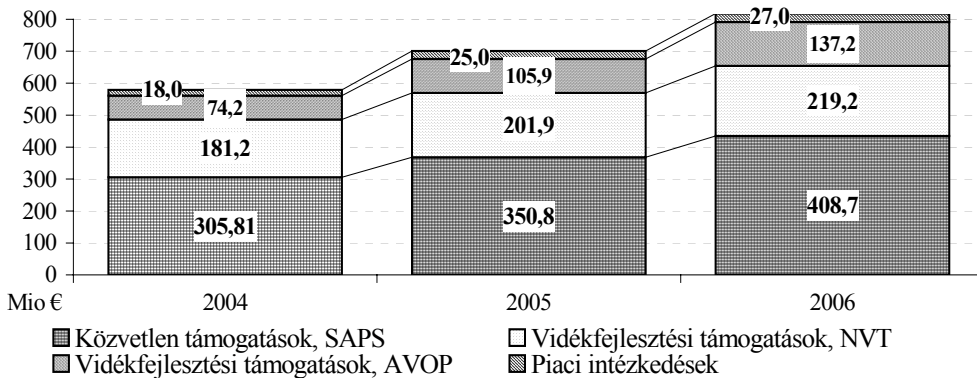
A **magyar agrárágazatoknak nyújtott állami támogatások** nominális összege az 1993. évi 52 Mrd. forintról – jelentős ingadozással – 2002-re 273 milliárd forintra emelkedett. 1993 és 2002 között a fogyasztói árak több mint 3,5-szeresükre emelkedtek. A reáláron számolt (inflációval deflált) költségvetési támogatások 1994 és 1997 között Magyarországon mintegy 50%-kal csökkentek. 1997. óta – a 2000. évi visszaesést figyelmen kívül hagyva – folyamatos a növekedés, és ma már 20%-al meghaladja a mélypontot, de így is elmarad az 1994. évi szinttől. 2002. évi árszínvonalon az **agrártámogatások mélypontját az 1997. évi támogatás jelentette, amikor a támogatás összege az előző évhez viszonyítva nominál értéken is csökkent**. Az inflációs hatásokkal és az agrárrollóval korrigálva, a 2002. évi magyar agrártámogatás összege reálértékben az 1994. évi körül alakult. (Antal et al. 2004). Tekintettel a **magyar agrártámogatási gyakorlat elégtelen voltára, remélhettük, hogy az EU támogatások növekvő mértéke kiszámíthatóbb helyzetet teremtenek** a termelni kívánó gazdák számára. Sajnos az első tapasztalatok ezt nem igazolták. A 12. táblázat megmutatja, hogyan nő a magyar támogatások mértéke az EU-ból érkező támogatásoknak köszönhetően, a többi csatlakozó országhoz képest.

12. táblázat

A strukturális alapokból és a kohéziós alapokból a csatlakozóknak nyújtott támogatások, 2004-2006 között, millió euró, 2003-as áron

	Strukturális alapok	Kohéziós alapok	összes EU kifizetés
Ciprus és Málta	76	20	1053
Csehország	1002	250	3848
Észtország	229	83	759
Magyarország	1246	298	4081
Lettország	386	149	1160
Litvánia	552	166	2056
Lengyelország	5133	1119	14826
Szlovákia	705	153	1951
Szlovénia	160	50	1177
összesen	9513	2290	33142

Forrás: Európai Bizottság,

Magyarország számára előirányzott agrárforrások (2004-2006)

21. ábra

Forrás: 583/2004/EK bizottsági rendelet, (Popp, Potori és Udovecz 2004, A közös agrárpolitika alkalmazása Magyarországon, AKII)

Az **ágazatok jövedelemhelyzete** eltérően alakul a csatlakozással megnyíló források, a növekvő támogatások miatt. Udovecz 2004 áprilisában Kerekegyházaán, Potori 2004 nyarán, Budapesten tartott gondolatébresztő előadása, irodalomkutatás és az agráriumunkban történt változások alapján a következőképpen értékeltem az egyes ágazatok esélyeit:

- A **gabonaágazatban**, a kukorica- és a búzatermelők **elfogadható nyereségre** számíthatnak az egyszerű kifizetésekből származó támogatások (SAPS) miatt. Az EU intervenciók rendszere várhatóan erős ösztönzést ad a termelőknek. Az ehhez adódó **nemzeti kiegészítés már csak „hab a tortán”**. Viszont a támogatás-kifizetésnek, az intervenciók felvásárlásnak, és betárolásnak a nehézségei gátolják ezek kihasználását.
- Az állattenyésztésben leginkább veszélyeztetettek azok a gazdák, akik vágásra szánt **broiler** csirkét tartanak. Az ágazatra nem a szórt, hanem a homogén, **koncentrált üzemstruktúra jellemző**, ennek ellenére a termelés nagy része veszélyben van, és nagymértékű **szelekcióra** lehet számítani. A telepek felújítása sem halogatható tovább.
- A **vágósertés** is veszélyben van a csatlakozással, bár az üzemi szinten jelentkező veszteség kisebb, mint a broiler esetében. A sertésállomány 50-50%-a **szétszórt kisüzemekben**, vagy hatékony, jól szervezett üzemekben van. **Fejlesztések, beruházások** szükségesek a kényszerű szelekció ellen.
- A **tejtermelők szerény nyereségre** számíthatnak, bár a **szelekció folytatódik**. A vártnál kisebb a tejimport a csatlakozott országok felől.
- A **marhahizlálók a csatlakozás nyertesei lehetnek támogatási szempontból**. A termeléstől függetlenített támogatások után „már csak” **vevőt kell találni a marhahúsra**, s ez, a kereslet oldali gyengeség az, ami az igazán nehézséget jelent a marhahizlálók számára termékeik értékesítésénél.

5.7.6. A piacrajutási esélyeket befolyásoló fő tényezők értékelése⁴⁰

A **tejágazatra vonatkozó elemzésem** (Kartali et al. 2004,b) szemléletesen mutatja be, hogy milyen módon, milyen **főbb tényezőket** vettem figyelembe dolgozatomban más ágazatok elemzése során is. Jelen eredményeim kialakításánál figyelembe vettem szerzőtársaimnak az e tanulmányban közölt kutatási eredményeit is.

A vizsgált tényezők értékelésénél felmerül a kérdés: **mikor nevezhetjük jónak a kereskedelmet befolyásoló tényezőket**. Erre a kérdésre egyszerű, egyértelmű válasz adhatok: **akkor, ha megbízhatóan, stabilan(1), nagy(2) és egyre növekvő(3) mennyiségben tudunk eladni e tényezőknek köszönhetően**. Arra azonban már nehezebb válaszolni, hogy mikor, milyen körülmények között, milyen állapotban idézik elő e tényezők a kívánt hatást.

Például az **árversenyképesség** jóságának megítélésénél nem elég, annak a kritériumnak teljesülnie, hogy magas árat tudjunk elérni. Szükséges, hogy e mellett a kereskedelem bővüljön. (Ez a célpiaci koncentrátság mértékének jóságának a megítélésénél is fontos szempont.)

A **közvetítő kereskedelem** jóságának megítélésénél nem elég figyelembe venni a közvetítés mértékét, azt is meg kell ítélni, hogy mekkora az adott ország kockázata. Lehet, hogy közvetítés nélkül el sem juthatnánk a piacra termékeinkkel (ez főleg keleti piacainkra jellemző). Általánosságban, európai piacainkon a közvetítés aránya túl magas, így a közvetítés magas értékeit negatívumként vettem figyelembe.

A **piaci, ágazati koncentráció, és a külföldi tulajdon** jóságának megítélésénél⁴¹ az elkötelezettségünk egy piac felé, az elkötelezettségünk egy ágazat felé (részeseződésük az összes kereskedelemről) csak akkor megnyugtató, **ha perspektivikus, vagyis az ágazat fejlődését szolgálja a koncentráció mértéke, a külföldi tulajdon jelenléte**. Általában akkor jó ez a tényező, ha magas, hiszen a magas külföldi tulajdonosi jelenlét, nagy ágazati koncentrációval párosulva ütőképesé teszi az ágazatot az import ellen, és a külpiacokra való kilépés esélyeit is **növeli**. **Persze, ha a külföldi tulajdonos csak piacot vásárolt, akkor céljai a belső piac védelmére korlátozódnak. Ez egy többször előforduló, jellemző jelenség.** A

⁴⁰ E fejezetben a gazdasági tényezőkről esik szó. A gazdasági megfontolások helyett bár a politika az igazán alakító erő, tényező (ezt F. Fischler is hangsúlyozta a vele készített interjú során, utalva Horvátország EU-ba való felvételére) ezt kevésbé vettem figyelembe. E fejezethez kapcsolódó fontosabb irodalom például: IMF (2004) Popp – Hingyi (2004).

⁴¹ A külföldi tulajdonról, befektetésekről és a koncentrációról lásd bővebben például Szabó (2000), Antal et al. (2005), Kartali et al. (2004 a,b) és Josling – Tangermann (1997).

koncentráció (az egyes ágazatok vállalatainak részesedése az összes árbevételből) az élelmiszeriparban közepesnek mondható: az első 5 vállalat az ágazat árbevételének az 50%-át adja. Kivétel az olajosnövények (több mint 90%) és a friss zöldség és a bor szektor, ahol átlag alattiak az értékek. Az elmúlt mintegy 5 évben a koncentráció gyengült az agráriumban, mely a nemzetközi tendenciákkal ellentétes, és gyengíti versenyhelyezetünk. **Csatlakozásunk után várhatóan a piaci szereplők száma nőni fog és a koncentráció is erősödik.** A **külföldi tulajdon** jelenléte is közepesnek mondható 57%-os részesedésével. Az olajnövényeknél és a tejágazatban ennél magasabb a százalék (100 és 79), de ennél alacsonyabb a részesedés a zöldség- és gyümölcskészítményeknél (50%), a baromfinál (32%), a sertésnél (33%), a zöldségeknél (17%) és a bornál (12%). A külföldi tulajdon hátránya, egyrészt az, hogy az ezzel együtt járó nagyobb tőkeerő segítségével lehetővé váló fejlesztések a hazai piacra koncentrálnak, ami **exportpiacaink marginalizálódásához vezet** (piacot vásároltak a külföldi befektetők), másrészt a külföldi tőke azokat a területeket célozta meg, ahol a hatékonysággal, jövedelmezőséggel amúgy is kisebb problémák voltak.

A vállalatok minőség-, ár- és reklámpolitikájának következőkben való ismertetésénél, valamint az ágazati esélyeknek a megítélésénél különösen figyelembe vettem a **mélyinterjúk** során hallottakat is.

A magyar vállalatok **minőségpolitikájában** ma nem találunk jelentős eltérést: mindegyik a hazai elvárásoknak vagy eladhatósági kritériumoknak megfelelően, kitűnőnek minősített termék előállítására törekszik. A piacon a minőség alapkövetelmény. Amiben szerény mozgásterük lehet a vállalatoknak az az **árpolitika és a reklámpolitika**.

Az **árak** kialakításánál kell azonban figyelembe venni, hogy a **fogyasztónak szerény a tűrőképessége**. A magasabb feldolgozottságú termékeknel rugalmasabban változtathatók az árak, a fogyasztó nagyobb tűrőképessége és a termék viszonylag alacsonyabb alapanyagköltsége miatt. A kevésbé feldolgozott termékeknel az alapanyagköltség magas részesedése (pl. tejnél 45%) szűkíti az árpolitika alkalmazásának mozgásterét.

A fogyasztó befolyásolhatóságát figyelembe véve a **reklámpolitika** alkalmazásában lehetne a legnagyobb mozgástere a vállalatoknak, de ebben rendelkeznek a legkevesebb lehetőséggel (különösen a nyugati cégekhez képest, mivel az igen költségigényes reklámokhoz szükséges magas tőkeellátottság itthon hiányzik). A reklámpolitika kívánja a fogyasztótól a legkevesebb áldozatot, **itt a legnagyobb a fogyasztó elfogadó-képessége, de ez a vállalatoknak már ma is jelentős terhet jelent.**

A hazai piac védelmére szánt **közösségi marketingeszközök** alkalmazása előtt érdemes figyelembe venni néhány szempontot. A csatlakozás utáni időszak tapasztalatai is azt mutatják, hogy a **nemzeti érzéstől vezérelt fogyasztás-bővülés reménye** (melyre néhány reklám

épít), mely a hazai termékek vásárlásában nyilvánul meg, nem teljesülhet, hiszen a **piac minden szereplőjében él a profitmaximalizálásra, vagy pénzmegtakarításra való törekvés**. Nemcsak a kereskedők, hanem a feldolgozók is hoznak be Magyarországra olcsó importtermékeket az új csatlakozó országokból, konkurenciát teremtve ezáltal a hazai termékeknek. A fogyasztótól sem várható el, hogy ő „tartsa el” a nem versenyképes hazai termékeket, mert ha ez történne, akkor ezáltal rögzülne a nem versenyképes termék-előállítás szerkezete, hiszen a termelők, a feldolgozók ezáltal nyert haszna gyakran csupán a termelés, a feldolgozás fenntartásra elegendő, a modernizálásra viszont kevés. A fogyasztók ilyenfajta áldozatvállalása csak csökkentené a termelők, feldolgozók versenyképességét, alkalmazkodó készségüket. Ezért óvatosan kell bánni a nemzeti érzésre való hivatkozással, ha csupán erre építve remélünk fogyasztásbővülést.

Figyelmeztető jelnek kell tekinteni az EU-ból és a velünk csatlakozó országokból 2003-ban és különösen 2004-ben jelentősen **növekvő behozatalunkat**. Csatlakozásunkkal ez egyre erősödik. Ez figyelmeztetés mind a termelőknek, mind a feldolgozóknak. A mélyinterjúk során is nyilvánvalóvá vált, s a csatlakozás tapasztalatai is megerősítik, hogy a **termelőknek** a külföldi (és hazai) tulajdonú **vállalatok üzleti racionalitás jelenthet veszélyt**, ami azzal a veszéllyel jár, hogy a termékek alapanyagát alacsonyabb áron, külföldi forrásból szerzik majd be a feldolgozók. A **feldolgozóknak** a hazai ár-érzékeny **fogyasztók** racionális döntése jelenthet valós veszélyt, amikor az olcsóbb import terméket választják.

A kiemelt ágazatokra vonatkozó, fent említett tényezők szerint **Magyarország közepes, vagy annál gyengébb versenypozícióval érkezik az EU-ba**. Ez az EU-csatlakozás során nem biztosít számunkra stabil exportexpansziós lehetőséget, sőt, **egyes ágazatoknál exportvisszaesés prognosztizálható**. Ugyanakkor egyes ágazatokban várható az **import növekedése**. Mindezek alapján **kiseb piacvesztés** is valószínű (*Kartali et al., 2004,b*).

Az elvégzett **mélyinterjúk** során nyilvánvalóvá vált, hogy a szakemberek szerint az exportban a legjelentősebb, legperspektivikusabb a Németországba irányuló zöldség- és gyümölcsszállítás, míg az importban legnagyobb növekedési lehetőségű a Németországból érkező sertés. A megkérdezettek a csatlakozásnak elsősorban a negatívumait hangsúlyozták (ezt az egyenlegünk alakulása is megerősíti).

A marketingben gyakran alkalmazott módszer a SWOT elemzés. **Az agrárium piacrajutás szempontjából való SWOT elemzését** a 13. táblázatban ismertetem.

Az agrárium SWOT elemzése a piacrajutás szempontjából

Erősség	Gyengeség
<p>Különleges, egyedi termék-minőség.</p> <p>Éghajlat, termőföld.</p> <p>Földrajzi elhelyezkedés, rövid szállítási rádiusz a környező országokba központi elhelyezkedés miatt, ugyanakkor a tengeri kikötőkhöz nincs közvetlen hozzáférésünk, ami a szállítási költségek növekedését okozza.</p> <p>Eddig kialakult, jól működő, tradicionális kereskedelmi kapcsolatok.</p>	<p>Gyenge életképességű szétaprózott kisüzemek. Túlkinálat a termelésben, feleslegek. Kihasználatlan feldolgozói kapacitások. Alacsony feldolgozottság, a fogyasztói kiszérelés hiánya.</p> <p>Termelők közötti alacsony horizontális koordináció.</p> <p>Csökkenő hazai exporttámogatás.</p> <p>Kis hazai méretek az EU vállalataihoz, s termelésükhöz képest.</p> <p>Nem versenyképes árak.</p> <p>Alacsony tőke és alkuerő.</p> <p>Leromlott műszaki-, technikai színvonal. Esetleges piaci kapcsolatok, és vevőkör.</p> <p>Marketingeszközök elhanyagolása (márkanév eredet-megjelölés, reklám).</p> <p>Piacra jutást segítő szolgáltatói háttér fejletlensége, hiánya.</p>
Lehetőség	Veszély
<p>Megnyílik a kiszámítható, nagy, fizetőképes belső EU piac.</p> <p>Az ár- és a fogyasztás lassú konvergenciája az EU szinthez.</p> <p>EU-s vámvédelem.</p> <p>EU-szabályozással terjed a következetes szabály- és törvényalkalmazás, s ezek betartása.</p> <p>Növekvő transzparencia, nemzetközi pályázatokhoz való hozzáférés.</p> <p>Lassan de javuló infrastruktúra.</p>	<p>Külpiaci nyomás, túlkinálat miatt növekvő olcsó, minőségi import. EU-ban erős túlkinálati pozíció, így nagy konkurencia, ami ugyanakkor a fogyasztóknak kedvező jelenség! Tartósan alacsony hazai fogyasztás és telített nemzetközi fogyasztási szint.</p> <p>Változó exporttámogatási rendszer, a hazai intézményrendszer fejletlensége.</p> <p>Hazai vámvédelem megszűnése.</p> <p>EU-átállással sokkoló piaci verseny, piacrombolás.</p> <p>Külföldi vállalatoknak tőkeellátottságuk révén jobbak a marketinglehetőségei.</p> <p>Nyugati vállalatok jobb kapcsolatrendszere, erősebb háttere.</p> <p>Elkésett az EU-konform intézményrendszer kiépítése, s a szakembergárda kinevelése, s a gazdák felkészítése.</p> <p>Az import választékbővítő hatása, az árversenyképességen túl is veszélyes.</p> <p>Az „integrációs vákuum” súlyosbodása.</p> <p>A közvetítés nagy aránya.</p>

Forrás: szakértői mélyinterjúk és irodalomkutatás alapján saját eredmények, 2005

A dolgozatban vizsgált fő tényezők alapján a fő ágazatok és a fő piacok lehetőségeinek átfogó értékelése érdekében figyelembe vettem egyrészt maguknak a **tényezőknek a hatását**, másrészt ezt **súlyoztam az adott piac, illetve ágazat** a többi piac illetve ágazat **kereskedelemben betöltött** (egymáshoz viszonyított) **súlyával** a minél árnyaltabb eredmény elérése érdekében. Ez látható a 14-17. táblázatokban.

14. táblázat

Egyes célpiacok hozzávetőleges részesedése az ágazatok forgalmából, 1998-2002 (2003), %

	Hazánkból származó export					Hazánkba érkező import				
	EU 15	Csatlakozott 4 CEFTAo	Kimaradt 3 CEFTA o.	Harmadik országok	összes	EU 15	Csatlakozott 4 CEFTAo	Kimaradt 3 CEFTA o.	Harmadik országok	összes
sertés	45	13	2	40	100	94	2	2	2	100
baromfi	75	3,5	3,5	18	100	95	0	0	5	100
tej	20	2	2	80	100	60	15	15	15	100
gabona	32	10	10	46	100	50	20	20	10	100
olajos növ.	70	10	10	20	100	40	15	15	30	100
zöldség-gyüm.	53	7	7	30	100	45	5	5	43	100
bor	61	10	10	17	100	97	0	0	3	100
összesen	48	13	10	29	100	44	5	11	40	100

Forrás: Food adatbázis alapján saját számítás, 2005

15. táblázat

Egyes ágazatok hozzávetőleges részesedése az egyes célpiacokkal folytatott kereskedelemből, 1998-2002 (2003), %

	Hazánkból származó export					Hazánkba érkező import				
	EU 15	Csatlakozott 4CEFTA o.	Kimaradt 3 CEFTA o.	Harmadik országok	összes	EU 15	Csatlakozott 4 CEFTA o.	Kimaradt 3 CEFTA o	Harmadik országok	összes
sertés	9	2	2	16	10	7	0,5	0,5	2	4
baromfi	19	1	1	10	12	1	0	0	0	1
tej	1	0	0	8	3	1	0	0	0	1
gabona	9	4	10	17	12	4	0,5	0,5	2	3
olajos növ.	8	1,5	1,5	8	7	11	3	3	5	8
zöldség-gyüm.	22	7	7	20	20	14	5	5	15	14
bor	4	1,5	1,5	2	3	1	0	0	0	0
összesen	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Food adatbázis alapján saját számítás, 2005

A 16. és a 17. táblázatban mutatom be a vizsgált tényezők egyes ágazatok esetében és egyes piacokkal folytatott kereskedelemre gyakorolt becült hatását. A táblázat értékeit irodalom-feldolgozás és az elemzett tényezők vizsgálata alapján határoztam meg.

16. táblázat

Egyes ágazatok piacrajutási esélyeinek értékelésénél figyelembe vett főbb tényezők hatása az egyenleg alakulására

	Ser-tés	Barom-fi	Tej	Gabo-na	Olajos-növ.	Zöldség-gyüm.	bor
Kereskedelmi forgalom	2,7	2,7	2,5	4	3	3	2
Exporttámogatás-/vámváltozások	2/2	2/3	2/2	3	3(0)/2	3/2	2/2
Közvetítő kereskedelem	2	4	4	2,5	2,5	3	4
Kereslet/fogyasztás	3	4	2	4	4	4,5	3
Kínálat/termelés	3	2	2	4	4	3	3
EU-s támogatások/jövedelmezőség	2	2	4	4	4	3,5	3
Marketingtevékenység	3,5	3,5	4	3,5	4	3,5	4
Piaci koncentráció	3	2	3,5	3	4	2,5	3,5
Külföldi tőke aránya	2	2	4	2	4	2	2
Árversenyképesség	3	3	2	4	4	3	2,5
Szakmai becslés (mélyinterjúk alapján)	2	3	2	4	4	4	3
...							
összesen	2	2,7	2,7	4	4	3	3

Forrás: saját kutatás, 2005

Megjegyzés: 1: negatív, 5: pozitív hatással jár a kereskedelem alakulására

17. táblázat

Egyes térségekre való piacrajutás esélyeinek a vizsgálatánál figyelembe vett főbb tényezők hatása az egyenleg alakulására

	EU-15	Csatlakozott 4 CEFTAo	Kimaradt 3 CEFTAo	Harmadik országok
Kereskedelmi forgalom	3,2	3	4	3,5
Exporttámogatás-/vámváltozás	3	3,5	3	3
Közvetítés	3	3	2	2
Fogyasztás	3	4	4	3
Termelés	2	2	3	3
Szakmai becslés (mélyinterjúk értékelése alapján)	3	3	3,5	3,2
...				
összesen	3	3	4	3

Forrás: saját kutatás, 2005

Megjegyzés: 1: negatív, 5: pozitív hatással jár a kereskedelem alakulására

5.8. AGRÁRKERESKEDELMÜNK VÁRHATÓ VÁLTOZÁSA (PROGNÓZISKÉSZÍTÉS)

A hosszabb időre visszatekintő **kereskedelmi tendenciákat** (s erre illesztett trendvonalat) összevetve a **vámok és az exporttámogatások** változására vonatkozó eddig ismertetett eredményekkel és **az egyéb vizsgált kereskedelem-alakító tényezőkkel meghatároztam** a magyar **agrárkereskedelem várható alakulását**. Az egyes térségek, ágazatok értékelésénél figyelembe vettem az USDA (2004), a FAPRI (2004) és az EU (2004) előrejelzéseit is. E tényezők alapján értékeltem egyes ágazatok esélyeit, 1-től 5-ig terjedő skálán. **A fő piacok - fő ágazatok mátrixa**, vagy táblázata – az agrárnyitottság és a függőségi mutató mellett – **újszerű eredménye a dolgozatnak**, ez látható a 18. táblázatban.

18. táblázat

Az agrárkereskedelmet reprezentáló fő ágazatok és piacok esélyeinek értékelése a vizsgált tényezők alapján a 2004-2007-es időszakra

	Magyarországról származó export					Magyarországra érkező import				
	EU 15	Csatlakozott 4CEFTA ország	Kimaradt 3 CEFTA ország	Harmadik országok	Összes	EU 15	Csatlakozott 4 CEFTA ország	Kimaradt 3 CEFTA ország	Harmadik országok	Összes
sertés	2	3	3	1	2,3	5	5	4	3	4,3
baromfi	3	3	3	2	2,5	4	3 (0)	3 (0)	3 (0)	3,8
tej	4	4	3	3,5	3,6	5	5	4	3	4,3
gabona	4	3	5	3	4,3	3	3	3	3	3,0
olajos növény	5	4	4	5	4,4	4	3	3	3	3,3
zöldség-gyümölcs	4	5	4	4	4,3	4	4	3	3,5	3,5
bor	4	4	3	3,5	3,5	5	4	3	3,5	3,9
összesen	3,6	3,6	3,7	3,1	3,5	4,4	3,9	3,3	3,2	3,7

Forrás: a vizsgált tényezők alapján kapott saját eredmények, 2005

Megjegyzés: 1: csökkenés, exportban gyenge, importban erős ágazati pozíció, 5: növekedés, exportban erős, importban gyenge ágazati pozíció, 3: változatlan helyzet.

(Másképp is elképzelhető a rangsor: exportban 1-5 pont: exportban csökkenés-növekedés várható, az ágazat helyzete rossz-jó. Importban 1-5 pont: az importban növekedés-csökkenés várható, az ágazat helyzete rossz-jó. 1:gyenge a hazai ágazat helyzete (exportálni nem lehet, sőt importra szorulunk termékekből), 2: erős hazai ágazat (azonkívül, hogy a hazai piacot kielégítik az ágazat termékei s így kivédhető az import, még az export is bővül).

Azért választottam ezt a relatív szubjektív **módszert** kereskedelmi esélyeink meghatározásához, mert ezzel biztosítható a **vizsgálat s az eredmény komplex jellege**. Ez kevésbé lett volna megvalósítható az

elterjedt kereskedelem-elemző módszerek/indexek alkalmazásával, mivel ezek részterületek leképezésére alkalmasak, így az adott jelenséget (annak bizonyos alkotórészét elemezve) **korlátozó jelleggel** vizsgálják. Ezt a módszert alkalmazva a valóság teljessége jobban megragadható, leírható szemben az egyes mutatók által leírt szegmensekkel. Ezt a megfontolást több az AKI-ban folytatott alkalmazott kutatás is igazolja (melyek például alapvetően mellőzik az egyébként napjainkban népszerűen használt módszereket). A módszerválasztás indokaira a 3.3. fejezetben is kitérek.

A **megfigyelt régiók** a következők: EU-15, a csatlakozott volt 4 CEFTA-ország, a csatlakozásra váró 3 „még-CEFTA” ország és a harmadik országok. Az elemzett **főbb ágazatok** az alábbiak: sertés, baromfi, tej, gabona, bor, zöldség-gyümölcs, olajnövények.

Annak érdekében, hogy a táblázatban kapott eredmények minél megbízhatóbbak, objektívebbek legyenek, meghatározásukhoz számos tényezőt figyelembe vettem (16., 17. táblázat). Az összesítést sem egyszerű számtani átlagként kaptam, hanem a szakmai beclésnél figyelembe vettem a térségek esetében az ágazatok forgalomban betöltött szerepének súlyát (az ágazat piaconként való részesedését), valamint az ágazatonkénti összesítés esetében, a térségek adott ágazatra vonatkozó forgalmának súlyát is (a piac ágazatonkénti részesedését). Lásd 14., 15. táblázat.

Előbb a 4 fő régióval folytatott összes kivitelünk alakulását becsültem meg, az ágazatok elemzése nélkül, a többi – nem ágazatra jellemző – tényező nélkül, s csak ezután, ellenőrzésként rendeltem az ágazatokhoz a jellemző értékeket. A módszer helyességére utal, hogy az így kapott értékek is azokat a célrégiókra vonatkozó tendenciákat tükrözik, melyeket korábban a nem ágazati-tényezők vizsgálata adott. Ezáltal a módszer két része vica versa erősíti egymást (az ágazatok kereskedelmének elemzése, és a fő régiók tendenciáinak a vizsgálata), és két oldalról is igazolja a kapott tendenciák helyességét.

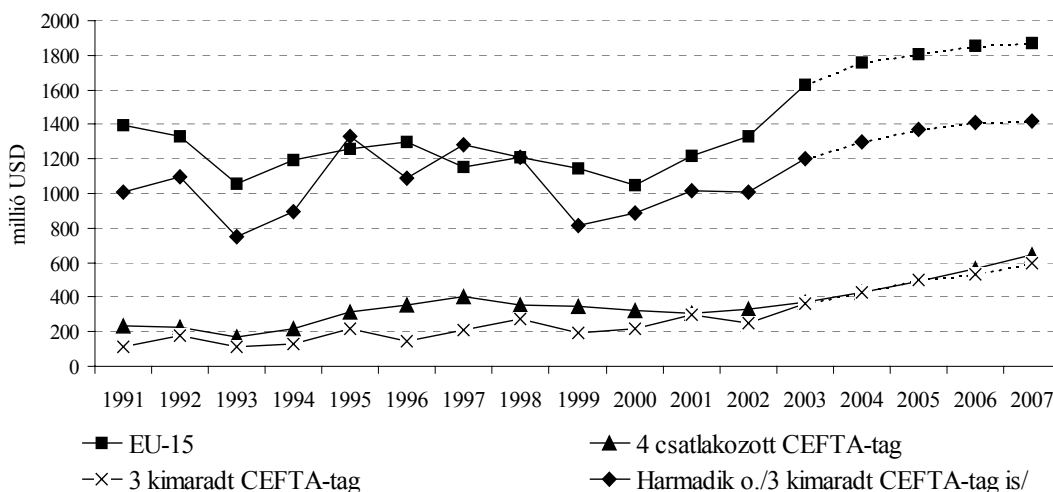
Megállapítható, hogy **exportlehetőségeink a növényi termékekre korlátozódnak, míg az importnövekedés elsősorban az állati termékeket érinti**. Ez különösen annak fényében elkeserítő, hogy kivitelünkben igen jelentős részt képviselnek az állati termékek. Az állati termékek behozatalának növekedése, és az amúgy is romló hazai állattartási feltételek a hazai állatállomány további csökkenését eredményezheti, ez pedig az importban legjelentősebb állati takarmány mérséklődésével járhat.

Kivitelben a csatlakozásból kimaradt 3 ország felé nyílik lehetőségünk, míg importunk az EU-15 felől erősödik leginkább (ezt a 2004-es kereskedelmi forgalom adatai is megerősítik).

Az eddig leírt vizsgálatok alapján kapott eredményeket grafikonon is ábrázoltam, így sokkal szemléletesebben lehet bemutatni agrárkereskedelmünk eddigi változását, és azt, hogy mi várható az EU-

csatlakozást követő néhány évben agrár-külkereskedelmünk alakulásában. A **prognóziskészítést** a kereskedelmi tendenciákra való lineáris trendfüggvény illesztésével kezdtem, majd ezt módosítottam először más kutatásokban kapott eredményekkel, majd korrigáltam a dolgozatomban figyelembe vett tényezők hatásaival. Ezekre alapoztam szakmai becslésem. Előrejelzést a **fő célpiacokra** végeztem, mert a sokkal nagyobb volumen és a változatosabb, heterogénebb összetétel miatt **kiegyenlítettebben** alakult a **forgalom**, így itt az ex post értékekből **biztosabban lehet** ex ante **eredményre** jutni, szemben az **egyes ágazatok** forgalmával, ahol az $(R^2)^{42}$ értéke **gyakran igen alacsony** volt.

Az R^2 értéke fő célpiacok esetében is gyakran alacsony volt. Importforgalmunk nagyobb stabilitást mutat, az **exportban a CEFTA országok felé irányuló kivitelünk a stabilabb, különösen a csatlakozásból kimaradt 3 ország esetében, ahol R^2 0,7-et ért el.**

22. ábra

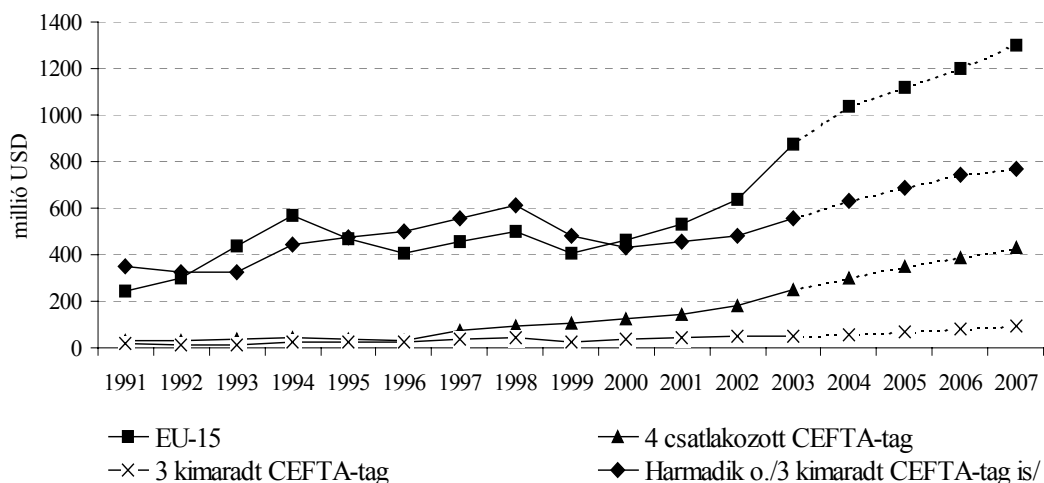
Magyarország agrárkivitelének alakulása 1991-2007 között, millió USD

Forrás: saját eredmények, 2005

Legnagyobb exportnövekedés a csatlakozásból kimaradt 3 ország (elsősorban Románia) felé várható, míg az EU felé irányuló kivitelünk növekedése mérséklődik majd.

Az import várhatóan az EU-15 és a 4 csatlakozott ország felől erősödik majd leginkább. Míg a három csatlakozásból kimaradt ország felől nem várható jelentős változás behozatalunkban.

⁴² R^2 : a Pearson-féle szorzatmomentum korrelációs együtthatójának négyzetét adja. (Microsoft Excel 2002, Súgó). Ez a forgalom stabilitását mutatja: a forgalom annál kiegyenlítettebb, annál stabilabb, minél jobban megközelíti R^2 értéke az 1-et.

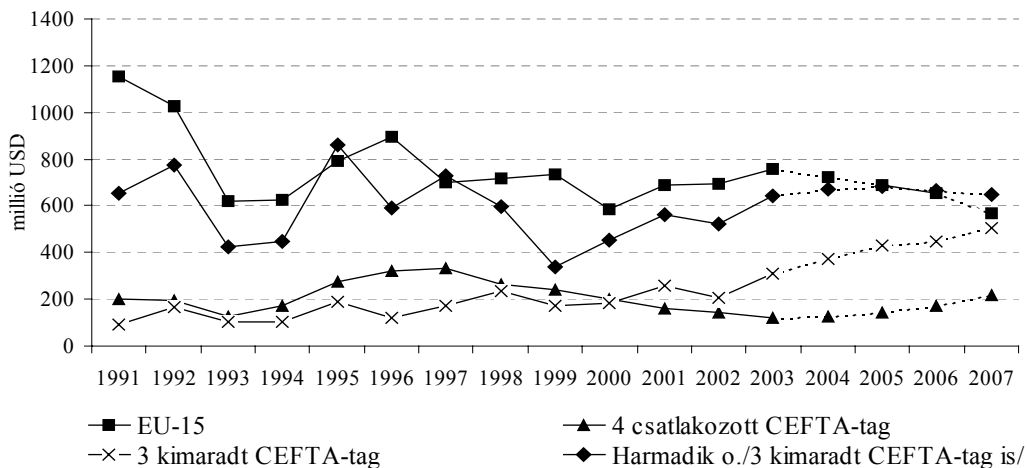

23. ábra

Magyarország agrárbehozatala 1991-2007 között, millió USD

Forrás: saját eredmények, 2005

A fenti két grafikon eredőjeként megkapjuk az egyenleg várható alakulását. E szerint a 4 csatlakozott országgal, ahogy az EU-15-el is romlik majd egyenlegünk, amit a harmadik országokkal és különösen a csatlakozásból kimaradt országokkal folytatott agrárkereskedelmünk egyenlegének pozitív alakulása kompenzál majd szerényen.

24. ábra

Magyarország agráregyenlege 1991-2007 között, millió USD

Forrás: saját eredmények, 2005

Agrárkereskedelmünk fejlesztésének lehetőségei és korlátai az alábbi csoportosításban foglalhatóak össze

1. Lehetőséget látunk kivitelünk bővítésére a következő

- országcsoporthoz felé: a csatlakozásból **kimaradt 3 ország,**
- termékcsoportok esetén: **olajsnövény, zöldség-gyümölcs, gabona,**
- országok felé irányuló exportunkban adott termékek esetén: **Romániába a gabona,**
- termékcsoport kivitelében adott országok esetén: **zöldség-gyümölcs Németországba.**

Legperspektivikusabb (viszonylag legnagyobb növekedést elérő, legnagyobb részesedést felmutató, legtöbb árbevételt termelő) a **Németországba irányuló zöldség- és gyümölcskivitelünk.**

2. Az import intenzíven növekedhet a következő

- országcsoporthoz felől: **EU-15 és a csatlakozó 4 volt CEFTA ország,**
- termékcsoportok esetén: **sertés,**
- ország felől érkező importunkban, adott termék esetén: **Németországból sertéshús,**
- termék importjában adott ország esetén: **sertéshús Németországból.**

Leginkább aggasztó (viszonylag legnagyobb növekedést elérő, legnagyobb részesedést felmutató, legtöbb árbevételt termelő) a **Németországból érkező sertés behozatalunk.**

6. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az EU-felől hazánk irányába megnyilvánuló **többszemléletet** általában **mérsékelni** kell érdekeink hatékonyabb érvényesítése érdekében. Ahhoz, hogy hazánk megítélését hatékonyan befolyásoljuk szükséges **érdekképviselőtünk, agrárdiplomáciánk erősítése**. Az uniós döntéshozatali rendszerben a **stratégiai együttműködések**, a szövetségesek megtalálása **pontosabb helyzetértékelést**, s célmeghatározást feltételez, melyhez a hazai kutatások hathatós segítséget, biztos alapot teremtenek. Ezért a **kutató-intézeteket, az egyetemeket** folyamatosan **fejleszteni kell**. Az agrárszakemberek, agrárszervezetek számára elengedhetetlen a megfelelő **információáramlás** biztosítása, a szakszerű tájékoztatás, melynek feladata a szakmai szervezetekre, minisztériumokra hárul.

Az **INTRASTAT bevezetésével megszűnik a közvetítő kereskedem követhetősége az EU-n belül és a harmadik országokkal folytatott kereskedelmünk megbízhatósága is gyengül**. Ez mind a fogyasztók, mint a kereskedők számára probléma. A **nyomon-követhetőség erősítésével, a harmadik országok felől érkező import-közvetítés rögzítésének** a fejlesztésével e hátrányok mérsékelhetőek valamelyest.

EU-csatlakozásunkkal **nő célpiacaink koncentrálttsága**, ami bár általában kedvezőtlen jelenség, az EU azonban valószínűleg biztosabb piacot jelent, mint egy bármennyire is heterogén piacszerkezet. Ettől függetlenül, EU-s kapcsolataink mellett **fontos, hogy keleti kapcsolatainkat is fejlesszük**, melyhez stabil alapot biztosítanak kereskedelmi hagyományaink. **A magyar termékek hosszú távon az európai piacokon lehetnek versenyképesek**, az eddig kialakult kereskedelmi kapcsolatok és a szállítási távolságok miatt is. Mivel a **termékeink mennyiségüknél fogva** nem gyakorolhatnak érzékelhető hatást az EU piacára, így **követő pozíciókból kell kiindulni**, erre kell stratégiát felépíteni. Ennek megfelelően (a túlkínálatos piacaink, a kis termékmennyiségeink, a közgazdasági és piaci versenyképességi hiányosságaink miatt) **differenciálni kell** célpiacok és fő termékek között.

A vizsgált időszak tendenciái alapján, az **EU-ba** irányuló **exportunk** már 2002-ben szinte 100%-os liberalizáltságából kiindulva, **merevsége, rugalmatlansága** (termékszerkezetben, struktúrában stabil, merev, időben s térben – fő piacok felé – koncentrált, az egyes piacok változásának erősen kitett exportszerkezet) miatt **kényszerpályán mozgó exportunk** helyzetét látva, rövid távon **nem számíthatunk áttörésre kivitelünkben a csatlakozást követően sem**. Rugalmas, jobban alkalmazkodó **importunk**, (melynek 2002-es 85%-os liberalizáltsága csak csatlakozásunkkal tűnt el teljesen) növekedésben minden bizonnyal **felülmúlja az exportot**. Ezt a

2004-es forgalom is megerősíti: összes agrárkivitelünk 18%-kal nőtt, a behozatal 40%-kal emelkedett. A **Németországból, Hollandiából, Dániából érkező importunk duplájára nőtt 2004-ben.** Ezek alapján a régióban egyedül álló, régóta stabil, **pozitív egyenlegünk még drasztikusan változhat 2004 után.**

Versenyképességünket az elsőkörös csatlakozó országokkal mutatja, hogy egyedül nekünk jelentősen pozitív az egyenlegünk az EU felé, viszont míg hazánk pozitív egyenlege tulajdonképpen stagnál, addig a térség negatív egyenlege javuló: 1996 óta felére csökkent a negatívum. Különösen Lengyelország javította Uniós egyenlegét 2003-tól. **Főként Lengyelország s Csehország esetében aggódhatunk a már most is magas s egyre növekvő EU-s jelenlét nyomán erősödő verseny miatt.**

A 2004 után velünk együtt csatlakozó országok nem javítanak kereskedelmi egyenlegünkön, hiszen e régióval folytatott kereskedelmünk egyenlege csökkenő tendenciájú, elsősorban a Lengyelországgal folytatott kereskedelmi egyenlegünk aktívumának jelentős csökkenése miatt, ami nem hazánk Lengyelországba irányuló kivitelének csökkenésének, hanem a **Lengyelországból érkező importunk emelkedésének a következménye.**

A 2007-ben várhatóan csatlakozó országokkal folytatott kereskedelmünk erőteljesen javuló pozitív egyenlege felhívja a figyelmet az e térséggel folytatott kereskedelmünk fejlesztésének a szükségességére, fontosságára. A CEFTA-7 országával folytatott kereskedelmi egyenlegünk pozitív trendje elsősorban **a Romániával folytatott kereskedelmünk pozitívumának** köszönhető. Így **agrárkereskedelmünk szempontjából fontos, hogy Románia mielőbb csatlakozzon az EU-hoz.**

A liberalizációs megállapodások nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Valószínű, hogy csatlakozásunkkal **a liberalizáció elsősorban nem exportesélyeinket növeli, hanem importoldali fenyegetettségünk erősíti.** Ezt az exporttámogatások és a vámok változásának várható hatásai is megerősítik.

Az exporttámogatások változása miatt az EU és a csatlakozó társaink felé gyengül az exportösztönzés lehetősége, és a harmadik országok felé sem számolhatunk javulással. 2004. után a magyar exporttámogatások megszűnése és az **EU-s exporttámogatások átvétele** – elsősorban mivel a **struktúrája és a támogatott termékek köre más** – a harmadik országok felé irányuló kivitelünk alakulását kevésbé befolyásolja.

2004. után a magyar vámok megszűntek az EU és a csatlakozók felé, az EU-s vámok átvétele importvédelmünk gyengülését okozza a harmadik országok felé is, így e változás importbővülést eredményez.

Az **EU támogatási rendszere** alapvetően eltér az eddigi hazai gyakorlattól. Az átállási időszak nemcsak az exportunkon érződik, de importunk emelkedésén is. Fontos mindenképp, a csatlakozást követő

évekre jellemző **átállási időszak kedvezőtlen hatásainak a mérséklése, az átállási időszak lerövidítése.** Minél előbb szükséges, hogy a még igénybevehető exporttámogatásoktól ne essünk el olyan **adminisztrációs késlekedések miatt**, amelynek következtében a hazai agrártermékek nem szerepelnek az EU export-visszatérítési nomenklatúrában, pedig részesülhetnének exporttámogatásokban. Fontos, hogy az egyéb támogatások kifizetése is mielőbb megtörténjen, adminisztrációs hibák minimálisra való csökkentésével. Erősebb **érdekérvényesítésre** van szükség EU-szinten, arra vonatkozóan is, hogy a **fő célpiacainkra irányuló kivitelünkben meghatározó termékek exporttámogatásban részesüljenek az EU-csatlakozás után is.** Ennek megfelelően erősíteni kell az **agrárdiplomácia ütőképességét a külpiaci-szervezetek fejlesztése révén, a szakembergárda és anyagi források növelésével.**

Exportnövelésre (bár az állati termékek vezetnek az exportban) **elsősorban a növényi termékek esetében találtam lehetőségeket (olajosnövény, zöldség-gyümölcs, gabona), míg az importnövekedés elsősorban az állati termékeket (sertés) érinti.**

A kivitel növelésére a csatlakozásból kimaradt 3 ország felé nyílik lehetőségünk (elsősorban Románia felé), míg importunk az EU-15 felől erősödik leginkább (Németország) (ezt már a 2004-es kereskedelmi forgalom adatai is megerősítik).

Legnagyobb **exportnövekedés** a csatlakozásból kimaradt 3 ország (elsősorban Románia) felé várható, míg az EU felé irányuló kivitelünk gyengül majd. Az **import** várhatóan az EU-15 és a 4 csatlakozott ország felől erősödik majd leginkább. Míg a három csatlakozásból kimaradt ország felől nem várható jelentős változás behozatalunkban. E szerint a 4 csatlakozott országgal, ahogy az EU-15-el is romlik majd **egyenlegünk**, amit a harmadik országokkal és főként a később csatlakozó országokkal folytatott agrárkereskedelmünk aktívuma kompenzál majd szerényen.

A külső piacok megerősítésének eszközeihez sorolandó a külpiaci szervezetek, a külügyi kirendeltségek, a szak-attasé hálózat bővítése, mindez annak érdekében, hogy hatékony legyen a piacépítés. **A kereskedelem liberalizációját szolgáló széleskörű tárgyalások, és megállapodások hazánk számára nem hoztak eredményt, ezért a továbbiakban a cél az, hogy alapvető versenyképességünket javítsuk.**

A termelés, a feldolgozás és az értékesítés hatékonyságának javításával elősegíthetjük termékeink árversenyképességének a javítását az importtermékekhez, vagy külpiacokon a versenytársak termékeihez képest. A hazai és a volt CEFTA piacokon különösen fontos az árversenyképesség, hiszen itt a legjelentősebb vásárlást befolyásoló tényező az ár.

A belső piac és különösen a régi EU-s piacaink megerősítésének eszközei a hazai termékek fogyasztására ösztönző népszerűsítő

marketing programok, melyek szervezésében, anyagi támogatásában továbbra is kitüntetett szerepet kell vállalnia az ágazatok mellett a **közösségi marketingnek** is. Így tompítani lehetne a versenyképes árak mellett, a drága marketinget is vállalni képes nyugati szereplők egyre növekvő szállításait. Az ágazat védelmét szolgálja a **termelők, a feldolgozók alkuerejének növelése** a hazai **kereskedelmi láncokkal** folytatott tárgyalások során. A termelők, a feldolgozók, akik helyzetüknél fogva, szorosabb hazai kötődésük miatt képviselik a hazai ágazat érdekeit, sokszor nemzetközi versenyképességüket gyengítő megállapodásokat kénytelenek kötni, ezért érdekérvényesítő képességük megizmosítása nem halogatható. Ennek eszköze lehet az **értékesítő szövetkezetek, TÉSZ-ek** támogatása.

Különös hangsúlyt kell helyezni az eddigi piacaink megtartására, ezen belül is a legnagyobb felvevő a **belső piacunk védelmére. Piacaink megtartása**, fejlesztése érdekében fontos a folyamatos fejlesztés, az **innováció**, a széles termékszerkezet kialakítása, a **választék dinamikus bővítése**, az **új termékekkel való megjelenés**. Ezzel is elejét lehet venni, hogy az importtermékek választékbővítő hatása miatt csökkenjen a hazai termékek iránti kereslet, így növekedjen az import.

Továbbra is biztosítani kell a **versenyképes termelés feltételeit**, a **piacrajutás megkönnyítését** szolgáló eszköztár bővítését és a színvonalas **kereslet feltételeinek a fenntartását**, annak érdekében, hogy Magyarország továbbra is Európa meghatározó agrárszereplője maradjon. Meg kell találni, és fejleszteni kell a **WTO-konform eszközöket** a kereskedelmi egyenleg javítása érdekében. Az **exportösztönzés és az importvédelem fejlesztése érdekében** alapvető fontosságú a **versenypozícióink javítása**, az alkuerő növelése, a **közvetítő kereskedelem visszaszorítása**.

Agrárkereskedelmünk szempontjából **fontos Románia EU-tagsága**, hiszen bár még nem EU tag, de **egyenlegünket már a Romániával folytatott kereskedelmünk egyenlege javítja leginkább**. Ennek érdekében szükséges, hogy a már az Unióban tevékenykedő szakemberek meggyorsítsák ezt a folyamatot, és amíg Románia taggá nem válik, addig is az EU intézményrendszerében végzett munkájukkal hozzájáruljanak a kereskedelmünk korábbi szintjének fenntartásához szükséges feltételek biztosításához. **Kiemelten kell kezelni zöldség- és gyümölcskivitelünket s gabonakivitelünket, s két fő célpiacunkat: Romániát és Németországot.**

Az EU-val szemben meglévő versenyképességi hátrányaink javulásával – a növekvő támogatások ellenére – csak korlátozottan számolhatunk a jövőben. Fontos, hogy az **EU támogatások mellett** ne feledkezzünk el a szükséges **fejlesztések önálló végrehajtásáról**, a nemzeti hatáskörben maradt támogatási lehetőségek maximális kihasználásáról, elkerülendő, hogy a CEFTA-ban élvezett zászlóvivő pozícióból az EU-ban sereghajtóvá degradálódjunk. Csatlakozásunk rövid távon kedvezőtlen

jelenségeket eredményezhet, hosszú távon azonban remélhetőleg a csatlakozás hozadékai válnak majd egyre kifejezettebbé. Ezért is, kereskedelemfejlesztésünk érdekében szükséges **európai piacainkon a közvetítést mielőbb visszaszorítani.**

Fő gond az importtermékekkel (a termelők és feldolgozók számára), hogy azonkívül, hogy versenyképes áron, minőségben kínálják őket, még választékbővítő funkciójuk miatt is eltérítik a hazai vásárlót a magyar terméktől. Ez ellen hatni, csak folyamatos **innovációval, termékszerkezet bővítéssel** lehet. **Folyamatos innováció az élelmiszeriparban** s az ezt lehetővé tevő beruházás, investíció **fékezheti az import-élelmiszerek és a hazai ipari, szolgáltatási termékek hazai élelmiszerek fogyasztását korlátozó hatását.** Emellett fontos a **marketing munka erősítése, a logisztika fejlesztése, az infrastrukturális beruházások folytatása.** A **fogyasztó oldaláról viszont az olcsó többnyire elfogadható minőségű importélelmiszerek inkább több előnnyel járnak, mint hátránnyal!**

Fokozottabb figyelmet kell fordítani az **importtermékek minőségére** (lásd fűszerpaprika-, zöldpaprika-botrány), amivel szerényen ellensúlyozható az import-roham. Érdemes lenne **kihasználni** a közösségi marketingszervezetnek, az AMC-nek azt a fogyasztói, társadalmi **közhangulatot** (mely politikai támogatással, s anyagi forrásokkal is párosulhatna) mely a **rossz minőségű, egészségre ártalmas importtermékekkel szemben jelentkezik.** Ezt a marketing-szempontról kedvező időszakot most lehet ütőképes reklámkampánnyal kihasználni, hangsúlyozva az **olcsó importtermékek néha egészségre is ártalmas gyenge minőségét,** hiszen ez most nyitott fülekre talál a fogyasztók széles körében. Most a fogyasztóval is el lehet fogadtatni, hogy az olcsóságnak gyakran igen súlyos „ára van”, és, hogy a hazai, gyakran védjeggyel is ellátott „minőségi” terméket nemcsak, hogy érdemes, de kell választani.

E **fogyasztói magatartás tudatosítása,** e hozzáállás „bevezetése” ilyen körülmények között sokkal gyorsabb s hatékonyabb (így a **bevezető reklámok** esetében megjelenő nagy költségek, ebben az esetben jelentősen redukálhatók is). Ezután az **emlékeztető reklámokkal** már csupán fel kell idézni a fogyasztóban azt az érzést, melyet jelenleg az átfogó reklámozással jól megalapoztunk. Ezzel nemcsak a **hazai agrárium érdekét szolgáljuk, de a fogyasztók biztonsága is növelhető** azáltal, hogy hazai terméket választanak. A bevezető reklámok esetében **szükséges biztosítani a plusz forrásokat** az AMC számára, hogy később az emlékeztető reklámok esetében már az **ágazat hozzájárulása** is elegendő legyen a megfelelő fogyasztói tudat „ébredéséhez”. Ezt példázhatja a hatékony reklámkampánnyal bevezetett magyar baromfi védjegy sikere is.

Ezen túlmenően meg kell valósítani a **nyomon-követhetőséget,** ki kell építeni a rendszerét, mely nemcsak az importvédelmet erősítheti, de

exportösztönzőként is funkcionál, s melynek fő felelőse a **Magyar Élelmiszerbiztonsági Hivatal**. E Hivatal feladatait gyarapítja a 2005 januárjában életbe lépett EU rendelet (2002/178), ami miatt indokolt, az eddig elmulasztott, de mostantól szükséges szervezeti háttér kiépítése a nyomon-követhetőség megteremtése végett.

Annak érdekében, hogy elejét vegyük a nyugati vámhatárok szabaddá válásával megnövekvő **bizonytalan eredetű termékek** korlátlan, **kontrollálatlan beáramlásának**, szükséges a jelenleg meglévő érintett **intézmények fokozott együttműködése**, így a **Fogyasztóvédelmi Főfelügyelőség**, a **Vám és Pénzügyőrség** jelenleg esetleges, szűrőpróbaszerű **ellenőrzésének rendszeressé tétele**, és a közös fellépés megszervezése. E sokszereplős feladat (**FVM, GKM, ÁNTSZ**, stb.) sikeres teljesítéséért, a komplex biztonság elérése érdekében az **FVM koordináló szerepet** is vállalhat. A megszűnő nyugati határokkal a Vámhatóságtól feladatátcsoportosítás történt a belpiaci ellenőrzést végző fogyasztóvédelemhez, a feladatnövekedéssel azonban nem járt együtt kellő forrás-átcsoportosítás, amit a növekvő feladatmennyiség indokolt volna.

A **Gazdasági és Versenyhivatalnak** a feladata a beszerzési ár alatt való értékesítés körültekintő kezelése, különösen olyan gyanús esetekben, amikor valószínűsíthető, hogy az alacsony ár rossz minőséget takar. E prioritások érvényesülésére különösen érdemes figyelni az új **Kereskedelmi törvény**, a **Versenytörvény** és a **Fogyasztóvédelmi törvény** kidolgozásánál, módosításánál, annak érdekében, hogy az irányelvek valóban számon kérhetőek legyenek, be nem tartásuk szankciókkal járjon. **Exportösztönzésben** az exporthiteleknek, exportgaranciáknak jelentős szerepe van, mely lehetőség kihasználásában az **EXIMBANK**, a **MEHIB** és az **ITDH** vállalhat jelentős szerepet.

E dolgozat témájához hasonló **kutatás folytatása** akkor lehet sikeres, ha **alkalmazkodik** az elkövetkező években **megváltozó gazdasági, politikai körülményekhez**. Így egyrészt az e kutatásban alkalmazott EU-15 és az új EU-tagok felosztása változhat (pl. az **EU nyugati, déli, keleti és északi régióira**), másrészt a **dollárban vizsgált kereskedelem helyett az euróban** való vizsgálat lesz indokolt. Mivel az eddig külkereskedelemként aposztrofált magyar-EU kapcsolatok elmozdulnak az **újfajta kereskedelmi forma** felé (mely jellemezhető ugyan hagyományos bel- és külkereskedelemként, mégis annál több és kevesebb is egyszerre), így ennek vizsgálata, lehetőségeinek **kutatása is másféle megközelítést igényel**. Lehet **tágítani a kutatást**, így megvizsgálni földrészenként, más (nemcsak agrár) termékek esetében is a kereskedelmi lehetőségeinket, hosszabb időtávú elemzés keretében, vagy lehet **szűkíteni a kutatást** rövid időszakra, adott országokra, célpiacokra, termékekre, termékfajtákra. Így a későbbi kutatások eredményeinek is felhasználója lehet: az agrár-felsővezetés (állami és üzleti szféra egyaránt), az agrár-érdekképviseletek, a kutatás és az oktatás.

7. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. A magyar **agrárkereskedelem széleskörű, 13 évet felölelő elemzése**, a **fő súlypontok meghatározása**: kereskedelmünk megoszlásának átfogó elemzése régióként (CEFTA-EU relációban is) és termékenként.
2. A kutatáshoz kiválasztott **egyedi szemléletek alkalmazása**.
 - a. Így a **kereskedelmi forgalom nem csak okozatként**, valaminek a következményeként, **hanem okként**, meghatározó tényezőként is **vizsgálható**.
 - b. A piac-orientált szemlélettel részben magyarázható a természeti adottságaink nyújtotta lehetőségek és az ezt nem tükröző kereskedelmünk teljesítménye közötti ellentét eredete is.
 - c. Az **integratív-szemlélet**: a szekunder kutatás makro- és a primer kutatás mikro-szintű eredményeit összehangolva olyan szintézist kapunk, mely átfogóbb vizsgálathoz és megbízhatóbb eredményhez vezet.
3. A **függőségi mutató bevezetésével** árnyaltabban fejezhetjük ki egy ország másik országhoz való viszonyát. Ez megmutatja egy ország másik országtól való függőségét azzal, hogy feltárja, hogy a kereskedelmi partnerek közül ki van kiszolgáltatottabb helyzetben: az az eladó ország van ilyen helyzetben, amelyik összes eladásainak nagyobb hányadát adja a vevő országnak.
4. Az agrárkereskedelem kutatásának módszertanát bővítheti az **agrárnyitottság bevezetése** is (agrárexport + agrárimport / agrár GDP) is, mely más szempontokat ad a kutatásokhoz, mint a gazdaság egészére vonatkozó nyitottság elemzése.
5. Az **exporttámogatás- és a vámváltozás kereskedelmünkre gyakorolt hatásának** jobb áttekinthetősége, értelmezhetősége érdekében a **vizsgálat logikai menetének sematikus ábrázolása táblázatban**.
6. A meghatározó *tényezők* kiválasztása, szintézise, vizsgálata majd ezek kiértékeléseként az érzékeny pontok azonosítása (*mátrix*) és a *prognózis* elkészítése, vagyis maga az **elemzés módszere mintaként szolgálhat** a későbbi kutatásokhoz. A módszer fő lépései a következők voltak:
 - a. A kereskedelmet leginkább meghatározó **tényezők kiválasztása** majd elemzése. Így a kereskedelmi forgalom, a kereskedelmi megállapodások, a közvetítő kereskedelem, a kereslet s a kínálat elemzése és az exporttámogatások és vámok vizsgálata.
 - b. Ezek alapján a fő piacok - fő ágazatok **mátrixának** (táblázatának) **bevezetése**, mely segít azonosítani azokat az érzékeny pontokat (fő

ágazatokat, fő piacokat), ahol cselekedni kell a jobb pozíció elérése érdekében. Ezzel jól összefoglalható és átlátható az azonosított, jellemző versenyképességi erősségek és hiányosságok mentén az ágazatok és a piacok helyzete.

- c. **Prognózis felállítása** a szekunder és a primer (szakértői mélyinterjú) kutatások alapján készített mátrix és SWOT elemzés segítségével. Ez megmutatja, hogyan változhat kereskedelmünk az EU-csatlakozást követő években fő piacok felé. Így az azonosított problémás területek (ágazatok, célpiacok) között prioritások állíthatóak fel, majd a célterületekre stratégia illeszthető, valamint az elemzésre kiválasztott problémás területek azonosításához használt tényezőket fejlesztve (adaptált eszközökkel) megoldás kereshető a problémára.

A BÍRÁLÓ BIZOTTSÁG ÁLTAL ELFOGADOTT ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

1. A **függőségi mutató** bevezetése és alkalmazása a magyar agrárkereskedelemben.
2. Az **agrárnyitottság** fogalmának kidolgozása és elemzése.
3. A **vámok és exporttámogatások** EU-csatlakozás miatti **hatásmátrixának** kidolgozása.
4. A főpiaci és termékcsoportonkénti kereskedelmi esélyeink **pontosításos minősítésével készített rövid távú prognózis.**

8. ÖSSZEFOGLALÁS

Az EU-val folytatott agrárkereskedelmünk, az aktívum nemzetgazdasági, EU-s és agráregyenleget javító jelentős szerepe miatt érdemel kiemelt figyelmet. A vizsgálatot indokolja EU-csatlakozásunk, az agrárium gazdasági, társadalmi fontossága (mely egyre inkább tudatosul a mindennapokban) és a kereskedelem, azon belül is az agrárkereskedelem liberalizálását célzó nemzetközi törekvések.

Agrárkereskedelmünk hosszú időtávra visszatekintő vizsgálata most különösen időszerű. 2004. után az INTRASTAT bevezetése, az euró kereskedelmi ügyletekben való előtérbe kerülése, az **intra-trade** megjelenése miatt ezután, a kereskedelem hosszútávra visszatekintő vizsgálatát csak megközelítően megbízhatóan lehet elvégezni, miután a korábbi évek adatait bonyolult átszámításokkal harmonizáltuk a későbbi időszak forgalmi értékeihez. **E változások határozott vonalat húznak a 2004 előtt és az ez után folytatott kereskedelem kutatásai közé.**

A rendszerváltozástól eltelt időszakban az agrárválság jelei egyre kifejezettebben jelentkeztek, a problémák sokasodtak, mely kedvezőtlen folyamatok kereskedelmünk alakulásában is tükröződtek. E kedvezőtlen tendencia eredményezte, hogy **kereskedelmünk potenciális lehetőségeit messze nem használjuk ki. E problémát mielőbb orvosolni szükséges.** A kialakult helyzethez az is hozzájárul, hogy **termelési adottságaink lehetséges szintjétől is messze vagyunk**, emellett azonban nem szabad megfeledkezni keresletünk és versenyképességünk korlátairól sem. Az **exportot befolyásolta** a privatizáció és a kárpótlás miatti termelés-csökkenés, az ezt meghaladó mértékű fogyasztás-csökkenés, ami a lakosság romló jövedelmi helyzete nyomán következett be. Így a romló hatékonysággal, termelési háttérrel, csökkent a termelés, s egyre inkább bizonytalanabbá váltak az exportárualapok, mégis a termelésromlást meghaladó mértékű fogyasztás-visszaesés biztosította azt a termékmennyiséget, amely az exportot szinten tudta tartani. A romló jövedelmezőség és tőkehelyzet, az EU három taggal való bővülése, a telített piacok, a versenyképességünknek a romlása, a termékpályák szervezetlensége, az integráció hiánya mind hozzájárult ahhoz, hogy kivitelünk teljesítménye messze elmaradt attól a szinttől, mely a termelési adottságaink és az igazán jónak mondható természetes versenyképességünk alapján elvárható lett volna. Az **importot befolyásolta** gyenge piacvédelmünk, az, hogy a régi szakosodott vállalatok kereskedelmének engedélyhez való kötése megszűnt, a multinacionális vállalatok nagy import-igénye és az árban és minőségben is versenyképes importtermékek megjelenése.

Azért, hogy minél jobb választ találjunk arra a kérdésre, hogy, hogyan tudjuk kereskedelmünk potenciális lehetőségeit minél jobban kihasználni, fontos **azonosítani a kereskedelem alakításáért leginkább felelős főbb tényezőket** (kereskedelmi forgalom, kereslet-kínálat, exporttámogatások és vámok, közvetítő kereskedelem stb.). A **tényezők elemzését**, kereskedelemre gyakorolt hatásuk **értékelését követően lehet meghatározni a fő pontokat, a cselekvési területeket**, amelyekre mindenképpen érdemes odafigyelni, ha a kereskedelem javítása a célunk. A **cselekvési pontok** (termékek, kereskedelmi partnerrégiók, célországok) **azonosítását követően lehet visszatérni a befolyásoló tényezők javítási lehetőségeinek a vizsgálatára.**

A magyar agrárgazdaság exportjának mintegy 90 százaléka európai piacokra kerül. **2004-ig az Unió részesedése 51%**, Kelet-Európa részesedése 39% (ebből 50%-kal részesedtek a CEFTA államok), a **CEFTA részesedése 20%**, míg az **egyéb piacok részesedése 30%** körüli volt. Kivitelünkben számolhatunk a már évek óta tapasztalható **EU-centrikusság fokozódásával**. Csatlakozásunkkal megvalósult külkereskedelmünk pszeudo-reorientációja: az EU jelenlegi 50%-os **részesedése kivitelünkől a csatlakozó országokkal 60%-ra nőtt, így a nem EU országok részesedése 40%-ra csökkent.** A vámunió – lehetővé téve, hogy a kereskedelmi ügyletek egyszerűbben bonyolódjanak le – természetes módon hozzájárul a tagok kereskedelmében az EU szerepének növekedéséhez. **2007-től az újabb csatlakozási hullám 70%-ra növeli az EU részesedését kivitelünkől**, így a harmadik országok részesedése összes kivitelünkől tovább csökken 30%-ra. Ez a további bővítés aztán újra erősíti majd a vámunió természetes hatását, és a pénzügyi uniós tagság hozadékát: az intra – EU-n belüli – kereskedelem jobban nő, mint az extra kereskedelem. Az Európai Unió második bővítését követően, **2010-re, a harmadik országokba irányuló kivitelünk részesedése összes exportunktól 20% alá is csökkenhet. Így az EU az agrárexportban is 80%-kal részesedik majd**, mely napjainkban még csak az összes kivitelünkre jellemző.

A kereskedelmi megállapodások elemzése megmutatta, hogy az Európai Unióval kötött **liberalizációs lépések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket**, és az amúgy is jobb pozícióból induló piaci szereplő (főként az Európai Unió) tudta kereskedelmét jobban növelni, még akkor is, ha a kevésbé jó pozícióban levő partner több kereskedelmi kedvezményt élvezett. Épp ezért érdemes továbbra is **fenntartani és fejleszteni kapcsolatainkat a harmadik országokkal**, mert ezáltal mérsékelhetjük az EU felé irányuló kivitelünk ingadozását, hiszen az EU, nemzetközi kapcsolatai révén, a világgazdasági válságoknak erősebben ki

van téve.⁴³ Ugyanakkor azonban maga az EU, – minden lehetséges hátránya ellenére – **egy sokkal kiszámíthatóbb helyzetet (piacot) jelent az eddigi kényszerpályán mozgó agrárkereskedelmünk számára.** Az eddigi termékszerkezetben koncentrált és struktúráját tekintve időben, s térben (fő piacok felé) merev, az egyes piacok változásának erősen kitett kereskedelmünk – konvergálva az EU kiegyenlített, megbízható piacának igényeihez – egy versenyképesebb rugalmasabb kereskedelemmé alakul át.

A CEFTA országok EU-val folytatott kereskedelmében vizsgálva Magyarország helyzetét, az alábbi eredményekhez jutunk. Sajnos míg az EU-ból származó **importunk** volumene nem túl jelentős a CEFTA-országokhoz képest, addig az importunk dinamikája, a növekedés üteme körülbelül **azonos** a CEFTA országok importnövekedésének az ütemével. Míg az EU-ba irányuló **kivitelünk** volumene jelentős (a CEFTA országok között), a kivitel dinamikája, a növekedés üteme jelentősen **elmarad** a CEFTA országok növekedésétől. Versenyképességünket az elsőkörös csatlakozó országokkal mutatja, hogy **egyedül nekünk jelentősen pozitív az egyenlegünk** az EU felé, viszont versenyképességünk romlására utal, hogy míg **hazánk pozitív egyenlege tulajdonképpen stagnál, addig a térség negatív egyenlege javul:** 1996 óta felére csökkent a negatívum. A **2004-es forgalom különösen jelzi versenyképességünk gyengeségét.**

Agrárkivitelünk nemcsak célpiaconként, hanem termékenként is igen koncentrált. Összes és az EU-ba irányuló kivitelünkben is az élőállat és a hús és húskészítmények és a zöldség és gyümölcs és ezek készítményei adják a kivitel mintegy 50%-át. Összes kivitelünkben a gabonafélék, EU-felé irányuló exportban az olajos mag, takarmány még jelentős árucikk. A CEFTA országok felé a gabonafélék, a hús és húskészítmények és a zöldség és gyümölcs készítmények adják kivitelünk 40%-át.

Ágazatonként elsősorban, de célpiaconként is igen **változékony a kereskedelmi forgalom.** Importforgalmunk nagyobb stabilitást mutat, az **exportban a CEFTA országok felé irányuló kivitelünk a stabilabb, különösen a csatlakozásból kimaradt 3 ország esetében. Exportnövelésre** (bár az állati termékek vezetnek az exportban) **elsősorban**

⁴³ Növekvő versenyképességünk s élő „keleti” kapcsolataink biztosítják számunkra a választás lehetőségét a világgazdasági változásoktól sújtott vagy a válságok által kevésbé megrendült vagy az éppen stabil, kiszámítható EU és a harmadik, keleti piacok között. Az EU mostani erős részesevé válásunkban megfelelő mértékű, hiszen a válságok kevésbé érintik érzékenyen, mint a sérülékeny (egyke) keleti piacainkat, így válságok miatti választási kényszerünk is kisebb. Ezt az is módosítja, hogy esetleges visszaesés idején hazánk, mint EU tag, mivel szolgálja inkább az EU érdekét: azzal, hogy tehermentesítve a többi tagországot, keleti piacainkon keressük megoldást értékesítési problémáinkra, vagy a közös piac szempontjainak megfelelően, folytatjuk kereskedelmünket az EU-val.

a növényi termékek esetében találtunk lehetőségeket, míg az importnövekedés elsősorban az állati termékeket érinti. Ez különösen annak fényében elkésérítő, hogy kivitelünkben igen jelentős részt képviselnek az állati termékek. Az állati termékek behozatalának növekedése, és az amúgy is romló hazai állattartási feltételek a hazai állatállomány további csökkenését eredményezhetik, ez pedig az importban legjelentősebb állati takarmány behozatalának csökkenésével járhat.

Az EU-csatlakozással **megváltozó exporttámogatások és vámok** fő piacainkkal folytatott kereskedelmünkben (kivitelünkben és behozatalunkban) változást eredményeznek. E változások szemléltetésére készítettem egy sematikus táblázatot (11. táblázat), melyből kiderül hogy, milyen változásokkal kell számolnunk. Kiderül, hogy **piacvesztés is elképzelhető** az exporttámogatások és a vámok pozitív és negatív hatásainak összegzéseként, bel- és külpiacokon egyaránt. Kivitelünk támogatásokkal való versenyképessé tételének lehetősége az EU-15 és a csatlakozott 10 ország felé irányuló kivitelünkben megszűnik, ez csak a kívül maradt, harmadik országok felé marad szerény lehetőség. **Szűkül az exportösztönzést,** exportunk versenyképességét **fokozó eszköztárunk fő piacunk (az EU-25) felé.** A változó **exporttámogatási rendszer harmadik országok felé irányuló kivitelünkre gyakorolt kedvező hatásának reményeit is több tényező mérsékli:**

- Mivel a KAP költségvetésében az egyre szigorúbb takarékosági szempontok érvényesülnek – ezt az EU legutóbbi, 2004. augusztusi WTO-vállalása is megerősítette, mely az exportösztönzők felszámolására irányul –, így csökken az exporttámogatás mértéke.
- Az újonnan csatlakozókkal együtt már 25 országnak kell osztozkodnia az eddig 15 országnak juttatott támogatásokon.
- Több exporttermékünk és célországunk, melyek eddig támogatásba részesültek, a csatlakozással nem remélhetnek támogatást, még ha azok a harmadik országokkal folytatott kereskedelmünket is érintenék.
- Az EU-s exporttámogatásra való átállás ideje ugyancsak csökkenti az igénybe vehető támogatások kihasználását.
- Az exporttámogatások változó termékstruktúrája, a támogatás összege és célpiaca bizonytalanságot okoz, így rontja a tervezhetőséget.

2004. után a magyar vámok megszűnése és az EU-s vámok átvétele importvédelmünk gyengülését okozza, így e változás a **harmadik országok felől érkező behozatalunk alakulását negatívan befolyásolja, vagyis importbővülést eredményez.** Vámvédelmünk 2004 előtt erősebb volt, mint az Unióé, így belépés után nemcsak a többi uniós tagállam, hanem a harmadik országok felé is liberalizáltabb lesz piacunk.

A 2004-ben csatlakozott CEFTA országok nem javítanak egyenlegünkön. Kivitelünkben a csatlakozásból kimaradt ország felé nyílik lehetőségünk, míg importunk az EU-15 felől erősödik leginkább (ezt a 2004-es kereskedelmi forgalom adatai is megerősítik). **Kiemelten kell kezelni zöldség-, gyümölcs- s gabonakivitelünket, s két fő célpiacunkat: Németországot és Romániát, így fontos, hogy elősegítsük Románia mielőbbi EU-csatlakozását.** A magyar termékek az eddig kialakult kereskedelmi kapcsolatok, a szállítási távolságok miatt hosszú távon európai piacokon lehetnek versenyképesek. A túlkínálatos piacaink, a kis termékmennyiségeink, a közgazdasági és piaci versenyképességi hiányosságaink miatt kialakult kényszerű követő pozíciónknak megfelelően differenciálni kell célpiacok és fő termékek között. **Agrárkereskedelmi stratégiánk** kialakításakor – EU-s kapcsolataink fejlesztése mellett – figyelembe kell venni, hogy bár tökeerőben a versenytársakkal szemben hátrányban vagyunk keleti piacainkon, régi jó kapcsolataink, földrajzi közelségünk a keleti piacok nyújtotta lehetőségek maximális kihasználására is predesztinálja hazánkat.

Bár importnövekedés várható, figyelembe véve a 2004-ben és 2007-ben csatlakozó országok körét, exportunk eddigi alakulását, a változó versenyviszonyokat, exportunk bővülése ellensúlyozhatja az import bővülését, s így **aktívumunk a csatlakozást követő években is biztosított lesz.** Csatlakozásunkkal megvalósult a szabad kereskedelem, ami bár elvileg egyenlő esélyeken alapul, **de még ha 2011-től megkapnánk minden** – a tagokat megillető – **támogatást,** akkor is, hazánk és az EU között feszülő **versenyképességi aszimmetria gátat szab agrárkereskedelmünk nagyobb mérvű bővülésének, immár belső piacunkon, az EU piacán.**

Remélem, hogy dolgozatom eredményei megalapozott, de – utalva a dolgozat mottójára – haladéktalan cselekvésre készítetik a döntéshozókat, s mindazokat, akik az agrárium sorsáért felelősséget éreznek.

9. SUMMARY

THE DEVELOPMENT OF THE HUNGARIAN AGRICULTURAL TRADE WITH THE EUROPEAN UNION AND THE POSSIBILITIES OF IMPROVEMENT

The **importance of the agriculture** in the Hungarian economy is self evident. The examination of the possibilities of the Hungarian trade is especially important nowadays because of our accession to the EU in 2004.

In my thesis my main **aim** was to help the decision makers of the Hungarian agri-business in their decision making procedure by setting a prognosis on how our agricultural trade will develop towards main export regions in the 3 years after the EU accession. In order to be able to have a good prognosis I had to identify the main factors that determine the change of trade. In order to use better the prognosis by determining the change of trade it is necessary to concentrate on the characteristics of the factors identified before. I had to watch the basic elements of trade; the market and the product. Finally I selected:

- 4 regions: EU-15, the 4 joined ex-CEFTA country, the 3 ex-CEFTA candidate country and the third countries,
- 7 sectors: pig, poultry, milk, cereals, oilseeds and vegetable oil, vine, fruits and vegetables,
- circa 5 factors: the flow of trade from 1991-2003, the agreements for the trade liberalisation, the export subsidies and tariffs, triangular trade, the demand and the supply.

The **method** was primarily the analysis of the statistics, of related studies, of a SWOT, making interview with the people involved deeply in the area examined.

The **result** was the entering of the *index of dependence*, and the examination of the *openness of agriculture*. The index of dependence shows *the share* of the ratio of the export of the partner country to Hungary from the total export of the partner country *from* the ratio of the Hungarian export to the partner country from the Hungarian total export.

We do not count on a remarkable improvement in our export to the EU-15, but the development of our import from the EU will surely surpass the development of our export, so our trade balance with the EU-15 will worsen. The countries that joined to the EU in 2004 will not improve our trade balance (mainly because of Poland) either. The stable tendency of the improvement of our balance with the countries (chiefly with Romania) that will join the EU in the second round draws our attention to the importance of our support to Romania to join the EU as soon as possible.

Although animal products are predominant in the export, we found that the export may expand mainly at vegetable products (e.g. oil seeds, vegetables-fruits, grain). The import may grow mainly at animal (pig) products.

As for export, we have a possibility to improve it to the countries that will join the EU in the second round (mainly to Romania). Our import may increase mainly from the EU-15 (Germany).

We have to pay exclusive attention to our export of vegetables, fruit, and grain, and to our two main markets Romania and Germany.

The **agreements** for the trade liberalisation were not proved to be successful as the basic differences of competitiveness affects principally the development of the trade. In consequence of the abolishment of our export subsidies and the introduction of the EU's export **subsidies** our possibility of subsidizing our export will decrease not only to the Union but towards the third countries as well. The change of **tariff**-system will induce improvement of our import from every direction. We have to make our representation on the level of policy, diplomacy and economy more efficient in order to reach better position during the trade agreements on the trade conditions.

The relatively **high degree of triangular trade** in the EU is yet to decrease urgently.

The little chance of the improvement of **demand** and the continuous **surplus** of the supply hinder the development of our export. The type of our follower market requires also the utilization of special strategy.

The main possible tool of the **reinforcement of the inner market** is the utilisation of marketing, publicity that may sensibilise the customers against the import products which are of good price but bad quality. The continuous innovation could only counteract effectively enough the derivative effect of the great variety of import products that of consumers meet in the shops.

I hope that the results of my thesis will force the decision makers to make accurate decisions, and referring to the motto of my thesis, they do it without delay in order to enter in the path of progress of our agricultural trade as soon as possible.

10. KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Hálásan köszönöm témavezetőmnek Dr. Szakály Zoltán egyetemi docensnek értékes tanácsait, építő javaslatait, ösztönző hozzáállását, amellyel jelentősen segítette doktori munkám sikeres teljesítését.

Szeretnék köszönetet mondani Dr. Széles Gyulának az MTA doktorának, aki még 5 évvel ezelőtt, témavezetőként sokat segített abban, hogy elkészíthessem szakdolgozatom egy olyan témában, mely bár a Kaposvári Egyetem profiljához nem illett szorosan, mégis ez alapozta meg későbbi munkám az AKI-ban. Ezután lehetővé tette, hogy a doktori program során újra elmélyülhessek szakdolgozati témámban, s a közgazdaságtudományokban is, így elkészíthessem jelen dolgozatomat.

Külön köszönettel tartozom az AKI Agrárpiaci Kutatások Osztály vezetőjének Dr. Kartali Jánosnak, aki tulajdonképpen elindított ezen a tudományterületen, mind emberi, mind szakmai hozzáállásával biztosította számomra a dolgozatom elkészítéséhez szükséges körülményeket, termékeny környezetet. Szeretném megköszönni kollégáimnak a dolgozatom elkészítése során tőlük kapott segítséget, javaslatokat, az AKI vezetőségének a tanulmányaimhoz való pozitív hozzáállását, amely nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a doktori képzést és fokozatszerzést sikeresen teljesíthessem.

Köszönöm családomnak a dolgozatom készítése során tanúsított türelmet, támogatást, inspiráló hozzáállást.

11. IRODALOMJEGYZÉK

1. Agra (2003): WTO General Council Makes Little Progress, Agra Facts 110-3., 2003.12.03 Paris.
2. Agra (2004): "Historic" WTO deal on DOHA framework reached in Geneva, Agra Facts 65-04., 2004.08.04 Paris.
3. Aksoy A. M. - Beghin C. J. (2005a): Global agricultural trade and developing countries The World Bank, Washington.
4. Aksoy A. M. - Beghin C. J. (2005b): Global agricultural trade policies in „Global agricultural trade and developing countries” The World Bank, Washington.
5. Antal K. - Guba M. - Kovács H. (2004): A mezőgazdaság helyzete az agrártörvény hatálybalépését követő időszakban. (3.), Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, (19.), Budapest.
6. Antal K. - Guba M. -Hodina P. - Lámfalusi I.- Rontóné N. Zs. (2005): A külföldi tőke szerepe és a gazdálkodás eredményességére gyakorolt hatása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban. kézirat, AKI, Budapest.
7. Antalóczi K. - Sass M. (2004): Működőtőke-befektetések és a külkereskedelem modernizációja – nemzetközi kitekintés és hazai tapasztalatok. Külgazdaság, 47. (7.) pp. 4-35., Budapest.
8. Bácskai T. et al. (1998): Körkérdés az EU csatlakozás előtti helyzetértékelésről. Külgazdaság, 42. (1.) pp. 4-26., Budapest.
9. Balassa Béla (1990): Nemzetközi kereskedelem és gazdasági növekedés, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
10. Balázs P. (2002): Az Európai Unió külpolitikája és a magyar-EU kapcsolatok fejlődése. OMIKK, Budapest.
11. Barker J. W. (1981): Agricultural marketing, Oxford University Press, Oxford.
12. Benet I. et al. (1997): Európai tükör: Műhelytanulmányok 3. Munkacsoport. Egyes EU tagországok viszonyulása csatlakozásunkhoz különös tekintettel az agráriumra. Integrációs Stratégiai Munkacsoport 24. szám Budapest.
13. Berke B. (1998): Az EU közösségi s kereskedelmi joga. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest.
14. Bhattacharya D. (1994): The new international economic order, in the new international economic order, World Center for Researches and Studies on the GREEN BOOK, pp. 9-44. Tripoli.
15. Bogenfürst F. et al. (1998): A főbb mezőgazdasági termékek természetes versenyképessége nemzetközi összehasonlításban. Európai Tükör, Műhelytanulmányok 34., Budapest.

16. Boór K. (2004): Agrár-külkereskedelmünk az Európai Unió csatlakozás küszöbén. *Élelmezési Ipar* **58.** (5.) pp. 129-134., Budapest.
17. Borbély Cs -Csorbai A. - Kemény G. - Kovács B. - Pósa O. (2000): Agrárgazdasági ágazataink EU-konform továbbfejlesztése. Kaposvári Egyetem Vállalatgazdasági Tanszék, Kaposvár.
18. Borszéki Zs. (1997): A magyar gazdaságra gyakorolt hatások. *Külgazdaság*, **41.** (5.) pp. 44-59 Budapest.
19. Brooks J. (2003): Agricultural trade reform, adjustment and poverty: mapping the linkages in agricultural trade and poverty, OECD, Paris.
20. Buday-Sántha A. (2001): A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. Dialóg-Campus, Pécs.
21. Cateora R. P. (1987): International marketing, IRWIN, Illionis.
22. Chevassus-Lozza E. – Gallezot J. (1995): La compétitivité hors-prix dans les échanges de produits agricoles et agro-alimentaires français sur le marché communautaire. *Économie et Prévision* 1/2. szám
23. COFACE: 2004, <http://www.coface.fr/>
24. Deák A. (2000) A GATT Uruguay fordulója és hatása agrár külkereskedelmünkre. AIK Budapest.
25. Diaz-Bonilla E. - Thomas M. - Robinson S. (2003): Trade, food security and WTO negotiations: some reflections on boxes and their contents, in *Agricultural Trade and Poverty* , OECD, Paris.
26. Dillon R. W. - Madden J. T. - Firtle H. N. (1987): Marketing research in a marketing environment, Times Mirror/Mosby college publishing, Missouri.
27. Dumas A. (2003): L'économie mondiale, de Boeck Université, Bruxelles.
28. Duponcel M. (1998a): The Europe Agreement between Hungary and the EU – Impacts on Hungarian Agriculture. *Russian and East European Finance and Trade* 1998/1
29. Duponcel, M. (1998b): The Poor Impacts of the Liberalization of EU Agricultural Imports from Central and Eastern Europe – Failure of Preferences or Failure of the Associated Countries? *Food Policy* 1998/2
30. Duponcel M. (1999): Agro-Food Trade of the Central and Eastern European Countries: Recent Trends and Main Issues. előadás a FAO workshop, Agriculture and Multilateral Negotiations 1999. október, Prága.
31. Elekes A. (1998): Túléli-e a Közös Agrárpolitika a WTO következő fordulóját s a keleti bővítést? *Külgazdaság*, **42.** (6.) szám pp. 48-58 Budapest.
32. Éltető A. (1998): Az iparágon belüli kereskedelem alakulása az Európai Unióban. *Külgazdaság*, **42.** (5.) pp. 41-57 Budapest.

33. Éltető A. (2003): A magyar külkereskedelem néhány jellemzője az EU-tagság küszöbén. Európa Fórum (3.-4.) pp. 27-35., Budapest.
34. Erdész F. et al. (1998): A főbb mezőgazdasági termékeink gazdasági versenyképessége, előnyök, hátrányok. Európai Tükör, Műhelytanulmányok 35., Budapest.
35. European Commission (2003a): COUNCIL REGULATION (EC) No 1782/2003 of 29 September 2003 establishing common rules for direct support schemes under the common agricultural policy and establishing certain support schemes for farmers, Brussels.
36. European Commission (2003b): Foreign Trade – Quality Report, Luxemburg.
37. European Commission (2004a): Fixing the export refunds on milk and milk products, COMMISSION REGULATION (EC) No 888/2004 of (August, 2003-) 29 April 2004, Official Journal L 163 , 30/04/2004 P. 0003 – 0010 Brussels.
38. European Commission (2004b): Fixing the export refunds on beef and veal (August, 2003-) 29 April 2004 COMMISSION REGULATION (EC) / <http://www2.datanet.hu/im/tree.asp?rec=03.60.57> Brussels.
39. European Commission Directorate General for Agriculture (2004c): Prospects for Agricultural Markets and Income 2004-2010 for EU-25, 2004, Brussels.
40. ERS (2002a): Changes in Agricultural Markets in Transitions Economies, ERS USDA /AER-806, USA.
41. ERS (2002b): The Road Ahead-Summary Report, The impacts of reform on developing countries, ERS/USDA, USA.
42. EXIMBANK (2004): http://www.eximbank.hu/Internet/_main.asp?xlan-guage=hu&xHref=OrszagInfo.asp, Budapest.
43. FAO (1994): The state of food and agriculture 1994, FAO Roma.
44. Fertő I. (2000a): A magyar agrárkereskedelem az Európai Unióval a társulási szerződés után. Közgazdasági Szemle 2000/7-8, Budapest.
45. Fertő I. (2000b): Az Európai Unió bővülésének hatása a magyar mezőgazdaságra. Külgazdaság, Budapest.
46. Fertő I. (2003): A komparatív előnyök mérése. Statisztikai Szemle, **81.** (4.) pp. 309-327., Budapest.
47. Fertő I. (2004): A közép-európai országok mezőgazdasági kereskedelmének teljesítménye az Európai Unióban a kilencvenes években. Külgazdaság, **48.** (2.) pp. 64-80., Budapest.
48. Findlay R. (1995): Factor Proportions, Trade and Growth, Cambridge, Massachusetts, USA: The MIT Press, p. 182
49. Fischler F. (2005): Chair Franz Fischler's summary on the high level meeting of the OECD committee for agriculture, June 14-15, 2005, OECD, Paris.

50. Fischer S. - Dornbusch R. (1983): Introduction to Macroeconomics, McGraw-Hill Book Company, USA.
51. Földi T. (1991): A szovjet gazdaság szétesése. Közgazdasági Információs Szolgálat. Budapest.
52. Gábor J. – Juhász A. – Kartali J. – Kürthy Gy. – Orbánné Nagy M. (2001): A WTO Egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire. AKII, Budapest.
53. García-Alvarez-Coque, J.-M. (2002): Agricultural trade and the Barcelona Process: is full liberalisation possible?, European Review of Agricultural Economics, Vol. 29. (3) pp. 399-422
54. Gerschenkron in: P. A. Samuelson - W. D. Nordhaus (1995): Közgazdaságtan. I.-III., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
55. Giurca D. - Serbanescu C. (2003): Are the Romanian agro-food products able to face within CEFTA? In Competitiveness of national economies and the efficient integration into the EU, Editura Fundatiei Pentru Studii Europene, Kolozsvár.
56. Hajdú I. - Lakner Z. (szerk.) (1999): Az élelmiszeripar gazdaságtana. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó., Budapest.
57. Halmai P.- Elekes A. (2003): A nemzetközi agrár-kereskedelempolitika új körvonalai. Külgazdaság, 47. (5.) pp 4-27. Budapest.
58. Halm A. et. al (1999): EU kislexikon. Aula Budapest.
59. Halmai P. (szerk.) (2000): Magyar agrárceatlakozás – Dilemmák, lehetőségek, feladatok. Agroman Oktatási Alapítvány, Budapest.
60. Hinners-Tobragel L. - Heinrich J. (2002): Agricultural enterprises in transition, Wissenschaftsverlag Vauk Kiel KG., Kiel.
61. Hoekman, B. – Ng, F – Olarreaga, M. (2002): Reducing Agricultural Tariffs versus Domestic Support: What's More Important for Developing Countries?, World Bank Policy Research Working Paper
62. Horn P. (2004): Agrárgazdaság EU-kitekintése, Mindentudás Egyeteme, Budapest.
63. Huges (1998): Experience of reforms and the role of agriculture in Central and Eastern Europe (CEE) and Commonwealth of Independent States (CIS) transition economies, Wye College, University of London.
64. Hüttl A. (2004): Az Intrastat bevezetése Magyarországon. KSH, Megvalósíthatósági tanulmány, Budapest.
65. IAMO (2004): Assesment Report consumption trends for dairy and livestock products and the use of feeds in production, in the CEE accession and candidate countries Halle (Saale), Germany.
66. IMF (2004): Trade, FDI and Growth in Transition Economies, IMF Resident Representative Office, 2004 április 26., Vilnius, Litvánia.
67. IMF-WB (2004): Global Monitoring Report 2004, Policies and Actions for Achieving the MDGs, IMF-WB, USA.

68. Inotai A. (1998): Magyarország, az Európai Unió és a 10 társult ország közötti külkereskedelem jellemzői és új irányzatai, 1989-1997. Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, Budapest.
69. John B. et al. (2004): World Agricultural Outlook Briefing Book. FAPRI - Iowa State University, Ames, Iowa, USA.
70. Josling, T. – Tangermann, S. (1997): FDI and Trade in Eastern Europe: The Creation of a Unified Economy – The Agricultural and Food Sectors Előadás a Berkeley Kerekasztal alkalmából, Bécs.
71. Juhász A. - Kőnig G. (2003): Az Európai Unió és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai. kézirat, AKII, Budapest.
72. Juhász A. - Szabó M. (2001): Az Európai Unió és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, (4.), Budapest.
73. Juhász A. - Kartali J. - Wagner H. (2002): A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után. AKII, Budapest.
74. Juhász A. - Kőnig G. - Orbánné N. M. (2003): Magyarország EU-csatlakozásának várható hatása a harmadik országokkal történő agrár-külkereskedelmünkre. kézirat, AKII, Budapest.
75. Juhász A. - Orbánné N. M. (2003): A vámok és az export visszatérítések várható változása az EU tagság után a harmadik országok felé irányuló magyarországi kivitelben I. Gazdálkodás, 2003/6., Budapest.
76. Juhász A. - Orbánné N. M. (2004): A vámok és az export visszatérítések várható változása az EU tagság után a harmadik országok felé irányuló magyarországi kivitelben II. Gazdálkodás, 2004/1. Budapest.
77. Kapronczai I. (2003): A magyar agrárgazdaság a rendszerváltozástól az Európai Unióig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest.
78. Kartali J. (1998): Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, (19.), Budapest.
79. Kartali J. - Juhász A. - Orbánné N. M. - Stauder M. - Gábor J. - Wagner H – Szabó M. – Vissyné T. M. (1999): A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-érettségének piaci és kereskedelmi vonatkozásai, AKII, Budapest.
80. Kartali J. (2000): A magyar agrárkülpiacokra ható világgazdasági tényezők (válságok, liberalizáció nemzetközi egyezmények) alakulása. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, (7.), Budapest.
81. Kartali J. (2002): A WTO tárgyalások magyar agrárgazdaságot érintő 2001. évi fejleményei. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, (6.), Budapest.

82. Kartali J. - Orbánné N. M. (1991): A piacváltás kezdetei a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripari exportban. AKII, Budapest.
83. Kartali J. - Juhász A. - Kőnig G. - Kürti A. - Orbánné N. M. - Stauder M. - Wagner H (1998): Élelmiszer-gazdasági termékeink várható versenyképessége a kibővült európai piacon. Európai Tükör, Műhelytanulmányok 36. Budapest.
84. Kartali J. - Kőnig G. (2001): A CEFTA országokkal folytatandó magyar agrár-külkereskedelem alakulása különféle EU-csatlakozási szcenáriók esetén. kézirat, AKII, Budapest.
85. Kartali J. - Wagner H. (2001): A magyar agrár-külkereskedelmi egyenlegben tapasztalható tartós visszaesés okairól, a kibontakozási lehetőségeiről. AKII, kézirat, Budapest.
86. Kartali J. - Juhász A. - Kőnig G. - Kürti A. - Wagner H. (2003): A magyar agrárexport a fő piacok felvevőképességének tükrében. Agrárgazdasági Információk, AKII, Budapest.
87. Kartali J. - Juhász A. - Kőnig G. - Kürti A. - Orbánné N. M. - Stauder M. - Wagner H. (2004,a): A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU csatlakozás küszöbén I. kötet Növényi termékek. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, (1.), Budapest.
88. Kartali J. - Juhász A. - Kőnig G. - Kürti A. - Orbánné N. M. - Stauder M. - Wagner H. (2004,b): A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU csatlakozás küszöbén II. kötet Állati termékek. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, (2.), Budapest.
89. Kartali J. - Kürti A. - Orbánné N. M. - Wagner H. (2005): A globális változások agrárkereskedelmi hatásai, kézirat, AKII, Budapest.
90. Kartali J. - Kürti A. - Wagner H. (2005): A 2004. évi külkereskedelmi folyamatok elemzése, kézirat, AKII, Budapest.
91. Kiss J. (2002a): A magyar mezőgazdaság világgazdasági mozgástere. Akadémiai Kiadó, Budapest.
92. Kiss J. (2002b): A kelet- és közép-európai országok agrárkereskedelmi kilátásai. Gazdálkodás, II. 4. sz. Budapest.
93. Kiss J. (2003): Az EU-források szerepe a magyar mezőgazdaság finanszírozásában, Fejlesztés és Finanszírozás 2003/3.. Budapest.
94. Kőnig G. (2003): The role of international food aid and its negative consequences on the Hungarian agricultural export markets. Studies in Agricultural Economics, AKII, (99.), pp. 113-127. Budapest.
95. Kőnig G. (2004): A változó exporttámogatások és a vámok hatása az élőmarha és a marhahús kereskedelemre. Gazdálkodás, **48.** (3.) pp. 57-62., Budapest.
96. Kőnig G. (2005): Az Oroszországgal folytatott agrár-külkereskedelmünk és exportesélyeink. Külgazdaság, **49.** 2005/1-2., pp. 95-110, Budapest.

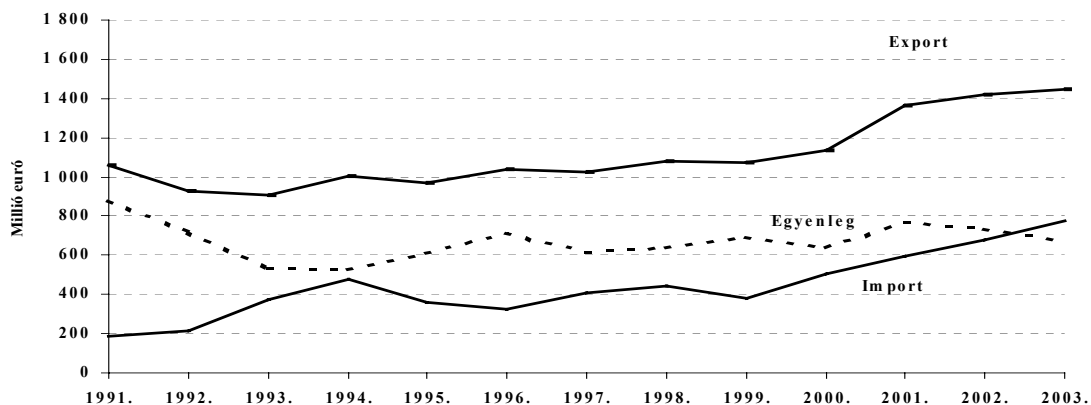
97. Kőnig G. - Major A. (2004): Some characteristics of the competitiveness of the globalising Hungarian beermarket. *Globalism, Globality, Globalization*, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca, Kolozsvár.
98. Kuznets: in. P. A. Samuelson - W. D. Nordhaus (1995): *Közgazdaságtan. I.-III.*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
99. Lakner Z.- Hajdú I. (2002): *The Competitiveness of Hungarian Food Industry*. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
100. Lámfalussy S. (2004): Az euró - politikai kezdeményezés vagy gazdasági szükségszerűség? 2004. márc. 29. *Mindentudás Egyeteme*, Budapest.
101. Lazarus G. (1988): *Marketing immunity*, DOW JONES-IRWIN, USA.
102. Lehmann R. D. (1985): *Market research and analysis*, IRWIN, Illionis.
103. Liefert W. (2002): *International Financial Crises and Agriculture/WRS: Crisis cuts Russia's food consumption and imports*. ERS/USDA.
104. McCarthy J. E., Perreault D. W. (1984): *Basic marketing*, Richard D. IRWIN, Illionis.
105. MEHIB (2004): <http://www.mehib.hu/szak/orszag.htm>
106. Major A. – Hajdú I. (2002): Élelmiszeripari helyzetkép logisztikai és marketing szemlélettel. *Élelmezési Ipar* 56. (3.) pp. 85 – 87. Budapest.
107. Mészáros S. (2002): A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU modellszámításaival, *Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII*, (3.) Budapest.
108. Meisel és Mohácsi (1999): *Az EU strukturális alapok- a harmonizáció kérdései*. Pénzügykutató Rt. Budapest.
109. Mohácsi K. (2003): Az élelmiszer-kereskedelem rendszerének és technikáinak átalakulása. *Európa Fórum*, (1-2) pp. 141-157., Budapest.
110. Monod D.-P. (1994): *L'action commerciale a l'international*, ESKA, Paris.
111. Némethi L. (2003): *A magyar agrárgazdaság az ezredfordulón*. Szaktudás Kiadó Ház Rt., Budapest.
112. Nyárs L. – Papp G. (2002): Az állati eredetű termékek feldolgozásának versenyhelyezete. *Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII*, (7.), Budapest.
113. OECD (2002): *Agriculture and Trade Liberalisation*, OECD, Paris.
114. OECD (2005): *Preferential Trading Arrangements in Agricultural and Food Markets*, OECD, Paris.
115. *Official Journal of the European Communities* különböző számai
116. Orbánné Nagy M. (2002): Az élelmiszerfogyasztás és a fogyasztói árak konvergenciája Magyarország és az EU között. *Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII*, (5.) Budapest.
117. Orbánné Nagy M. (2003): A baromfi ágazat világkereskedelmének várható alakulása. *Baromfiágazat, kézirat, AKII* Budapest.

118. Young, L. M. – Abbott, P.C. (2003): Export Competition Issues in the Doha Round, International Conference, 23.-26. June, Capri.
119. Palánkai T. (2000): Az európai integráció gazdaságtana. AULA, Budapest.
120. Palkovics M. - Csordás L. (2003): Támogatáspolitikai Strukturális Megközelítésben. Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és informatika az évezred küszöbén, 2003. április 1-2. Debrecen.
121. Pouliquen A. (2001): Competitiveness and farm incomes in the CEEC agri-food sectors. European Commission. Brussels.
122. Pouliquen A. (2002): Intégration des Pays de l'est: Faut-il redouter l'impact de leurs dynamiques agricoles? Agrobiosciences, http://www.agrobiosciences.org/IMG/pdf/cahier_pouliquen.pdf Paris.
123. Popp J. - Potori N. - Udovecz G. (2004): A közös agrárpolitika alkalmazása Magyarországon. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, (5.) Budapest.
124. Popp J. – Hingyi H. (2004): Nemzetközi agrárpiaci kilátások. AKII, Budapest.
125. Potori N. (szerk.) - Udovecz G. (szerk.) (2004): Az EU-csatlakozás várható hatásai a mezőgazdaságban 2006-ig. Agrárgazdasági Tanulmányok, (7.) AKII, Budapest.
126. PRS Group: (2003) International Country Risk Guide, www.prsgroup.com/index.html
127. P. A. Samuelson - W. D. Nordhaus (1995): Közgazdaságtan. I.-III., Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
128. Rácz M. (2004): Gondolatok az egységes belső piac fejlődéséről a 2000-es évek elején. Külgazdaság, **48.** (1.) pp. 64-82., Budapest.
129. Rekettye G. - Fojtik J. (2003): Nemzetközi Marketing. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
130. Roe T. (2004): The global impact of agricultural liberalization and links to economic growth. Conference on Liberalization and the Future of Agricultural Policy, October 7-8, Paris.
131. Shapouri S. and Rosen S. (2001): Food Security and Food Aid Distribution. Agricultural Information Bulletin, No 765-4. ERS. USA.
132. Sandre S. (2004): Accord d'étape dans la négociation agricole de l'OMC, BIMA **1509.** pp.4-7., Paris.
133. Stigum M. (1983): The money market, DOW JONES-IRWIN, USA.
134. Szabó G. (2000): Élelmiszergazdaságtan. egyetemi jegyzet Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
135. Szabó J. (2004): A cancúni kudarc agrárgazdasági következményei. Külgazdaság, **48.** (1.) pp 71-78., Budapest.

136. Szabó M. (2000): Külföldi érdekeltségű vállalatok a magyar élelmiszeriparban és hatásuk az EU-csatlakozásra. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII, Budapest.
137. Szakály Z. (2000): A marketingkutatás alapjai. oktatási segédanyag, Kaposvári Egyetem, Kaposvár.
138. Széles Gy. (1996): A termelési alapok helyzete és fejlesztésének gazdasági összefüggései az állati eredetű termék-előállításban. Agrárátalakulás, Stabilizáció, Modernizáció. MTA kiadvány, Budapest.
139. Széles Gy. (2003): Az integráció üzemgazdasági összefüggései, **47.**, Gazdálkodás, Budapest.
140. Török Á. (2003): A piacralépési korlátok átalakulása és a világgazdaság kibontakozása, Közgazdasági Szemle, **50.** (3.) Budapest.
141. Tongeren, F. – van Meijl, H. (2001): European policy issues in a global trade analysis framework, Agricultural Economics Research Institute (LEI), The Hage.
142. Udovecz G. (2001): A magyar agrárgazdaság felkészültsége és várható versenyképessége az Európai Unióban. Akadémiai Doktori Értekezés, Budapest.
143. USDA (2004): Agricultural Baseline Projections to 2013, 2004, Office of the chief economist, USA.
144. Vajda L. (1998): Az európai uniós csatlakozás kérdései. A magyar agrárgazdaság EU csatlakozási stratégiája. Gazdálkodás, **42.** pp. 58-71., Budapest.
145. Viszt E. (2004): A hazai behozatal alakulása, bővülésének okai, összefüggése az export növekedésével. Külgazdaság, **48.** (4.) pp. 4-21., Budapest.
146. WIIW (2002): Countries in transition 2002, WIIW, Bécs.
147. WTO (2004): Annual Report 2004, WTO, Paris.
148. www.dree.org/elargissement
149. www.europa.eu.int
150. www.wto.org
151. ARH adatbázisa
152. CESTAT adatbázisa
153. Eurostat-Comext adatbázis
154. FAOSTAT adatbázisa
155. Food 98 adatbázis

12. MELLÉKLETEK

1. melléklet

Az EU-15-tel folytatott magyar agrár-külkereskedelem, millió euró

Forrás: Food 98 adatbázis alapján saját számítás

2. melléklet

Alkalmazott deviza átváltási-arányok

	1 USD = x ft	1 Ecu/euró = x FT	1euró = x USD	1USD = x euró
1991	77,00	101,32	1,24	0,76
1992	78,83	112,61	1,30	0,70
1993	92,03	107,50	1,17	0,86
1994	105,13	124,78	1,19	0,84
1995	125,69	162,65	1,30	0,77
1996	152,57	191,15	1,26	0,80
1997	186,75	210,93	1,13	0,89
1998	214,45	240,98	1,12	0,89
1999	237,31	252,80	1,07	0,94
2000	282,27	260,04	0,92	1,09
2001	286,54	256,68	0,90	1,12
2002	258,00	242,97	0,94	1,06
2003	224,44	253,51	1,13	0,89

Forrás: CESTAT, Eurostat alapján saját számítás, 2005

Az egyes devizák részesedése a magyar agrárexportban, %

Év	Össz.	USD	DEM	ATS	ITL	FRF	EUR	CHF	GBP	Kiemelt euró-devizák összesen	Kiemelt devizák összesen
1992	100	47,84	25,70	5,49	9,01	3,54	0,00	1,04	0,99	43,75	93,62
1993	100	43,46	31,07	6,28	7,64	4,40	0,00	0,94	1,15	49,39	94,94
1994	100	42,48	34,52	5,68	6,79	4,10	0,00	0,77	1,21	51,09	95,55
1995	100	49,68	32,88	4,20	5,39	3,17	0,00	0,76	1,07	45,64	97,15
1996	100	40,64	39,18	4,68	6,28	3,04	0,00	0,88	1,51	53,18	96,21
1997	100	45,04	37,07	4,44	5,09	2,82	0,00	0,64	1,33	49,41	96,42
1998	100	43,77	38,99	4,36	4,12	2,78	0,00	0,79	1,33	50,25	96,14
1999	100	32,43	43,55	4,41	4,10	3,13	4,55	1,11	1,63	59,75	94,92
2000	100	28,50	44,66	3,47	4,68	3,13	7,76	0,96	1,42	63,70	94,58
2001	100	24,99	40,03	2,76	3,97	2,57	18,26	0,93	1,59	67,64	95,17
2002	100	22,16	0,14	0,01	0,01	0,01	71,91	0,66	1,76	67,59	95,10
2003	100	13,80	0,02	0,00	0,00	0,00	79,61	0,62	2,35	72,08	96,00
2004 I-IV.	100	13,32	0,00	0,00	0,00	0,00	78,51	0,65	2,49	79,63	95,78

Forrás: A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után, 2002, AKII tanulmány, Food adatbázis alapján saját számítás, 2005

Az egyes devizák részesedése a magyar agrárimportban, %

Év	Össz.	USD	DEM	ATS	ITL	FRF	EUR	NLG	CHF	Kiemelt euró-devizák összesen	Kiemelt devizák összesen
1992	100	50,32	22,39	10,60	1,46	1,07	0,00	7,45	1,35	42,97	94,65
1993	100	45,61	26,41	9,38	1,27	2,13	0,00	7,61	1,49	46,80	93,91
1994	100	47,52	27,85	6,85	1,67	2,73	0,00	5,96	1,69	45,06	94,28
1995	100	51,65	24,99	7,15	1,88	2,12	0,00	5,30	2,12	41,44	95,20
1996	100	52,37	23,11	5,80	2,97	1,53	0,00	4,25	3,22	37,66	93,26
1997	100	50,90	25,25	4,62	2,89	1,44	0,00	4,54	1,73	38,74	91,36
1998	100	51,92	24,74	4,58	2,44	1,98	0,00	5,38	0,63	39,12	91,67
1999	100	46,37	22,58	4,00	1,90	2,19	11,06	6,39	0,31	48,12	94,80
2000	100	40,02	24,62	3,26	2,00	1,19	17,80	5,09	0,16	53,96	94,14
2001	100	38,18	18,72	2,28	2,12	1,37	26,07	3,71	0,18	54,27	92,63
2002	100	30,50	0,14	0,01	0,01	0,01	58,59	0,02	0,20	58,78	89,48
2003	100	24,42	0,00	0,00	0,00	0,00	65,31	0,00	0,10	65,31	89,83
2004 I-IV.	100	19,45	0,00	0,00	0,00	0,00	67,24	0,00	0,07	67,24	86,76

Forrás: A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után, 2002, AKII tanulmány, Food adatbázis alapján saját számítás, 2005

**Összes külkereskedelmünk és az EU-ba irányuló összes
külkereskedelmünk viszonya, millió USD,%**

ÉV	Összes külkereskedelmünk						Az EU-15-be irányuló összes kereskedelmünk aránya,%	
	a világban			az EU-15 –ben			Export	Import
	Export	Import	Egyenleg	Exp.	Imp.	Egyenl.		
1991	10187	11382	-1195	5979	6469	-490	58,7	56,8
1992	10705	11079	-374	6670	6653	17	62,3	60,1
1993	8907	12530	-3623	5178	6828	-1650	58,1	54,5
1994	10701	14554	-3853	6823	8896	-2073	63,8	61,1
1995	12867	15466	-2599	8080	9515	-1435	62,8	61,5
1996	13145	16209	-3064	8250	9685	-1435	62,8	59,8
1996*	15704	18144	-2440	10949	11301	-352	69,7	62,3
1997	19100	21234	-2134	13602	13326	277	71,2	62,8
1998	23005	25706	-2701	16782	16479	302	72,9	64,1
1999	25013	28008	-2995	19068	18049	1019	76,2	64,4
2000	29095	33202	-4107	21117	18760	2356	72,6	56,5
2001	30500	33682	-3182	22651	19464	3187	74,3	57,8
2002	34336	37612	-3276	25782	21161	4621	75,1	56,3
2003	42891	47673	-4782	31246	26166	5080	72,8	54,9

Forrás: ARH, AKII adatok alapján saját számítás, 2005

**Összes külkereskedelmünk változása és ezen belül az
élelmiszergazdaság részesedése 1991-2003 években, millió USD,%**

ÉV	Összes külkereskedelmünk			Összes agrár- külkereskedelmünk			Összes agrár- külkereskedelmünk aránya%	
	Export	Import	Egyenleg	Exp.	Imp.	Egyenl.	Export	Import
1991	10187	11382	-1195	2636	627	2009	25,9	5,5
1992	10705	11079	-374	2653	660	1993	24,8	6,0
1993	8907	12530	-3623	1974	799	1175	22,2	6,4
1994	10701	14554	-3853	2307	1060	1247	21,6	7,3
1995	12867	15466	-2599	2901	978	1923	22,5	6,3
1996	13145	16209	-3064	2746	940	1806	20,9	5,8
1996*	15704	18144	-2440	2746	940	1806	17,5	5,2
1997	19100	21234	-2134	2849	1087	1762	14,9	5,1
1998	23005	25706	-2701	2772	1198	1574	12,0	4,7
1999	25013	28008	-2995	2310	995	1315	9,2	3,6
2000	29095	33202	-4107	2256	1017	1239	7,8	3,1
2001	30500	33682	-3182	2544	1135	1409	8,3	3,4
2002	34336	37612	-3276	2668	1306	1362	7,8	3,5
2003	42891	47673	-4782	3199	1680	1519	7,5	3,5

Forrás: ARH, AKII adatok alapján saját számítás, 2005

Az EU-ba irányuló összes külkereskedelmünk változása és ezen belül az élelmiszergazdaság részesedése 1991-2003 években, millió USD, %

EU-15							Az EU-15-be irányuló agrár- külkereskedelmünk aránya %	
ÉV	Összes külkereskedelmünk			Agrár- külkereskedelmünk			Export	Import
	Export	Import	Egyenleg	Exp.	Imp.	Egyenl.		
1991	5979	6469	-490	1397	244	1153	23,4	3,8
1992	6670	6653	17	1328	302	1026	19,9	4,5
1993	5178	6828	-1650	1057	435	622	20,4	6,4
1994	6823	8896	-2073	1195	570	625	17,5	6,4
1995	8080	9515	-1435	1257	468	789	15,6	4,9
1996	8250	9685	-1435	1300	405	895	15,8	4,2
1996*	10949	11301	-352	1300	405	895	11,9	3,6
1997	13602	13326	277	1157	458	699	8,5	3,4
1998	16782	16479	302	1212	497	715	7,2	3,0
1999	19068	18049	1019	1145	409	736	6,0	2,3
2000	21117	18760	2356	1048	464	584	5,0	2,5
2001	22651	19464	3187	1221	532	689	5,4	2,7
2002	25782	21161	4621	1334	640	694	5,2	3,0
2003	31246	26166	5080	1631	875	756	5,2	3,3

Forrás: ARH, AKII adatok alapján saját számítás, 2005

*Megjegyzés: Az 1996-os adatoknál az első adatsor nem tartalmazza, a második tartalmazza a vámszabad területek forgalmát. Az agrárgazdasági termékek kis mértékben szerepelnek a vámszabad-területi forgalomban, ezért e termékek értékei azonosak, viszont a gépipari termékek értékei jelentősen eltérnek, így fontos a feltüntetésük.

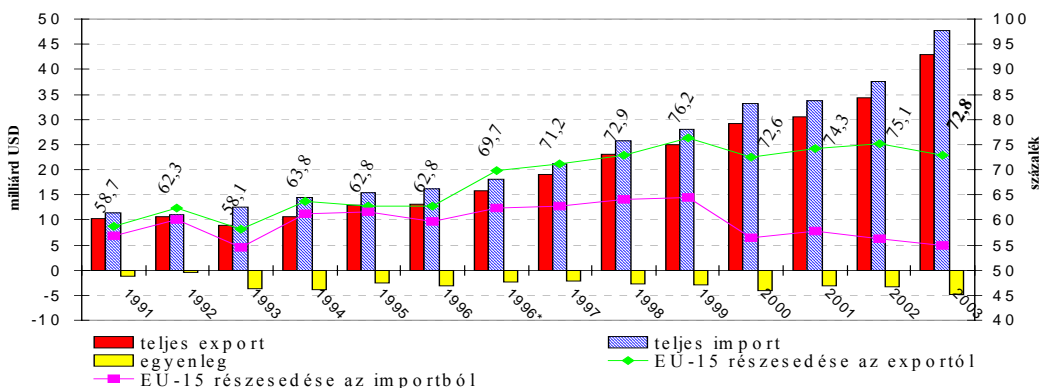
**Az Európai Unió aránya az teljes magyar agrárkereskedelemből
1991-2003. között, millió USD, %**

ÉV	Összes agrár- külkereskedelmünk			EU-15-be irányuló agrárkereskedelmünk			EU-15-be irányuló agrárkereskedelmünk aránya, %		
	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg	Export	Import	Egyenleg
1991	2636	627	2009	1397	244	1153	53,0	38,9	57,4
1992	2653	660	1993	1328	302	1026	50,1	45,8	51,5
1993	1974	799	1175	1057	435	622	53,5	54,4	52,9
1994	2307	1060	1247	1195	570	625	51,8	53,8	50,1
1995	2901	978	1923	1257	468	789	43,3	47,9	41,0
1996	2746	940	1806	1300	405	895	47,3	43,1	49,6
1997	2849	1087	1762	1157	458	699	40,6	42,1	39,7
1998	2772	1198	1574	1212	497	715	43,7	41,5	45,4
1999	2310	995	1315	1145	409	736	49,6	41,1	56,0
2000	2256	1017	1239	1048	464	584	46,5	45,6	47,1
2001	2544	1135	1409	1220	530	690	48,0	46,7	49,0
2002	2668	1306	1362	1334	640	694	50,0	49,0	51,0
2003	3199	1680	1519	1631	875	756	51,0	52,1	49,8

Forrás: Food 98 adatbázis alapján saját számítás, 2005

Az EU, az agrárkereskedelem és az EU-ba irányuló agrárkereskedelem jelentősége

Az EU szerepe az összes kereskedelemben igen jelentős, hiszen míg az összes kereskedelem egyenlege romlott, az EU-val folytatott kereskedelem egyenlege folyamatosan javult. Ilyen teljesítmény az agrárkereskedelem esetében sajnos nem mondható el. Az EU-val folytatott agrárkereskedelem teljesítménye 1999-ig jobb volt, mint az EU-val folytatott összes kereskedelmünké, azonban 1999-óta az EU-val folytatott összes kereskedelmünk egyenlege az agráriumhoz képest nagyobb pozitívumot ért el. Teljes nemzetgazdasági exportunk 73%-át az EU vette fel, s teljes importunk 55%-a származott az EU-ból 2003-ban. **Összes kivitelünk és behozatalunk EU felé való elkötelezettsége sokkal nagyobb és a kivitelé jobban is nő, mint az agrárkivitel és -behozatal esetében. Tehát az agráriumban jelentkező, túlzottnak mondott EU-centrikusság az összes kereskedelemben még hangsúlyosabb.** Önmagában tehát kedvező tények tarthatnánk, hogy az agrárium elkötelezettsége az EU felé kisebb, mint az összes kivitelünké. Az **elkötelezettség jóságáról azonban megoszlanak a vélemények.** Egy ország célpiaci koncentrátságának, elkötelezettségének a túlzott vagy elégtelen mértékű voltát megítélni annak fényében lehet, hogy **adott elkötelezettség mellett nő-e a kereskedelem.** Mert ha nő, akkor még a 99%-os elkötelezettség is jónak mondható. Bár **összes kivitelünk** elkötelezettsége jelentősebb az agráriuméhoz képest, mivel a jelentős ingadozások nem történtek a vizsgált időszakot jellemző a kivitelben, hanem **jelentősen és stabilan nőtt a forgalom**, ezért ez a magas részesedés, e szempontok alapján követendő lehet az agrárium számára is.

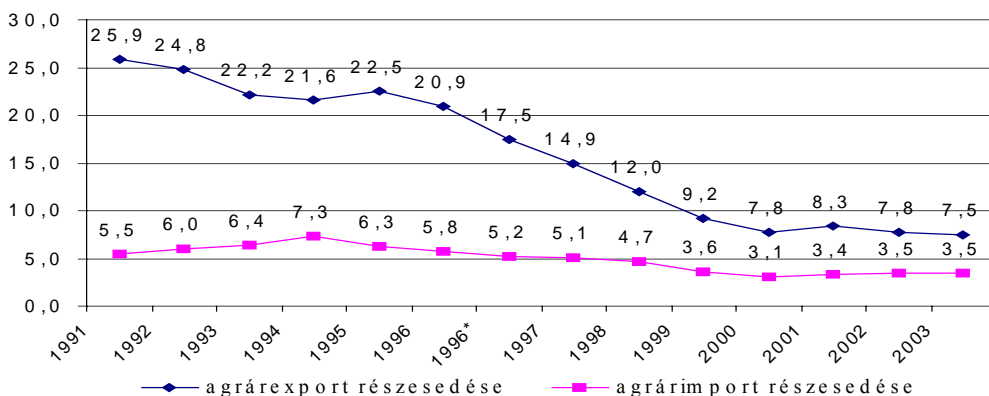
Az EU-15 részesedése az összes külkereskedelemből, millió USD, %

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás, 2004.

Megjegyzés: Az első 1996-os adat nem, a második tartalmazza a vámszabad területeket.

Mivel az EU-felé a teljes kivitel jobban nőtt, mint általában a teljes kivitel, ezért az EU-felé irányuló kivitelből az agrárium részesedése jobban csökkent, mint ahogy a teljes kivitelből csökkent a részesedése.

Az agrárium összes kereskedelemben való jelentősége különösen fontos, ha figyelembe vesszük, hogy amellet tudott az agrárium folyamatosan pozitív egyenleget produkálni (így nemzetgazdasági egyenleget javítani), hogy az összes kereskedelmi egyenleg passzívuma egyre nőtt. Az EU-val folytatott kereskedelemben (e relációban) sajnos nem ilyen látványos az agrárium teljesítménye (különösen 1999 után). A '90-es évek elejéhez képest, amikor is az *agrárszektor aránya a teljes exportból* egynegyed volt, a részesedés – folyamatos gyengüléssel – 1995-re 22%-ra, 1997-re 17%-ra, 2000-re 8%-ra csökkent, és ezután a 8% jellemző maradt napjainkig. **Az EU-val folytatott agrárkereskedelem teljesítménye jobb, mint összes agrárkereskedelmünké**, hiszen míg az utóbbi egyenlege 1997-től kezdve többnyire csökkent, s még ma is 250 millió USD-vel elmarad a bázistól, addig az előbbi agrárégyenlege tartotta a szintjét, és 2003-ban 60 millió dollárral meg is haladta a bázist.

Összes külkereskedelemből az agrár-kereskedelem részesedése, %

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás, 2004.

Megjegyzés: Az első 1996-os adat nem, a második tartalmazza a vámszabad területeket.

Az agrárium EU-ba irányuló kivitelünkből való részesedése jobban csökkent, mint az összes kivitelünkből való részesedése. Ez, főként az EU-ba irányuló exporthoz viszonyított összes export nagyobb emelkedése miatt történt, bár az összes agráréxport is jobban nőtt, az EU-ba irányuló kivitelhez viszonyítva, de ez a növekedés kisebb volt, mint az összes kivitelé az EU-ba irányuló kivitelhez képest. Ez elgondolkodtató, de úgy vélem, hogy nemzetgazdasági szempontból az agrárium fontossága nem kétséges. Mivel a mezőgazdaság és az élelmiszeripar folyamatosan erős, pozitív egyenleget produkál, a **nemzetgazdaság EU-val kapcsolatos teljes külkereskedelmi egyenlege az agráriumnak köszönhetően nem válhatott erősen negatívvá 1996-ig.** 1997-ben és 1998-ban is az agráriumnak volt köszönhető a teljes kereskedelem pozitívuma. Még 1998-ban is, a 303 millió USD-os pozitív egyenleg – az agráriumot levonva – 412 millió dolláros negatívummá változott volna. **Az agrárium 1998 után is betölti az összes és az EU-val folytatott kereskedelemben az egyenlegjavító szerepét, de hosszabb távon az agrárégyenleg pozitívuma el is fogyhat.**

**Magyarország 10 legnagyobb felvevőpiaca 1991-1997. évek között,
millió USD**

1991									
Sorrend	Ország			Érték	Részesedés				
	Összes export			2647	100,0				
1.	Németország			560	21,1				
2.	Oroszország			339	12,8				
3.	Olaszország			282	10,6				
4.	Ausztria			161	6,1				
5.	Szlovénia			102	3,8				
6.	USA			96	3,6				
7.	Franciaország			86	3,3				
8.	Lengyelország			86	3,2				
9.	Hollandia			81	3,1				
10.	Svájc			73	2,7				
1992				1993			1994		
Sor.	Ország	Érték	Rész.	Ország	Érték	Rész.	Ország	Érték	Rész.
	Összes export	2319	100	Össz. exp.	1974	100	Összes export	2307	100,0
1.	Németország	537	23,2	Németország	446	22,6	Németország	526	22,8
2.	Olaszország	258	11,1	Olaszország	176	8,9	Olaszország	194	8,4
3.	Oroszország	219	9,4	Ausztria	138	7,0	Ausztria	146	6,3
4.	Ausztria	158	6,8	Franciaország	87	4,4	Franciaország	97	4,2
5.	Románia	98	4,2	Hollandia	67	3,4	Hollandia	73	3,2
6.	Franciaország	90	3,9	Svédország	31	1,5	Svédország	37	1,6
7.	Csehszlovákia	79	3,4	Spanyolország	29	1,5	Nagy-Britann.	34	1,5
8.	Hollandia	74	3,2	Nagy-Britann.	26	1,3	Belgium	29	1,3
9.	Svájc	74	3,2	Belgium	26	1,3	Spanyolország	26	1,1
10.	Amerika	73	3,1	Görögország	13	0,7	Finnország	15	0,6
1995				1996			1997		
Sor	Ország	Érték	Rész.	Ország	Érték	Rész.	Ország	Érték	Rész.
	Összes export	2923	100	Összes export	2746	100	Összes export	2857	100,0
1.	Németország	552	18,9	Németország	532	19,4	Németország	482	16,9
2.	Oroszország	405	13,9	Oroszország	326	11,9	Oroszország	435	15,2
3.	Olaszország	218	7,5	Olaszország	198	7,2	Olaszország	169	5,9
4.	Ukrajna	164	5,6	Ausztria	167	6,1	Lengyelország	154	5,4
5.	Ausztria	144	4,9	Lengyelország	120	4,4	Ausztria	144	5,0
6.	Szlovénia	121	4,1	Horvátország	101	3,7	Szlovénia	114	4,0
7.	Románia	109	3,7	Ukrajna	99	3,6	Horvátország	111	3,9
8.	Horvátország	101	3,5	Szlovénia	93	3,4	Ukrajna	91	3,2
9.	Franciaország	96	3,3	Csehország	88	3,2	Csehország	88	3,1
10.	Hollandia	93	3,2	Franciaország	87	3,2	Franciaország	84	2,9

Forrás: Food adatbázis alapján saját számítás, 2005

**Magyarország 10 legnagyobb felvevőpiaca 1998-2003. évek között,
millió USD**

1998				1999			2000		
Sor	Ország	Érték	Részesedés	Ország	Érték	Rész.	Ország	Érték	Rész
	Összes export	2772	100,0	Összes export	2310	100,0	Összes export	2256	100
1.	Németország	493	17,8	Németorsz.	456	19,7	Németország	434	19,2
2.	Oroszország	317	11,4	Ausztria	158	6,8	Oroszország	164	7,2
3.	Románia	178	6,4	Oroszország	147	6,3	Ausztria	148	6,6
4.	Ausztria	163	5,9	Olaszország	139	6,0	Románia	140	6,2
5.	Olaszország	150	5,4	Lengyelor.	119	5,1	Olaszország	137	6
6.	Lengyelország	136	4,9	Románia	113	4,9	Lengyelország	118	5,2
7.	Horvátország	89	3,2	Szlovénia	101	4,3	Szlovénia	87	3,8
3	Szlovénia	86	3,1	Bosznia-Herc.	95	4,1	Bosznia-Herc.	86	3,8
9.	Csehország	83	3,0	Franciaorsz.	89	3,8	Franciaország	80	3,5
10.	Franciaország	78	2,8	Csehország	80	3,4	Csehország	74	3,2
2001				2002			2003		
Sor	Ország	Érték	Részesedés	Ország	Érték	Rész.	Ország	Érték	Rész.
	Összes export	2541	100,0	Összes export	2667	100,0	Összes export	3199	100,0
1.	Németország	448	16,2	Németorsz.	527	19,8	Németország	569	17,8
2.	Olaszország	198	7,1	Ausztria	195	7,3	Ausztria	267	10,0
3.	Románia	191	6,9	Oroszország	167	6,3	Románia	235	8,8
4.	Oroszország	159	5,7	Olaszország	166	6,2	Oroszország	202	7,6
5.	Ausztria	158	5,7	Románia	130	4,9	Olaszország	202	7,6
6.	Bosznia-Herc.	110	4,0	Hollandia	113	4,2	Hollandia	161	6,0
7.	Lengyelország	95	3,4	Lengyelo.	109	4,1	Bosznia-Herc.	126	4,7
8.	Franciaország	85	3,1	Horvátorsz.	101	3,8	Lengyelország	116	4,3
9.	Szlovénia	84	3,0	Szlovénia	100	3,7	Franciaország. /Csehország	10,9/ 10,9	4,1/4,1
10.	Csehország	66	2,4	Csehország	88	3,3	Horvátország	103	3,9

Forrás: Food adatbázis alapján saját számítás, 2005

**CEFTA országok EU-val folytatott agrárkereskedelme
1993-2003. évek között, millió USD**

	összes CEFTA EU-ba				Magyarország				Horvátország			
	export	import	egyenleg	forgalom	export	import	egyenleg	forgalom	export	import	egyenleg	forgalom
1993	3020,6	2877,8	142,8	5898,4	1124,6	425,9	698,6	1550,5	131,7	180,6	-48,9	312,3
1994	3305,3	3560,0	-254,7	6865,4	1278,8	562,5	716,3	1841,3	121,1	297,2	-176,1	418,2
1995	3972,0	4462,5	-490,6	8434,5	1348,5	470,6	877,8	1819,1	124,1	465,6	-341,5	589,6
1996	3715,2	4977,9	-1262,7	8693,1	1300,2	405,1	895,1	1705,4	104,5	453,0	-348,5	557,4
1997	3494,4	4657,0	-1162,6	8151,4	1157,2	458,4	698,8	1615,7	95,6	447,4	-351,8	542,9
1998	3585,4	4881,1	-1295,7	8466,5	1211,7	496,6	715,1	1708,3	71,6	372,9	-301,3	444,5
1999	3571,8	4236,7	-663,9	7969,1	1145,1	409,3	735,8	1554,4	67,4	313,0	-245,6	380,4
2000	3345,6	4286,4	-940,7	7632,0	1048,4	464,3	584,1	1512,7	70,4	313,3	-242,9	383,7
2001	3861,3	4848,1	-986,9	8709,4	1220,8	532,4	688,4	1753,2	93,1	386,6	-293,5	479,7
2002	4228,1	5403,7	-1175,5	9631,8	1333,7	639,8	693,9	1973,5	136,9	448,1	-311,1	585,0
2003	5617,3	6029,0	-411,7	11646,4	1648,3	876,1	772,2	2524,5	233,3	599,3	-366,1	832,6
	Csehország				Lengyelország				Románia			
	export	import	egyenleg	forgalom	export	import	egyenleg	forgalom	export	import	egyenleg	forgalom
1993	377,6	476,1	-98,5	853,6	959,5	1131,4	-171,9	2090,8	71,9	164,7	-92,8	236,5
1994	382,6	650,6	-268,0	1033,2	1063,5	1168,7	-105,3	2232,2	91,9	196,0	-104,1	288,0
1995	556,8	998,6	-441,8	1555,4	1367,6	1459,1	-91,5	2826,7	112,0	227,4	-115,4	339,4
1996	458,9	1113,4	-654,5	1572,3	1305,7	1871,7	-566,0	3177,3	158,9	337,3	-178,4	496,2
1997	429,3	940,4	-511,1	1369,7	1279,2	1729,9	-450,7	3009,1	159,5	265,0	-105,5	424,5
1998	404,8	941,3	-536,5	1346,1	1340,2	1854,7	-514,5	3195,0	147,1	358,1	-211,0	505,2
1999	445,0	858,3	-413,3	1303,3	1277,4	1615,2	-337,8	2892,6	210,4	287,9	-76,5	498,3
2000	463,6	837,7	-374,1	1301,2	1286,9	1622,2	-335,2	2909,1	161,4	295,8	-134,4	457,2
2001	490,8	931,5	-440,8	1422,3	1455,9	1789,6	-333,7	3245,4	234,5	388,8	-154,3	623,3
2002	401,5	1052,0	-650,5	1453,5	1605,0	1902,9	-297,9	3507,9	222,0	443,3	-221,3	665,3
2003	455,7	1066,0	-610,3	1521,7	2365,1	1806,0	559,1	4171,1	324,6	572,0	-247,4	896,6
	Bulgária				Szlovénia				Szlovákia			
	export	import	egyenleg	forgalom	export	import	egyenleg	forgalom	export	import	egyenleg	forgalom
1993	201,3	98,2	103,1	299,5	104,5	267,1	-162,6	371,6	49,7	133,8	-84,1	183,5
1994	206,3	140,4	65,9	346,7	102,9	367,1	-264,3	470,0	58,3	177,5	-119,2	235,8
1995	278,5	147,9	130,6	426,5	89,3	416,6	-327,3	505,9	95,3	276,7	-181,4	372,0
1996	231,8	103,6	128,2	335,4	82,2	396,4	-314,1	478,6	73,0	297,5	-224,5	370,5
1997	195,5	128,3	67,2	323,8	80,2	378,9	-298,7	459,1	97,9	308,7	-210,8	406,6
1998	221,6	124,2	97,4	345,8	99,7	405,8	-306,1	505,5	88,8	327,5	-238,7	416,3
1999	237,0	103,1	133,9	340,1	96,1	372,8	-276,7	468,9	93,4	277,1	-183,7	531,2
2000	161,5	120,6	40,9	282,1	70,5	350,8	-280,3	421,2	83,0	281,9	-198,9	364,9
2001	192,9	137,6	55,2	330,5	58,9	364,5	-305,5	423,4	114,4	317,1	-202,7	431,6
2002	315,6	162,3	153,3	477,9	79,6	390,6	-311,0	470,2	133,9	364,7	-230,8	498,6
2003	326,9	265,8	61,0	592,7	118,1	472,1	-354,0	590,2	145,4	371,7	-226,3	517,1

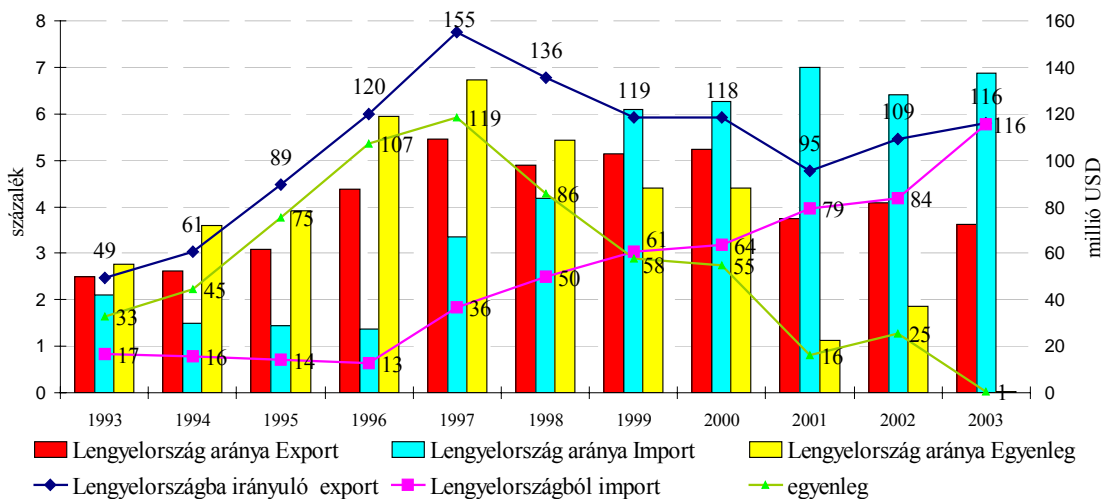
Forrás: Food adatbázis, Cestat, KSH alapján saját számítás, 2004

Magyarország CEFTA országokkal folytatott agrárkereskedelme 1991-2003. évek között, millió USD 12. melléklet

export	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Csehország	23,18	41,27	30,5	52,8	54,9	88,3	88,2	82,9	80,0	74,5	66,4	88,0	110,2
Lengyelország	85,58	50,37	49,2	60,3	88,6	120,0	155,3	135,6	118,5	118,2	95,3	108,9	116,2
Románia	45,77	98,13	75,5	58,4	109,4	40,7	76,1	178,6	113,4	139,7	191,4	130,4	235,9
Szlovákia	21,02	37,44	27,7	30,5	47,3	53,0	48,1	47,6	49,0	42,7	58,6	49,6	61,0
Szlovénia	101,76	96,98	61,0	74,8	120,6	92,9	114,1	86,7	101,3	86,6	84,2	81,8	82,1
Bulgária	7,22	4,91	4,6	6,4	7,2	6,2	19,6	8,9	11,9	14,3	17,0	22,9	22,7
Horvátország	56,76	76,52	34,0	67,7	100,9	100,8	110,5	89,5	71,3	67,3	89,1	100,2	103,4
CEFTA-7	341,3	405,6	282,5	350,9	528,9	502,0	612,0	629,8	545,5	543,2	602,1	581,8	731,4
import	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Csehország	19,78	24,3	12,3	19,8	10,9	8,7	15,5	19,7	19,6	24,8	29,0	46,8	67,7
Lengyelország	11,67	8,1	15,5	12,1	12,6	12,8	36,5	50,1	60,6	63,6	79,4	83,7	115,8
Románia	10,4	4,9	3,1	15,6	12,8	14,2	24,0	24,6	18,3	29,8	35,1	32,2	30,2
Szlovákia			11,8	10,9	9,9	8,5	16,3	19,4	26,7	33,0	36,7	51,0	62,6
Szlovénia	1	1,3	1,0	1,6	3,8	2,4	4,8	2,2	0,8	1,6	1,5	2,6	4,1
Bulgária	4,56	3,9	1,1	1,5	1,9	2,8	4,3	6,8	2,9	2,7	3,4	8,1	10,8
Horvátország	5	4,8	8,2	10,8	12,0	9,7	8,4	11,2	5,3	3,2	3,1	7,6	9,4
CEFTA-7	52,4	47,3	52,9	72,3	63,9	59,1	109,8	134,1	134,1	158,6	188,2	232,1	300,6
egyenleg	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Csehország	3,4	17,0	18,1	33,0	44,0	79,7	72,7	63,2	60,4	49,7	37,4	41,1	42,5
Lengyelország	73,9	42,3	33,7	48,2	76,0	107,2	118,8	85,5	57,9	54,6	15,9	25,2	0,4
Románia	35,4	93,2	72,4	42,8	96,6	26,5	52,1	154,0	95,1	109,9	156,3	98,2	205,6
Szlovákia	21,0	37,4	15,9	19,6	37,4	44,5	31,8	28,1	22,3	9,6	21,9	-1,4	-1,6
Szlovénia	100,8	95,7	60,1	73,2	116,8	90,5	109,3	84,5	100,5	85,0	82,7	79,2	78,0
Bulgária	2,7	1,0	3,5	5,0	5,4	3,4	15,4	2,1	9,0	11,6	13,6	14,8	11,9
Horvátország	51,8	71,7	25,8	56,9	88,9	91,1	102,1	78,2	66,0	64,0	86,0	92,6	94,0
CEFTA-7	288,9	358,3	229,5	278,7	465,0	442,8	502,2	495,6	411,4	384,6	413,9	349,7	430,9

Forrás: CESTAT alapján saját számítás, 2005

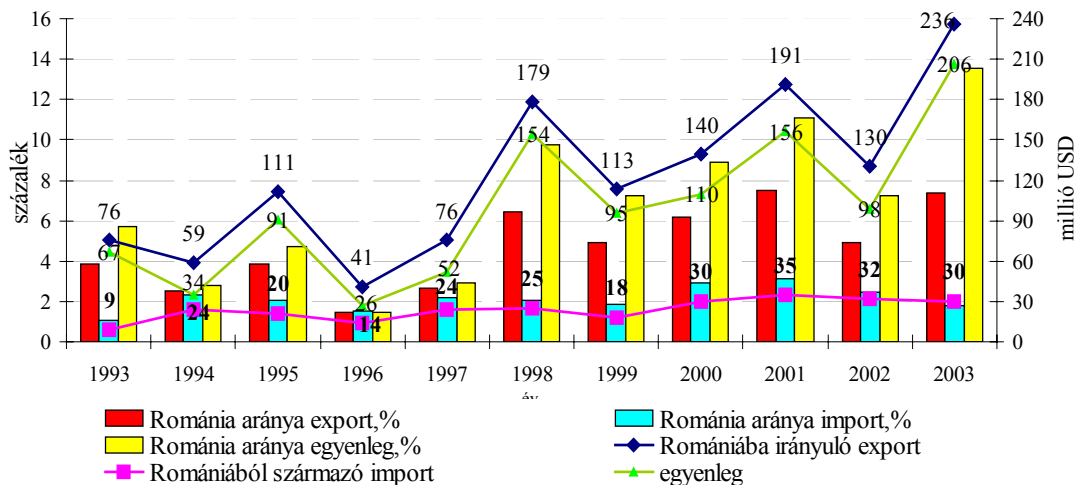
13. melléklet

Lengyelországgal folytatott agrárkereskedelmünk alakulása és részesedése agrárkereskedelmünkéből, 1993-2003, millió USD

Forrás: AKII, 2003

14. melléklet

Romániába irányuló kereskedelmünk alakulása és részesedése összes agrárkereskedelmünkéből, 1993-2003, millió USD, %

Forrás: AKII, 2005

A kínálat, egyes ágazatok termelésének az alakulása

A **növénytermesztés teljesítményére** az üzemi struktúra átalakulása nyomta rá a bélyegét, majd az évtized közepén jellemző rövid stabilizálódást követően a kedvezőtlen időjárási viszonyok, a kiszámíthatatlan piaci helyzet miatt ismét visszaesett a termelés. A redukált, ingadozó hozamszinthez hozzájárultak az agrotechnikai hiányosságok, az alacsony műtrágya-felhasználás, az elégtelen talajerő-utánpótlás, a növénytermesztés és állattenyésztés közötti kívánatos egyensúly felbomlása. A takarmányigény az **állatállomány csökkenésével** alacsonnyá és ciklikussá vált. Az ingadozó állattartás befolyásolta a takarmányok, az élőállatok és állati termékek árait.

A **sertésciklus** hatásai az exportárakban is megmutatkozott (hasonló jelenség volt tapasztalható a juhágazatban is). A sertésállomány erősen csökkent a 90-es évek elején, utána pedig ingadozott. A sertéshús-felesleget a hazai fogyasztás (az itt tapasztalható trendek miatt) nem tüntetheti el, az export fokozását jelenleg inkább a nyomott külpiaci árak akadályozzák. A **baromfiágazat** termelése az 1993. évi mélypont után 1998-ban újra közelítette az 1990. évi volument. A túlkínálat hatására a piac konszolidációjáig termelési önkorlátozásokat vezettek be. A baromfiágazat termelése az állattenyésztés termelési értékének mintegy egyharmadát, a mezőgazdasági termékek összes termelésének 13-15%-át teszi ki, s hasonló az aránya az exportban is. A termelés visszaesése az 1990-es évek elején következett be a volt szovjet piacokról való részben kényszerű, részben önkéntes kivonulásunk eredményeként. Mérsékelte az ágazat gondjait, hogy – az egyéb húsfogyasztással ellentétben – a hazai baromfihús fogyasztás szintje nem csökkent, hanem emelkedett. A **szarvasmarha**-ágazat kisebb-nagyobb évek közötti ingadozásokkal az egész agrártermelés visszaesését és élénkülését követte. A vágómarha-termelés 2/5-ére zsugorodott, miközben a tehénállomány 3/5-ére, a szarvasmarha-állomány pedig felére esett vissza. A '90-es évek gondjait fokozta, hogy a hízóalapanyagként exportált állományban továbbtenyésztésre alkalmas üszök is voltak (*Széles, 1996*). A másfél évtizede tartó agrárválság az állattenyésztést a növénytermesztésnél is súlyosabban érintette és az állatállomány jelentős csökkenését eredményezte.

A **búzaszektor** hol túltermelési válsággal, hol áruhiánnyal küzd. Ez az export szempontjából nemcsak az árbevétel bizonytalansága miatt hátrányos, hanem túlkínálatos időszakban árvesztéseget eredményez, árualap-hiány esetén pedig a konkurens szállítók lépnek be helyünkre korábbi vevőinknél. A **kukoricatermelés** a vetésterület, a megtermelt mennyiség és a termésátlagok tekintetében a 90-es évek második felében stabilizálódott, de az új évezred első éveiben ismét erősen ingadozott a termés. A **napraforgó** vetésterülete alapján a harmadik a szántóföldi növények sorrendjében. A termesztési feltételek Magyarországon kedvezőek, és a terméshozam meghaladja az EU átlagát. A **zöldség- és gyümölcsfélék** termésátlaga erősen ingadozott a '90-es években és több fajnál elmaradtak az elmúlt évtizedhez képest. Míg az **export** szempontjából fontosabb zöldségfajták közül a **szabadszíriai paprika** vetésterülete nő, addig a

szabadföldi paradicsom termelése erősen visszaesett, főleg a termesztési technológia, az alacsony termésátlagok és a feldolgozóipar kedvezőtlen gazdasági helyzete miatt. A **gyümölcsstermesztés** legnagyobb gondja, hogy a termő ültetvények több mint kétharmada húszévesnél idősebb, emellett fajtaszerkezetük is kedvezőtlen. Az export szempontjából a gyümölcs ágazat legnagyobb gondja a csökkenő árualap.

Az **élelmiszeripari** termelés volumene 2001-ben 1990-hez képest 83,4%-ra esett vissza. A hús feldolgozása 2001-ben 1990-hez képest 69,4%-ra, a baromfi feldolgozása 98,1%-ra, a zöldség/gyümölcs feldolgozása 90,3%-ra és a tejtermékek gyártása 82,4%-ra csökkent. A **hússzektorban** az 1990-es években a belső kereslet és az exportlehetőségek csökkenése, a liberalizált kereskedelempolitika következményei a termékpályák teljesítményét jelentősen csökkentették. A **baromfiszektorban** a korábbinál jelentősebb szerephez jutott a belföldi piac, ami egyfelől a belföldi fogyasztás örvendetes növekedésének, másfelől viszont az export problémáinak a következménye, így még jelentős kapacitásfelesleggel rendelkezik az ágazat. Magyarországon a legjelentősebb **zöldség-gyümölcs feldolgozók** a konzervipar és a hűtőipar. A feldolgozóknál a legnagyobb kapacitásbeli problémát a nem megfelelő nagyságú, vagy teljesen hiányzó kondicionált légterű tárolótér okozza. A feldolgozókra jelentős eltérések jellemzőek. A **tejiparban** jelentősen nőtt a vállalati koncentráció és a külföldi tulajdon is meghatározó.

Forrás: Juhász, Kartali és Wagner (2002): A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után és Popp – Hingyi (2004): Nemzetközi agrárpiaci kilátások

Mélyinterjú vázlat vállalati megkérdezéshez

A piacrajtás feltételrendszeréről, a tejágazat helyéről, szerepéről, lehetőségeiről

1. Milyen szervezetben (szervezeti felépítésben) és milyen tevékenységet végez a vállalat (kizárólag tejfeldolgozásra koncentrált)? Megvalósul-e vertikális vagy horizontális integráció/koordináció?
2. Kinek a tulajdonában van a vállalat? Mekkora a külföldi tőke aránya?

Kereslet-kínálat:

3. A vállalat milyen információkkal rendelkezik a bel- és külpiaci kereslet alakulásáról? Alkalmazkodik-e az új fogyasztói igényekhez?
4. Piaci kilátások belföldön és külföldön a következő 2–3 évben: vállalati és ágazati.
5. A vállalat kínálatának fő jellemzői (a termékek feldolgozottsági foka, termékszerkezet)?

Marketingmunka:

6. Tud-e *marketing eszközöket* alkalmazni az értékesítésben (bel- és külföldre) és melyek ezek? Van-e ráhatása, hogy ne névtelenül kerüljön a külföldi fogyasztóhoz az általa gyártott termék?
7. Milyen marketing eszközöket alkalmaz a belföldi piacon kereskedők felé, fogyasztók felé? Melyet tartják a legfontosabbnak, a leghatásosabbnak?
8. Milyen *márkapolitikát* alkalmaznak belföldön és az exportban?
9. Van-e védjegyes termékük? Ezek részesedése az összesből?
10. Milyen a sajátmárkás és a kereskedelmi márkás termékek aránya?
11. Alkalmaznak-e címkézést?
12. Érdemes lenne-e közös ágazati marketingakciókat szervezni és milyen eszközökkel? (belföld, külföld) (AMC?)

Konkurencia:

13. Mi a véleménye és tapasztalata a külföldi konkurenciáról (beleértve a magyar exportőröket is)? Miben sikeres a vállalat a külpiacokon?
14. Miben sikeres a vállalat belföldön és miben sikeres a konkurencia?
15. Ki a cég legfőbb konkurense?

Disztribúciós csatornák, szállítási infrastruktúra, logisztika, információs rendszer, raktárkapacitás, készletezési gyakorlat:

16. Milyen a vállalat logisztikai rendszere (szállítási lehetőség, hűtőkocsik, hűtőházak, gyűjtő raktárak-depók, disztribúciós központok vannak-e)?
17. Melyek a fő információs csatornák a vevőkről és a konkurenciáról (például az élelmiszerláncoktól van-e visszajelzés)?
18. Milyen a piacra jutást segítő szolgáltatói háttér színvonala?

Értékesítés:

19. Az értékesítésben mekkora az export és mekkora a belföld aránya értékben és mennyiségben?
20. *Exportértékesítés* hová irányul (országok, régiók) és kinek ad el (külföldi nagykereskedőnek, magyar exportőrnek, stb.)?
21. Tudja-e, hogy ki a felhasználó? (külföldi kiskereskedelmi lánc, külföldi továbbfeldolgozó cég, egyéb)
22. Melyek a *belföldi értékesítés* csatornái, kinek ad el (kiskereskedelmi láncoknak, közvetlenül a kiskereskedőknek)?
23. Milyen nem kívánt eszközöket kényszerítenek a vállalatra a nagy élelmiszerláncok (vagy a versenytársak)? Termékeik kb. hány százalékát értékesítik kereskedelmi láncoknak? Van-e saját bolthálózatuk?
24. Értékesítés-ösztönzés gyakorlata és lehetséges továbbfejlesztése?
25. Ki a célpiac s ehhez milyen sajátos, egyedi stratégiát dolgoztak ki?

Termék és Árpolitika:

26. Mi alapján döntenek el új termék kifejlesztését? Milyen a vállalat termékfejlesztési készsége és képessége?
27. Milyen a vállalat *árpolitikája*? A kereskedelmi láncokkal szemben meg lehet-e önálló árpolitikát valósítani?
28. Milyen *minőségpolitikát* alkalmaznak? (jó közepes minőség -mérsékelt ár/ magas ár- kiemelkedő minőség). Van-e HACCP/ISO/ egyéb?
29. A termékek feldolgozottságának tekintetében mely termékek gyártására helyezi a hangsúlyt?
30. Milyen a fő termék értékesítésének a stratégiája?

EU csatlakozás:

31. Az EU csatlakozásra, mennyire felkészült az ágazat, a vállalat? Számítanak-e növekvő importra?
32. A tejfeldolgozókat mennyire érinti majd a felvásárlási árak változása?
33. Mik a csatlakozás veszélyei, lehetőségei? Milyen lesz a vállalat stratégiája?

34. Áldoznak-e a humán erőforrás képzésére, K+F-re?

35. Összefoglalásként: milyen eszközökkel tudnak versenyben maradni?

Forrás: „A versenyképesség életszerű /-„költség-, ár-, támogatás” összefüggésrendszeren túlmutató/ működési mechanizmusainak feltárása Magyarországon a fontosabb termékpályák esetében” című elemzéshez 2003-ban Orbánné által készített kérdéssort Kürti A. módosította, majd ezt kiegészítettem a tej és tejtermékek fejezetéhez, amit aztán kibővítettem és módosítottam e disszertáció szempontjainak megfelelően.

Mélyinterjú-vázlat az államigazgatásban dolgozó vezetők, szakértők megkérdezéséhez

Kereskedelmünk és az EU-csatlakozás:

1. Melyek a kereskedelem alakulását befolyásoló fő tényezők?
2. A gazdasági szempontokon túl a politikai szempontok milyen mértékben érvényesülnek az agrárkereskedelmet befolyásoló döntéseknél?
3. Milyen esélye van Románia, Bulgária és Horvátország taggá válásának a következő EU bővítéskor?
4. Hogy befolyásolja kereskedelmi érdekeink érvényesítésének esélyeit EU-hoz való csatlakozásunk?
5. Milyen lehetőséget lát kereskedelmi lehetőségeink növelésére az EU-csatlakozást követően?

Ágazatok és piacok:

6. A piacrajutás szempontjából az agrárium mely erősségei gyengeségei számítanak, és milyen lehetőségek, veszélyek jelentkeznek az agráriumban?
7. Az egyes ágazatok piacrajutási esélyeinek értékelésénél figyelembe vett főbb tényezők egyenleg alakulására gyakorolt hatását miképp értékeli?
8. Az egyes térségekre való piacrajutás esélyeinek a vizsgálatánál figyelembe vett főbb tényezők egyenleg alakulására gyakorolt hatását miképp értékeli?
9. Összességében miképp értékeli egyes ágazatok piacrajutási esélyeit piaconként?
10. Összességében miképp értékeli egyes térségekre való piacrajutás esélyeit ágazatonként?

Kereskedelmi lehetőségeink:

11. Mi várható az EU-15-el folytatott kereskedelmünk alakulásában?
12. Mi várható az EU-hoz csatlakozott 4 volt CEFTA országgal folytatott kereskedelmünk alakulásában?
13. Mi várható az EU-hoz 2004-ben nem csatlakozott 3 volt CEFTA országgal folytatott kereskedelmünk alakulásában?
14. Mi várható a harmadik országokkal folytatott kereskedelmünk alakulásában?
15. Mi várható különböző ágazataink termékeinek a kereskedelmi forgalmának alakulásában?
16. Összefoglalásként: milyen eszközökkel tud a magyar agrárium versenyben maradni, és növekvő kereskedelmi aktívumot produkálni az EU csatlakozást követően?

Forrás: saját eredmény

13. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK

Magyar nyelven megjelent publikációk

1. Kőnig G. (2002): Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem alakulása az 1990-es évektől napjainkig. VIII. Ifjúsági Tudományos Fórum, Veszprémi Egyetem, Keszthely
2. Kőnig G. (2003): Magyarország és az EU közötti agrárkereskedelem alakulása, figyelembe véve a liberalizációs megállapodások hatásait. IX. Ifjúsági Tudományos Fórum, Veszprémi Egyetem, Keszthely
3. Kőnig G. (2003): Magyarország agrár-külkereskedelmének alakulása az EU csatlakozás tükrében. Gazdálkodók Esélyei az Európai Unióban, Mosonmagyaróvár
4. Kőnig G. (2003): Az élelmiszersegélyek agrár-külkereskedelmünk alakulásában betöltött szerepének változása. Gazdálkodók Esélyei az Európai Unióban, Mosonmagyaróvár
5. Kőnig G. (2003): Oroszország és Magyarország agrár-külkereskedelme. XLVII évfolyam 5. sz. Gazdálkodás, Budapest
6. Kartali J., Juhász A., Kőnig G., Kürti A., Wagner H. (2003): A magyar agrárexport a fő piacok felvevőképességének a tükrében. AKII, Információs kiadványok 2003. 3., Budapest
7. Kőnig G. (2004): A változó exporttámogatások és a vámok hatása az élőmarha és a marhahús kereskedelemre. XLVIII. 3. sz. Gazdálkodás, Budapest
8. Kőnig G. (2004): Tej- és tejtermék külkereskedelmünk alakulása az EU-csatlakozás küszöbén. 9-th International Scientific Days of Agricultural Economics, Károly Róbert Főiskola, 2004. március 25-26. Gyöngyös
9. Kartali J. (szerk.), Juhász A., Kőnig G., Kürti A., Orbánné Nagy M., Stauder M., Wagner H. (2004): A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén I. Növényi termékek. AKII, Budapest
10. Kartali J. (szerk.), Juhász A., Kőnig G., Kürti A., Orbánné Nagy M., Stauder M., Wagner H. (2004): A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén II. Állati termékek, AKII, Budapest
11. Kartali J., Juhász A., Kőnig G., Kürti A., Orbánné Nagy M., Stauder M., Wagner H. (2004): A főbb agrárágazatok termékeinek piacrajutási esélyei és feltételei az EU-csatlakozás küszöbén. Élelmezési Ipar LVIII. évf. 2004. 7.sz. Budapest
12. Kőnig G. (2005): Magyarország agrárkereskedelmének alakulása a bővítés tükrében. Európai Műhelytanulmányok 99. sz.: Magyarország a megújuló Unióban, Országos EU-pályázat döntője az EU-Alkotmányról, az EUKK, HECSA és a Külügyminisztérium szervezése, Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2004. április 19. <http://www.meh.hu/>, Budapest

13. Kőnig G. (2005): Az Oroszországgal folytatott agrár-külkereskedelmünk és exportesélyeink. *Külgazdaság*, 2005. 1-2., Budapest
14. Béládi K., Juhász A., Kertész R., Kőnig G., Kürti A., Stauder M. (2005): Piaci erőviszonyok alakulása a belföldi élelmiszerpiac szereplői között, AKI, Budapest
15. Orbánné N. M. (szerk.), Kartali J., Juhász A., Kőnig G., Stauder M., (2006): Az élelmiszeripar strukturális átalakulása (1997-2005), AKI, Budapest

Idegen nyelven hazai folyóiratban (1-3) és nemzetközi folyóiratban (4-11) megjelent publikációk

1. Kőnig G. (2003): Tendencies in the Hungarian agricultural export to main markets considering the effects of the EU accession. II. Európai Kihívások, avagy az Uniós Csatlakozás Kérdőjelei. Szegedi Tudományegyetem, Szeged
2. Kőnig G. (2003): The role of food aid coming from the EU and the USA in the changes of the Hungarian agricultural export to the CIS. Kecskeméti Főiskola, Erdei Ferenc II. Tudományos konferencia 2003. Augusztus 28., Kecskemét
3. Kőnig G. (2003): The role of the food aid in solving the problem of food insecurity. / Az élelmiszersegélyek szerepe az élelmiszerbizonytalanság problémájának a felszámolásában. Lyppay-Ormos-Vas Tudományos Ülésszak, Élelmiszertudomány, BKÁE Élelmiszertudományi Kar, 2003. november 06-07., Budapest
4. Kőnig G., Orosz P. Sz. (2003): The Hungarian milk and milk products consumption regarding the EU accession. 9-th International Scientific days of agricultural economics Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös
5. Kőnig G. (2002): Tendencies in agricultural foreign trade between Hungary and the EU from 1990 to 2001, considering the accession procedure. *Agricultural Enterprises in Transition Parallels and Divergencea in Eastern Germany, Poland and Hungary*, Ludger Hinners- Michael Schenk, 385-389. Halle, Németország
6. Kőnig G. (2003): The changes of the Hungarian agricultural foreign trade to the Central and Eastern European Countries in view of the EU accession. PhD hallgatók IV. Nemzetközi Konferenciája, Miskolci Egyetem 2003. augusztus 11-17., Miskolc
7. Kőnig G. (2003): The effect of the food aid on the Hungarian agricultural export to Russia. PhD hallgatók IV. Nemzetközi Konferenciája, Miskolci Egyetem 2003. augusztus 11-17. Miskolc
8. Kőnig G. (2003): The role of international food aid and its negative consequences on the Hungarian agricultural export markets. *Studies in Agricultural Economics AKII*, Budapest, 2003.9., 113-127.

9. Kőnig G. (2003): Tendencies in agricultural trade between Hungary and the EU regarding the steps of agricultural trade liberalisation. Competitiveness of National Economies and the Efficient integration into the EU, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca, Kolozsvár
10. Kőnig G., Major A. (2004): Some characteristics of the competitiveness of the globalising Hungarian beermarket. Globalism, Globality, Globalization, Babes-Bolyai University, Cluj-Napoca, Kolozsvár
11. Kőnig G., Kartali J. (2005): Hungarian-Russian agricultural trade and chances of the Hungarian agricultural export, Studies in Agricultural Economics AKII, Budapest

Az értekezés témaköréből magyar nyelven (1-4) és idegen nyelven (5-8) megtartott előadások

1. Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem alakulása az 1990-es évektől napjainkig, Kari TDK Konferencián, Kaposvári Egyetem, 2002. március 21. Kaposvár
2. Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem alakulása az 1990-es évektől napjainkig (különös tekintettel az új liberalizációs megállapodásra), Kari TDK Konferencián, Kaposvári Egyetem, 2002. november 28. Kaposvár
3. Az osztrák tejgazdaság fejlődése magyar szemmel, Tapasztalatok az osztrák agrárgazdaságban az EU csatlakozást követően, Megyei Agrárkamara, 2002. december 3. Szombathely
4. Az EU csatlakozás hatása fő piacaink felé irányuló agrárkivitelünk alakulására. II. Európai Kihívások, avagy az Uniós csatlakozás kérdőjelei. Szegedi Tudományegyetem, 2003. május 16. Szeged
5. Tendencies in agricultural trade between Hungary and the EU, considering the steps of agricultural trade liberalizations / L'évolution du commerce agricole de la Hongrie avec l'Union Européenne, les mesures prises pour la libéralisation et leurs effets sur le commerce agricole, Montpellier INRA European Doctoral Meeting, Franciaország 2003. jún. 19-20. Montpellier
6. La réponse de l'agroéconomie hongroise á l'adhésion européenne, Union des Francophones de Hongrie UFH-UFE Hungaria Kht., Hotel Aquincum Corinthia, 2005. március 24. Budapest
7. Les perspectives de l'agriculture hongroise á la lumière de l'adhésion á l'Union Européenne, kollokvium a Magyar Gazdasági Év keretében, a Nagykövetség-Párizsi Magyar Intézet szervezésében 2005. június 2. Párizs
8. Les perspectives de l'économie rurale hongroise apres l'adhésion á l'Union Européenne, Crédit Agricole Atlantique Vendée, 2005. október 20., Nantes

14. SZAKMAI ÖNÉLETRAJZ

König Gábor 1978. január 4-én született Kaposváron. 1996-ban fejezte be középiskolai tanulmányait a kaposvári Táncsics Mihály Gimnáziumban. 2001-ben okleveles gazdasági agrármérnöki diplomát szerzett a Kaposvári Egyetem Állattudományi Karán s a rákövetkező évben, 2002-ben kezdte el az Egyetemen Ph.D. tanulmányait. 2004-ben magyar s angol MBA diplomát szerzett miután elvégezte a Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara és az angol Middlesex University Business School által szervezett képzést. Szintén 2004-ben üzleti végzettséget igazoló francia egyetemi diplomát (DESS-CAAE) szerzett a lyoni Jean Moulin Egyetem (Lyon 3) és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara által szervezett képzés elvégzését követően.

2001-ben, a Kaposvári Egyetem elvégzése után az Agrárgazdasági Kutató Intézetben helyezkedett el, és jelenleg is tudományos kutató munkatársként dolgozik az Agrárpolitikai Igazgatósághoz tartozó Agrárpiaci Kutatások Osztályán, ahol a fő kutatási terület az agrártermékek iránti kereslet és annak kielégítésének vizsgálata a nemzetközi munkamegosztásban figyelembe véve a magyar élelmiszerek piacrajutásának disztribúciós és infrastrukturális rendszerét valamint a marketing elméleti és gyakorlati kérdéseit. Részt vesz programos, alap és alkalmazott kutatásokban. Elsősorban az EU-val, a CEFTA-országokkal és az Oroszországgal folytatott agrárkereskedelmi folyamatokkal kapcsolatban folytatja kutatómunkáját. A kereskedelmet befolyásoló eszközök közül különösen az élelmiszersegélyekkel valamint a vámokkal, az exporttámogatásokkal, a nemzetközi kereskedelmi megállapodásokkal és a piaci erőfölény versenyjogi szabályozásával kapcsolatban végez kutatásokat. Ezen túlmenően kutatási területe még a tej- és a marhaágazat, valamint a sörpiac.

2005 őszén a Rotary Klub szervezésében Franciaországban a Crédit Agricole bankban dolgozott agrárfinanszírozás területen. 2005-ben a Doktoranduszok Országos Szövetségében képviselőként vállalt szerepet a szövetség munkájában, s e minőségében például a MAB felkérésére részt vett a gödöllői Szent István Egyetem doktori iskoláinak akkreditációjában is. Rendszeresen publikál hazai és nemzetközi tudományos és szakmai folyóiratokban, valamint előadóként részt vesz szakmai rendezvényeken, tudományos konferenciákon itthon és külföldön egyaránt. Az angol és a francia nyelvet munkanyelvként használja, e nyelvekből nyelvvizsgával is rendelkezik.